

Palapelin palat paikoilleen

Maahanmuuttajien kokemuksia
kotoutumiskoulutuksesta ja
ehdotuksia sen kehittämiseksi

Jaana Suokonautio

PALAPELIN PALAT PAIKOILLEEN
Maahanmuuttajien kokemuksia
kotoutumiskoulutuksesta ja ehdotuksia
sen kehittämiseksi

Jaana Suokonautio

Työ- ja elinkeinoministeriö
Euroopan sosiaalirahasto 2000-2006

Toimituksen osoite – Address
Työ- ja elinkeinoministeriö – Ministry of Employment and the Economy
PL – P.o.Box 32
00023 VALTIONEUVOSTO
puh. – tel. 010 606 000

Painettu: ISBN 978-952-227-042-9
Verkkojulkaisu: ISBN 978-952-227-043-6

Taitto: Proinno Design Oy
Elektroninen versio: Proinno Design Oy
Paino: Kopijyvä Oy
Helsinki 2008

*Omistettu elämänmuutoksille
ja ihmisen uskomattomalle kyvyille selvitä
— satoi tai paistoi.*

Saatesanat

Työllistyminen on tärkeimpiä edellytyksiä maahanmuuttajien yhteiskuntaan kotoutumiseksi. Työhallinnon haasteellisenä tehtävänä on työelämävalmiuksien parantaminen ja työmarkkinoille pääsyn edistäminen. Kotoutumiskoulutuksella on merkittävä rooli maahan saapuneen ulkomaisen väestön suomalaisen työelämän alkutaipaleella. Maahanmuuttajia on pidetty yhtenä ratkaisuna lähitulevaisuuden ennakoitavaan työvoimapulaan. Euroopan sosiaalirahaston (ESR) osarahoittamalla projektitoiminnalla on pyritty löytämään ratkaisuja maahanmuuttajien integroimiseen suomalaiseen yhteiskuntaan sekä työllistymisen edistämiseen. Kotoutumiseen liittyvät kehittämistoimet ovat olleet tärkeä hanketoiminnan kohde.

Palapelin palat paikoilleen -tutkimus on osa Palapeli-projektia, joka kuului Euroopan sosiaalirahaston ohjelmakauden 2000–2006 tavoite 3 -ohjelmaan. Projektissa järjestettiin juuri maahan muuttaneille koulutusta, joka sisälsi suomen kieltä ja erilaisia tietoja suomalaisesta yhteiskunnasta. Koulutus rinnastettiin työvoimakoulutukseen. Opetusta oli järjestämässä yhteistyöverkosto, missä jokainen toteutti oman osansa kokonaisuudesta. Osien ja kokonaisuuksien välinen suhde on ollut kantava teema sekä Palapelin opetusjaksoja suunniteltaessa että koulutuskokonaisuutta esittelevän tutkimuksen jäsentelyssä. Tutkimuksessa puheenvuoro on ihmisillä, joilla on omia kokemuksia kotoutumiskoulutuksen toimivuudesta, rakenteesta ja sisällöistä sekä siitä onko koulutus lopulta auttanut heitä toteuttamaan omia tavoitteitaan ja haaveitaan uudessa kotimaassa.

Työ- ja elinkeinoministeriön ESR-julkaisuna nyt julkaistava lisensiaatintyö analysoi Palapeli-projektin tulosten ja kokonaisuuden jäsentymisen kautta kotoutumiskoulutuksen onnistumisia ja kehittämistarpeita. Toivon, että työ osaltaan edistää kotoutumistoimenpiteiden kehittämistä, maahanmuuttajien työllistymistä sekä suvaitsevaisuutta ja hyviä etnisiä suhteita.

Helsingissä elokuussa 2008

Eeva-Liisa Koivuneva
hallitusneuvos

Tiivistelmä

PALAPELIN PALAT PAIKOILLEEN

Maahanmuuttajien kokemuksia kotoutumiskoulutuksesta ja ehdotuksia sen kehittämiseksi

Jaana Suokonautio

Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintyö, marginalisaatiokysymysten erikoisala

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

127 sivua, 6 liitettä

Palapelin palat paikoilleen –tutkimuksessa Suomeen muuttaneet maahanmuuttajat kertovat kokemuksistaan kotoutumiskoulutuksesta ja sen kehittämistarpeista. Työssä selvitetään millaista pääomaa kotoutumiskoulutus tarjoaa maahanmuuttajille. Työssä kysytään, onko kotoutumiskoulutuksen antama pääoma laadultaan sellaista, että se auttaa maahanmuuttajia saavuttamaan omat henkilökohtaiset tavoitteensa. Tutkimuksessa kysytään myös, ovatko maahanmuuttajat kokeneet, että koulutus ja ohjaus antavat heille mahdollisuuden rakentaa yhdenvertaisia ja dialogisia suhteita suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä.

Työssä on seurattu työhallinnon tietojärjestelmän (URA) avulla 33 muuttajan koulutus- ja työllistymispolkua noin viiden vuoden ajan. Tutkimuksen pääaineisto on 11 maahanmuuttajan haastattelut, joissa he kertovat mielipiteitään kotoutumiskoulutuksen laadusta, rakenteesta, ohjauksesta ja kehittämistarpeista. Johtopäätökset on jaettu kahteen osaan, joissa toisessa vastataan tutkimuskysymyksiin teoreettisen viitekehyksen ja empiirisen aineiston pohjalta ja toiseen osaan on kerätty maahanmuuttajien ehdotukset käytännön työn ja kotoutumiskoulutuksen kehittämiseksi.

Maahanmuuttajat ovat saaneet suuren määrän suomen kielen koulutusta kulueneen viiden vuoden aikana eli heidän inhimillisen pääomansa kehittämiseen on panostettu. Kuitenkin tutkimusryhmästä vain kolmasosa on saanut huhtikuuhun 2007 mennessä työpaikan. Toinen kolmasosa on vaille mitään opiskelu- tai työpaikkaa. Kotoutumiskoulutus ei ole pystynyt antamaan maahanmuuttajille laadullisesti sellaista pääomaa, jolla olisi ollut vaihtoarvoa suomalaisilla työmarkkinoilla. Maahanmuuttajien tärkein tavoite on työn saaminen uudessa kotimaassa, mutta he kokevat, että he eivät ole saaneet vastakaikua pyrkimyksilleen. Heille ei tarjoudu mahdollisuutta maksaa takaisin työllään niitä palveluja ja koulutusta, jotka he ovat Suomessa saaneet. Maahanmuuttajien ohjaus on hajanaista ja kotoutumissuunnitelmista he eivät kokeneet saaneensa mitään käytännön apua.

Maahanmuuttajat ehdottavat, että kotoutumiskoulutus muokattaisiin enemmän toiminnalliseksi, siihen liitettäisiin alusta alkaen tiivis työelämäyhteistyö ja se perustuisi vahvaan alkuun eli hyvin opittuihin perusasioihin. Maahanmuuttajien näkemys koulutuksesta on tiivistetty Olgan kotoutumiskoulutusmalliin, mihin on kerätty hyvän koulutuksen piirteet. Koulutukseen tulisi saada mukaan ammatillinen säie alusta alkaen, jolloin aikaisemman osaamisen hyödyntäminen ja ammattitaidon täydentäminen jäsentäisi koko koulutusprosessia.

Avainsanat: kotoutumiskoulutus, kotoutumissuunnitelma, dialogi, pääoma, lahja

Sisältö

SAATESANAT	6
TIIIVISTELMÄ	7
1. TUTKIMUSAIHEENA PALOISTA RAKENTUVA KOTOUTUMISKOULUTUS	10
2. MIHIN MAAHANMUUTTAJA TARVITSEE KOTOUTUMISKOULUTUSTA?	13
2.1. Koulutus keinona hankkia erilaista pääomaa	13
2.2. Koulutus lahjana ja vaihdon välineenä	18
2.3. Koulutus keinona päästä osaksi yhteiskuntaa	22
2.4. Kotoutumiskoulutus viemässä kohti kotia ja kotoutumista	25
2.5. Ohjauksen mahdollisuudet	27
2.6. Keskeiset käsitteet pähkinänkuoressa	31
3. KOTOUTUMISKOULUTUS OSANA SUOMALAISTA MAAHANMUUTTOPOLITIIKKAA	34
3.1. Suomalainen kotouttamispolitiikka	34
3.2. Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma	36
3.3. Opetushallituksen suositus aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen järjestämiseksi	39
3.4. Kotoutumissuunnitelmat	41
4. TUTKIMUSYMPÄRISTÖ JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ	43
4.1. Maahanmuuttajat Jyväskylässä	43
4.2. Työvoimapolitiittinen koulutus Jyväskylässä	44
4.3. Palapeli-projekti	46
4.4. Koulutuspolkujen suunnittelu	47
4.5. Tutkimustehtävä	48
5. TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	50
5.1. Aineistot	50
5.2. Tutkimusaineiston analysointi	53
5.3. Kokemuksen tutkimisesta	54
5.4. Oman työn tutkimisen eduista ja ristiriidoista	55
6. MAAHANMUUTTAJIEN KOKEMUKSIA KOTOUTUMISKOULUTUKSEN LAADUSTA	57
6.1. Odotusajat ja koulutusten eteneminen	57
6.2. Väärät koulutusvalinnat	61
6.3. Koulutuksen hyvät ja huonot puolet	65
6.4. Erilaisia opiskelijoita ja kulttuureja samassa luokkahuoneessa	70

7. MAAHANMUUTTAJIEN KOKEMUKSET OHJAUKSESTA	74
7.1. Kotoutumissuunnitelma – Mikä se oikein on?	74
7.2. Ohjaus koulutuksesta koulutukseen ja työhön	79
7.3. Halu oppia ja elinikäinen oppiminen	82
7.4. Käytännön ohjaavat voimat – polkupyörällä pääsee ja mies jarruttaa	86
7.5. Yhteiskunnan ehdoilla vai armoilla?	89
8. MAAHANMUUTTAJIEN EHDOTUKSIA KOTOUTUMISKOULUTUKSEN KEHITTÄMISEKSI	94
8.1. Vahva alku kotoutumiseen	94
8.2. Olgan kotoutumiskoulutusmalli	96
8.3. Uuteen kotimaahan sopimattomat ammatit ja ohjauksen tarve	99
8.4. Unelmien toteutuminen ja kotoutumiskoulutus	102
9. JOHTOPÄÄTÖKSET	109
9.1. Millaista pääomaa kotoutumiskoulutus tarjoaa maahanmuuttajille?	109
9.2. Maahanmuuttajien ehdotukset käytännön työn kehittämiseksi	115
KIRJALLISUUS	120
LIITTEET	128
LIITE 1 Tutkimuslupahakemus	128
LIITE 2 Tutkimuslupapäätös	129
LIITE 3 Henkilötietolaki	130
LIITE 4 Haastattelupyyntökirje	131
LIITE 5 Haastattelukysymykset	132
LIITE 6 Tiivistelmä ryhmän koulutus- ja ammattitiedoista (URA)	133

I. Tutkimusaiheena paloista rakentuva kotoutumiskoulutus

Tutkimukseni ensimmäinen siemen lähti itämään maahanmuuttajien kohtaamisissa vuosina 1992–2000, jolloin olin Jyväskylän kaupungin maahanmuuttajapalveluiden (silloinen ulkomaalaistoimisto) sosiaalityöntekijä. Monet Suomeen juuri muutta-neet ihmiset tuskailivat, koska eivät päässeet riittävän nopeasti opiskelemaan kieltä ja he kaipasivat tietoja ympäröivästä yhteiskunnasta nopeammin käyttöönsä. Näyti-ti selvältä, että tilanne ei palvellut kenenkään etuja. Alkuvaiheen hyvä motivaatio hukattiin ja uuteen maahan asettuminen hidastui.

Vuoden 2001 alussa aloitin työni Keski-Suomen työvoima- ja elinkeinokeskuk-sessa ja tehtävänäni oli suunnitella yhdessä yhteistyökumppanien kanssa projekti, joka tarjoaisi erilaista koulutusta maahanmuuttajille. Palapeli syntyi osana Kotopol-ku-projektia ja se pohjautui aikaisemman Paletti-projektin (2000–2001) kokemuk-sille. Kyse oli työvoimakoulutukseen rinnastettavasta koulutuksesta, jonka avulla uudet muuttajat saatiin nopeasti opiskelemaan suomen kieltä sekä ympäröivän yh-teiskunnan rakennetta ja toimintaa jo parin kuukauden sisällä maahanmuutosta. Alkuvaiheen koulutuksesta tuli jatkumo ja pelkälle odottamiselle oli ensimmäistä kertaa vaihtoehto eli onnistuimme tarjoamaan koulutuksen kokonaisuuteen yhden puuttuvan palan.

Vuosina 2001–2005 olin Kotopolku- ja Palapeli-projektien projektipäällikkö ja elokuusta 2005 alkaen työvoimaosaston suunnittelija. Olen edelleen mukana maa-hanmuuttajatyön kehittämisessä ja innokkaasti suunnittelemassa uutta maahan-muuttajien koulutusprojektia. Myös tämä tutkimus on osa Palapeli-hanketta, joka nykyisessä muodossaan päättyy keväällä 2008. Tutkimuksessa maahanmuuttajilla on tilaisuus kertoa oma mielipiteensä koulutuskokonaisuudesta ja tulokset ovat tärkeitä taustatietoja muun kerätyn palautetiedon lisäksi uuden ohjaus- ja koulu-tusmallin suunnittelussa. Tutkimus on yksi yritys saada koulutuksen suunnittelutyö moniääniseksi ja vaikuttaa rakenteisiin, jotka omalta osaltaan ovat joko helpotta-massa tai vaikeuttamassa kotoutumisprosessia.

Palapelin palat paikoilleen -nimellä on oma historiansa. Vuonna 1999, heti kotouttamislain voimaantulon jälkeen, Keski-Suomen TE-keskus ja Jyväskylän

kaupungin ulkomaalaistoimisto järjestivät seminaareja, joissa etsittiin yhteistyökumppaneita toteuttamaan uuden kotouttamislain mahdollistamaa työvoimakoulutukseen rinnastettavaa koulutusta. Seminaarin nimi oli jo silloin Palapelin palat paikoilleen. Myöhemmin Paletti- ja Palapeli-projektit jatkoivat samaa työtä ja keräsivät yhteen eri toimijoita toteuttamaan koulutusta uudella tavalla.

Palapeli sanana kuvaa hyvin kotoutumiskoulutuksen rakennetta. Työvoimakoulutuksessa pidemmistä perus- ja jatkokursseista on siirrytty vuoden 2005 alussa moduuleihin, jotka kestävät noin kolme kuukautta. Rakenne on entistä pirstaleisempi, mutta toisaalta joustavampi mukautumaan maahanmuuttajan tarpeisiin. Jälleen syksyllä 2007 siirryttiin uuteen koulutuksen organisointimalliin, jossa oppilaitoksiin otetaan sisään suurempi joukko maahanmuuttajia ja ryhmäjakoja tehdään oppilaitoksen sisällä. Jatkossakin koulutus rakentuu jaksoista ja maahanmuuttajat osallistuvat koulutukseen eripituisia pätkiä riippuen siitä, miten heidän opintonsa etenevät.

Oman työhistoriani aikana olen ollut yhä kiinnostuneempi siitä, miten koulutus-paloista rakentuu kokonaisuus. Onko kokonaisuus sellainen, että maahanmuuttaja löytää hänelle sopivan jakson jouhevasti ja onko apua seuraavan askeleen ottamiseksi riittävästi tarjolla? Oleellista yksilön ja koko yhteiskunnan kannalta on se, viekö kotoutumiskoulutus kohti ihmisten omia ja samalla yhteiskunnan tavoitteita.

Kotoutumiskoulutus valikoitui helposti omaksi tutkimusaiheekseni ammatillisissa lisensiaatinopinnoissa. Koulutuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen oli koko ajan liittynyt tavoite, että uudet tulijat pääsisivät mukaan yhteiskunnan toimintaan eivätkä jäisi sen reunoille marginalisoituneiksi ryhmiksi. Opintojeni aikana toki opin, että marginalisoituminen tai jyrkemmin sanottuna syrjäytyminen ei ole yksiselitteinen asia ja ilmiöistä kirjoittaessa täytyy aina pohtia käsitteiden suhteellisuutta.

Tutkimuksessani halusin löytää työssä kohtaamilleni ilmiöille laajempaa viitekehystä ja liittää haastateltavien kertomia asioita teoreettisiin keskusteluihin ja käsitteisiin. Tehtävänä se oli haastava, koska olin tottunut kirjoittamaan hallinnollisin termein ja nyt minun olisi löydettävä uusi maailma näkemieni käytännön asioiden takaa ja kirjoitettava se pitäen mielessä myös tutkimukselliset näkökulmat. Tärkein tutkimukseni lähtökohta on välittää maahanmuuttajien kokemuksia suunnittelutyöhön ja käsitteellistää niiden viestiä myös tutkimuksellisin keinoin.

Tutkimuksessani kysyn opiskelijoilta itseltään mitä he ajattelevat kotoutumiskoulutuksesta ja siitä, miten sitä pitäisi kehittää. Onko koulutus laadullisesti selkeää, että se antaa käytännön eväitä omien tavoitteiden saavuttamiseen. Loksahivatko koulutuksen palat onnistuneesti paikoilleen vai runnottiinko opiskelijoita koulutuksesta toiseen sen tarkemmin miettimättä, miten tämä koulutus sopii juuri tämän ihmisen tarpeisiin ja elämänsuunnitelmiin. Millainen merkitys koulutuksella ja ohjauksella lopulta on tulijoiden aseman määrittymisessä uudessa yhteiskunnassa? Maahanmuuttajien omien kokemusten tekeminen näkyväksi on tärkeää, mutta

ei aivan helppoa työtä. Kokemuksia voi välittää vain, jos kysymällä ja kuuntelemalla tavoittaa ne sisäiset merkitykset, jotka kerrotaan eri tavoilla ja erilaisella kielitaidolla. Toivon, että osaan lukea viestejä useammasta kuin yhdestä näkökulmasta ja onnistun tekemään niistä oikeaan osuvia tulkintoja.

2. Mihin maahanmuuttaja tarvitsee kotoutumiskoulutusta?

2.1 Koulutus keinona hankkia erilaista pääomaa

Yhdysvaltalaisessa human capital -tutkimuksessa ensimmäisen maahanmuuttaja-sukupolven katsotaan yleensä jäävän valtaväestöä heikompaan asemaan työmarkkinoilla, koska heidän osaamisensa ei ole helposti yhteiskunnasta toiseen siirrettävää. Tutkijat puhuvat human capital mismatch -ilmiöstä eli inhimillisen pääoman käyttökelpoisuuden menetyksestä uusilla työmarkkinoilla. Maahanmuuttajat juuttuvat niin sanottuihin sisääntuloammatteihin eivätkä onnistu parantamaan työmarkkina-asemaansa. Sisääntuloammateilla tarkoitetaan sellaisia epävarmoja ja epävakaita työsuhteita, joissa tarvittavat resurssit ovat tavalla tai toisella rajattuja. Niissä ei tarvita kieli- tai ammattitaitoa tai ne voivat olla etnospesifejä ammatteja. (Forsander 2001, 43, 53–54.) Etnospesifejä ammatteja ovat esimerkiksi tulkin tai etnisen ravintolan kokin ammatit.

Uudessa maassa hankittu koulutus on maahanmuuttajalle arvokkaampaa pääomaa kuin aiemmassa kotimaassa hankittu. Koulutuksen vaihtoarvo työmarkkinoilla korreloi siis koulutuksen statusmielikuvaan työmarkkinoiden portinvartioiden, esimerkiksi henkilöstöratkaisuja tekevien työntekijöiden, mielissä. Inhimillinen pääoma ei ole vain hyödyke, jolla on markkinoilla määräytyvä taloudellinen vaihtoarvo, vaikka taloustieteellinen muuttoliiketutkimus usein sen niin määrittelee. Koulutuksen kautta saavutettavat muut pääomien lajit, kuten sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma, vaikuttavat inhimillisen pääoman käyttökelpoisuuteen uuden maan työmarkkinoilla. Inhimillistä pääomaa voi siis pitää samassa määrin paikallisesti määrittyneenä kuin sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. (Forsander 2001, 42–43, 53–54.) Pelkkä ammattitaito ja osaaminen eivät riitä, on myös saatava ympäröivä yhteiskunta vakuuttuneeksi inhimillisen pääoman laadusta ja käyttökelpoisuudesta.

Pierre Bourdieun (1986; 1995; 1998) näkemykset erilaisista pääoman muodoista tuntuvat käyttökelpoiselta ajatuskehikolta jäsennettäessä maahanmuuttajien mahdollisuuksia saada sopivaa koulutusta ja sijoittua työelämään. Bourdieu näkee

yhteiskunnan erilaisina kenttinä, joilla eri pääomien muodot, kuten sosiaalinen, kulttuurinen, symbolinen ja taloudellinen, aktualisoituvat ja painottuvat eri tavoin. Tällaisia kenttiä voivat olla esimerkiksi kulttuurin, koulutuksen tai kilpaurheilun kentät. Kentät ovat samanaikaisesti kilpailun ja konfliktin tiloja. Taistelujen kuluessa itse kentän muoto ja sen jaot muodostuvat keskeisiksi kilvoittelun kohteiksi, koska pääoman muotojen jakautumisen ja kilvoittelun seurauksena kentän suhteellisen painoarvon mahdollinen muuttuminen voi merkitä koko kentän rakenteen muuttumista. (Bourdieu 1998, 57.) Kenttääjattelussa ei ole kyse vain toimijoiden jatkuvasta ja tietoisesta kamppailusta ja pääomien kasaamisesta. Pääoma-käsite tarkoittaa muutakin kuin taloudellista kilvoittelua. (Bourdieu 1998, 129–147.) Kaikilla kentillä on tietynlaisia asemia, jotka ovat historiallisesti muodostuneita mutta eivät muuttumattomia.

Maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen kentällä ovat mukana ainakin maahanmuuttajan, suomen kielen opettajan, koulutuspäällikön, ammatinopettajan, työvoimaneuvojan ja työnantajan asemat. Sosiaalisia rakenteita on mahdollista tarkastella kenttien sisällä erilaisten asemien ja niihin liittyvien voimavarojen (pääomien) kautta, jotka määrittävät millaisia mahdollisuuksia toimijalla tällä kentällä on (Bourdieu 1998, 46). Erilaisilla sosiaalisilla kentillä toimivat yksilöt ja ryhmät kehittävät strategioita, joiden avulla he pyrkivät säilyttämään tai lisäämään pääoman eri lajeja ja estämään muita sosiaalisia ryhmiä kasaamasta samaa pääomaa (Kuusela 1996, 223–224). Joskus muutosvastarinta johtuu siitä, että eri toimijat pelkäävät muutosten heikentävän juuri heidän asemaansa. Lisäksi maahanmuuttajien tavoite on päästä yhä enemmän kilpailemaan työpaikoista suomalaisilla työmarkkinoilla. He kilpailevat työpaikoista sekä valtaväestöön kuuluvien työnhakijoiden että uusien työperusteisten muuttajien kanssa, joihin työnantajat usein liittävät myönteisempiä mielikuvia kuin Suomessa jo asuviin maahanmuuttajiin. Työn tekemisen kentät ovat kuitenkin nopeasti muuttumassa ja pula työntekijöistä tulee tulevaisuudessa parantamaan maahanmuuttajien asemaa suomalaisilla työmarkkinoilla.

Maahanmuuttajilla on monenlaisia tavoitteita omassa elämässään ja yksi epäilemättä on taloudellinen toimeentulo. Siltäkin osin Bourdieun ajatukset taloudellisesta pääomasta sopivat heidän tilanteeseensa hyvin. Jo kotoutumiskoulutusvaiheessa yksi syy hakeutua koulutukseen on sen perusteella maksettava kotoutumistuki ja ylläpitokorvaus. Maahanmuuttajat haluavat työtä, koska he haluavat olla mukana siinä kulutusyhteiskunnassa, joka ympärillämme on. Kyse on rahasta ja asemasta yhteiskunnassa. Kotoutumisen sanotaan usein olevan kaksisuuntainen prosessi. Maahanmuuttajilta odotetaan voimavaroja ja omien pääomien käyttöä ja samalla yhteiskunnalta odotetaan muutosta, jotta uusien tulijoiden olisi helpompi olla osa yhteiskuntaa ja työmarkkinoita. Ajatukseen voi liittää Bourdieun käsityksen siitä, että kilvoittelun ja kohtaamisen seurauksena itse kentät voivat muuttua, jolloin esimerkiksi suomalainen yhteiskunta alkaa ottaa helpommin vastaan myös muualta tulleita ihmisiä. Suomi ei tekisi sitä pelkästä hyvästä tahdostaan vaan siksi, että

yhteiskunta tarvitsee omista syistään, ikärakenteen muuttumisen vuoksi, lisää työvoimaa.

Koko rakennelmaan kiertyvät kaikki mahdolliset pääoman muodot. Jotta maahanmuuttaja voisi saavuttaa taloudellista pääomaa, hänen on osoitettava, että hänellä on hallussaan muita pääoman muotoja ja toisaalta taloudellinen pääoma auttaa muiden pääomien kartuttamisessa. Hänellä on oltava suuri määrä tietoja, taitoja, sosiaalisia suhteita, kontaktiverkostoja sekä suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan tuntemusta. Kulttuurinen pääoma näkyy kykynä toimia sopivalla tavalla esimerkiksi rekrytointitilanteissa (Forsander 2002, 56). Oikea pukeutuminen, työpaikan kirjoittamattomien sääntöjen hallinta, sopiva käytös ja aikakäsitys ovat näyttäjiä siitä, että uusi työtekijä kuuluu työyhteisöönsä.

Maahanmuuttajien kotoutumiskoulutusta on järjestetty pääosin työvoimakoulutuksena. Työvoimatoimistoilla on tärkeä asema koko kotouttamistyön kokonaisuudessa. Suomessa on harjoitettu maahanmuuttajapolitiikkaa, missä maahanmuuttaja on arvokas sitten, kun hän saa työtä. Ymmärrettävästi työhön osallistuminen on merkinnyt kotoutumista erityisesti maassa, missä myös valtaväestö kerää arvostuksensa ihmisenä työn kautta.

Annika Forsander (2002) on tehnyt väitöskirjatutkimuksen maahanmuuttajista 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Hän tiivistää laajaan kirjallisuuteen pohjautuvan mallin siitä, mitkä tekijät vaikuttavat maahanmuuttajien pääsyyn työmarkkinoille. Inhimilliseen pääomaan kuuluvat maahanmuuttajan omat taidot, tiedot ja koulutus. Kotoutumiskoulutuksella inhimillistä pääomaa kartutetaan suomen kielen ja yhteiskuntaan perehdyttävien opintojen avulla. Mutta pelkkä inhimillinen pääoma ei riitä.

Sosiaalinen pääoma rakentuu yhteisöllisesti, mutta se on myös yksilöllisesti haluttu otettava resurssi. Käsitteeseen kuuluu kaksi ulottuvuutta, jotka ovat luottamus ja kommunikaatioverkostot. Sekä kommunikaatioverkostot että luottamus ovat pääoman muotoja, koska niillä on vaihtoarvo eli viime kädessä työmarkkinoilla taloudellisesti mitattava arvo. Kommunikaatioverkostot ovat pääomaa, koska verkostoissa liikkuu informaatiota työmahdollisuuksista. Luottamus taas merkitsee henkilön inhimillisen pääoman tekijöiden, kuten koulutuksen ja työkokemuksen, uskottavuutta työmarkkinoiden portinvartijoiden arvostuksissa. (Forsander 2002, 85.)

Perkiö (2000) kirjoittaa tutkimuksessaan ”*Suomi bangladeshilaisten silmin*”, että bangladeshilaiset puhuivat Suomesta myönteisesti hyvänä systeiminä, mikä merkitsi toimivaa hallintoa, sosiaaliturvaa, puhdasta ympäristöä ja systeemin sisäistäneitä ihmisiä. Sen sijaan he suhtautuivat kriittisesti suomalaiseen elämäntapaan, jota he pitivät epäsosiaalisena. Epäsosiaalisuus koostui ohuesta perheestä, yksinäisyydestä, juoppoudesta ja erilaisten syrjinnästä. Onko siis ihme, jos maahanmuuttajan on vaikea päästä sisään sosiaalisen pääoman rakentamisen verkostoihin, kun se on usein vaikeaa kaikille yhteiskuntamme jäsenille.

Perkiö (2000, 45) jatkaa, että epäsosiaalisuus-puhe on hyvä elämän oppitunti kenelle tahansa suomalaiselle. Suomen sosiaalipoliitikoille se tarjoaa näkymän hyvinvointivaltion pahoinvoinnin ongelmaan. Bangladeshilaisten puheen perusteella kanssaihmisyyden näyttää olevan se keskeinen voima, joka ylläpitää terveyttä ja lievittää monenlaista inhimillistä hätää. Voi olla, että rahan jakamisen ja palvelun sosiaalipolitiikan rinnalle tarvittaisiin kanssaihmisyyden sosiaalipolitiikkaa.

Työn ulkopuolelle jääminen vaikuttaa myös työn ulkopuolisiin ihmissuhteisiin. Monien ystävät ovat jääneet ystäviksi aikaisemmista ja nykyisistä työpaikoista. Verkostot vaikuttavat myös siihen, miten työtilaisuuksista saa tietoa ja miten tieto sinusta hyvänä työntekijänä välittyy seuraaville työnantajille. Kotoutumiskoulutuksessa maahanmuuttajia ohjataan työharjoitteluihin ja työnantajiin solmitaan suhteita. Välittäjänä toimiminen on yksi tapa helpottaa sosiaalisten suhteiden syntymistä. Luottamus on kuitenkin monimutkainen asia, joskus se syntyy parhaiten välittäjien avulla, mutta joskus työnantaja kaipaa nimenomaan henkilökohtaista aktiivisuutta ja yhteydenottoa.

Maahanmuuttajien ei-suomalaisuuden vuoksi luottamuskyynnyksen ylittäminen ja alkuunpääsy työmarkkinoilla on vaikeaa. Suhteista muodostuu näissä tilanteissa puuttuvan henkilökohtaisen luottamuspääoman korvaaja. Maahanmuuttaja tarvitsee riittävän suomalaisen taustan sekä työ- ja koulutushistorian puuttuessa tai ollessa vajavainen työkelppoisuutensa takaajaksi takuumiehen tai välittäjän, jolla on jalansija ja suhteita työmarkkinoille. Takuumies pistää oman luotettavuutensa peliin vakuuttaessaan potentiaalista työnantajaa maahanmuuttajan sopivuudesta kulloinkin kyseessä olevaan työtehtävään. (Forsander 2002, 221.)

Maahanmuuttajan on saavutettava suomalaisten luottamus, mutta kyse on myös hänen luottamuksestaan ympäröivään yhteiskuntaan. Sosiaalisten suhteiden kautta syntyvä sosiaalinen pääoma heijastuu maahanmuuttajan subjektiivisesti koettuun hyvinvointiin. Myös yhteiskuntatasolla sosiaalinen pääoma heijastuu ihmisen elämäntilanteeseen. Yhteiskuntatason mittarina on käytetty ”luottamusta tuntemattomiin toisiin kansalaisiin” tai ”luottamusta yhteiskunnallisiin instituutioihin”. (Kouvo & Räsänen 2005, 21.) Kuunnellessani työtöntä turhautunutta maahanmuuttajaa olen kuullut argumentteja, jotka viittaavat luottamuksen särkymiseen kaikkia suomalaisia ja koko järjestelmää kohtaan. Epätoivoisessa tilanteessa suomalainen on helppo nähdä rasistina ja koko järjestelmä sukulaisia, tuttavien ja yleensä suomalaisia suosivana. Maahanmuuttajan omien asenteiden kärjistyminen ei ole omiaan helpottamaan esteiden ylittämistä seuraavissa työnhakutilanteissa.

Kouvo ja Räsänen (2005, 27) kirjoittavat, että sosiaalisen pääoman ja hyvinvointikokemusten välisen suhteen oletetaan perustuvan siihen, että ihmisten välinen vuorovaikutus yksilö- ja yhteiskuntatasolla muodostaa hyvän kasvualustan positiiviselle elämänasenteelle. Ilmiöiden selittäjinä on sekä subjektiivisia että objektiivisia tekijöitä ja taustalla olevat vaikutussuhteet ovat moniulotteisia ja vaikeasti ennakoitavia. Esimerkiksi maahanmuuttajat kokevat vastaanoton erilaisena monista

eri syistä. Ihmisten reagointitavat ovat erilaisia, osa katkeroituu ja masentuu, toiset taas jaksavat yrittää kerta toisensa jälkeen vastoinkäymisistäkin huolimatta.

Maassa ja työpaikalla käytetyn kielen hallinnan keskeinen merkitys maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumisessa kertoo siitä, että kieli on muutakin kuin kommunikaatioväline. Kielitaitoon on sidoksissa muitakin taitoja, näin kielitaidosta osana inhimillistä pääomaa muodostuu välittävä linkki maahanmuuttajan hankkiessa kulttuurista ja sosiaalista pääomaa. Kielitaito ja puhumisen tavat viritävät siis tunteenomaisen pelin, jota hallitsevat mielikuvat työnhakijan oletetusta osaamisesta. Negatiiviset mielikuvat voivat johtaa kategoriseen johtopäätökseen työntekijän soveltumattomuudesta työyhteisöön tai tehtävään. (Forsander 2002, 190.)

Useimpien työmarkkinoiden portinvartijoiden mielestä luotettava osoitus ammattitaidosta on Forsanderin (2002, 217) mukaan Suomessa hankittu koulutus tai työkokemus. Ulkomailla hankituilla meriiteillä ei ole samanlaista arvoa. Kirjallisuudessa, joka käsittelee maahanmuuttajien inhimillisen pääoman vaikutusta sosioekonomisen aseman kehitykseen, on kiinnitetty huomiota inhimillisen pääoman siirtokelpoisuuteen. Maasta toiseen muuttaminen voi aiheuttaa human capital mismatchia, toisin sanoen osaamispääoman, koulutuksen ja ammattitaidon inflaatiota uuden maan työmarkkinoilla (esimerkiksi Sanders & Nee 1996). Sanders ja Nee (1996, 232–233) toteavat, että esimerkiksi Yhdysvalloissa hyvin koulutetut maahanmuuttajat perustavat runsaasti omia yrityksiä, koska ammattitaidon siirron vaikeuksien vuoksi heillä ei ole muuta mahdollisuutta työllistyä ammattitaitoaan vastaavalla tavalla (ks. myös Wahlbeck 2005, 48–49; Schierup 2001, 105). Perhe ja suku ovat usein sitä tärkeää sosiaalista pääomaa, joka mahdollistaa yritystoiminnan aloittamisen tukemalla sekä taloudellisesti että toimimalla yrityksen työvoimana. Wahlbeck (2005, 51) toteaa, että turkkilaiset kebab-yrittäjät menestyvät Suomessa kohtuullisen hyvin, koska he ovat onnistuneet yhdistämään saatavilla olevat suomalaiset ja turkkilaiset resurssit, sekä paikalliset että transnationaaliset suhteet ja verkostot. Transnationaali sosiaalisen pääoman tarkastelutapa on tärkeää etenkin, kun on kyse maahanmuuttajien taloudellista pääomaa vaativasta yritystoiminnasta.

Maahanmuuttajilla on inhimillistä, kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, mutta koulutusta ja suhteita tarvitaan edellytysten muuttamiseksi Suomessa kelpaaviksi. Kouluttajia, muita työntekijöitä ja kontakteja tarvitaan takuumiehiksi, jotka voivat tilanteen niin vaatiessa todistaa, että maahanmuuttajalla on kykyä, halua tai oikeaa asennetta suomalaisille työmarkkinoille. Granovetter (1983, 202–205) kirjoittaa ihmisten vahvoista ja heikoista sosiaalisista siteistä. Vahvat siteet tarkoittavat perhettä ja läheisiä ystäviä ja heikot siteet muodostuvat kaukaisemmista tuttavuuksista. Yhteiskunta rakentuu niin, että juuri heikoilla siteillä siitä muodostuu yhtenäinen kokonaisuus ja pääosa tiedoista, vaikkapa avoimista työpaikoista, välitetään heikkojen verkostojen kautta. Granovetterin (1983, 212–213) mukaan yhteiskunnallisesti heikossa asemassa olevat ryhmät panostavat vahvoin siteisiin, perheeseen ja

ystäviin, mutta juuri heikkojen siteiden puute on suurin syy miksi köyhyys seuraa ihmisiä sukupolvesta toiseen.

Akhlaq Ahmad (2005, 138–139) totesi tutkiessaan Helsingin seudun maahanmuuttajia, että huolimatta koko maan kattavasta julkisesta työvoimatoimistoverkostosta maahanmuuttajan omat sosiaaliset verkostot ovat huomattavan tärkeä kanava heidän työllistymiselleen Suomessa. Usein tieto työpaikoista tuli epävirallisista kanavista pitkin lähinnä Suomessa asuvien saman kansalaisuuden edustajien ja sukulaisten kautta. Kyse on Granovetterin termein pikemminkin vahvoista kuin heikoista sosiaalisista siteistä. Ainakaan siteet eivät yllä kansallisuusrajojen ulkopuolelle ja tiedon saannin piirit pienenevät. Ongelmana näiden verkostojen kautta välittyvissä työpaikoissa oli se, että maahanmuuttajat sijoittuivat usein vähemmän arvostetuille aloille. Työnvälityskanavat erkanevat toisistaan, koska maahanmuuttajien sosiaalinen pääoma on paremmin käytettävissä toisilla välitysmarkkinoilla. Vaarana koko yhteiskunnan kannalta ovat etnisesti yhä eriytyneemmät ja lohkoutuneemmat työmarkkinat.

2.2 Koulutus lahjana ja vaihdon välineenä

Suomessa kotoutumiskoulutus on pääosin osallistujalleen ilmaista. Sen voisi ajatella olevan vain ja pelkästään hyvä asia, mutta myös muita näkökulmia on olemassa. Esimerkiksi antropologian klassikko Marcel Maussin (1950/1999, 27) pääteesi on, että päällisin puolin lahjat näyttävät vapaaehtoisilta, mutta todellisuudessa niitä annetaan ja maksetaan takaisin velvollisuudesta. Lahjan antamista olisi aina katsottava sekä antajan että sen saajan näkökulmasta ja on syytä miettiä mitä merkityksiä lahjalla loppujen lopuksi on.

Lahjoja on annettu kaikissa kulttuureissa ja esimerkiksi islamilaisessa maailmassa almujen annolla on pitkät perinteet. Usein lahjan tai lahjoituksen antaja on halunnut sovittaa teollaan jotain Jumalan kanssa, esimerkiksi kirkkoja on rakennettu kiitokseksi Jumalalle vaikkapa siksi, että joku läheinen on pelastunut uhkaavasta vaarasta tai hänen muistolleen. Yleensä rikkaat antavat joko omasta tahdostaan tai esimerkiksi uskontonsa tai ideologiansa pakottamina, mutta saajalla ei ole mitään mahdollisuutta vaatia lahjaa tai vaikuttaa siihen, että antaminen tapahtuu oikeudenmukaisesti.

Marcel Maussin (1950/1999) teosta voi tulkita ajattelemalla, että lahjan antamisen suurin ongelma onkin siinä, että vastaanottaja ei pysty määrittelemään lahjanannon aikaa, paikkaa eikä suuruutta. Antamisen vastavuoroisuuden ongelma on sen yksisuuntaisuudessa. Antaja tarvitsee vastaanottajan, jotta hän nukkuisi yönsä rauhallisesti ja almuja jaetaan antajan oman menestyksen vuoksi, eikä siksi, että vastaanottajan huolet poistuisivat.

Nykypäivään Marcel Mauss (1950/1999, 129) sijoittaa ajattelunsa kirjoittamalla:

” Jumalan nimen voi korvata yhteiskunnan tai ammattiryhmän nimellä, tai jos olette uskonnollisia, yhdistäkää nämä kolme. Korvatkaa almujen käsite yhteistoiminnan, toisia varten tehdyn työn tai suoritteen käsitteillä. Tulokseksi saatte kelvollisen kuvan taloudellisesta käytännöstä, joka on vähitellen ja työläästi kehittymässä. Hyväntekeväisyys haavoittaa edelleen kohdettaan ja kaikki moraaliset ponnistelumme näyttävät pyrkivän tukahduttamaan rikkaan almujenjakajan alitajuisen ja loukkaavan ylivallan.” (Mauss 1950/1999, 112)

Maahanmuuttajat ovat Suomeen muuttaessaan täysin suomalaisen sosiaaliturva- ja koulutusjärjestelmän varassa elleivät satu olemaan niitä harvoja, jotka muuttavat tänne suoraan työntekijöiksi. Kotoutumiskoulutusta järjestetään, mikäli valtion rahakirstu antaa siihen mahdollisuuden. Koulutusten määrään ja laatuun maahanmuuttajalla ei ole juuri mahdollisuutta vaikuttaa eikä ainakaan siihen, milloin koulutus järjestetään. Myös heinäkuu on opiskelukuukausi, koska työvoimakoulutusta koskevien sääntöjen mukaan niin on säädetty, vaikka koulut ja päiväkodit ovat silloin kiinni. Muistan menneiltä vuosilta tilanteen, missä juuri tullut pakolaisryhmä arvosteli saamaansa toimeentulotukea ja vertasi sitä Ahvenanmaalla toiselle pakolaisryhmälle maksettuaan tukeen. Heidän mielestään tilanne oli epäoikeudenmukainen. Silloin perustelut tuntuivat minusta kaukaa haetuilta, mutta nyt keskustelun voi ymmärtää yrityksenä taistella sitä mielivaltaisuutta vastaan, joka todella on olemassa.

Usein lahjan saaja käyttäytyy juuri toisella tavalla. Ilmaiseksi saatua ei ole lupa ääneen arvostella. Onko se yksi syy, miksi rehellistä palautetta kotoutumiskoulutuksesta on niin vaikea saada? Mauss (1950/1999, 93) kirjoittaa, että lahjan saajan kiittämättömyyden seuraus voi jo vanhojen oikeuskäytäntöjen mukaan olla lahjan peruuttaminen. Voi ajatella, että maahanmuuttajienkin mieltä kalvaa epäily, että kiittämätöntä opiskelijaa ei valita seuraaviin koulutuksiin ja kiittämättömyydellä on palkansa. Kiittämättömyyden ja rakentavan palautteen välinen ero jää hyvin usein epäselväksi.

Aini Pehkonen (2006, 10) toteaa tutkimuksessaan, että suomalaiset odottavat maahanmuuttajilta nöyryyttä, koska maahanmuuttajat saavat nauttia hyvinvointivaltion eduista. Maahanmuuttajat puolestaan reagoivat vaatimukseen pelolla ja miettivät, osaavatko he toimia oikein ja hyväksyttävästi suomalaisessa yhteiskunnassa. Ryhmien välisissä suhteissa tuntuisi siis näkyvän ristiriitä, joka syntyy lahjan antamisesta ja vastaanottamisesta.

Kotoutumiskoulutus voi olla lahja, mutta sen voi ymmärtää myös vaihdon välineeksi. Esimerkiksi suomalaisessa maahanmuuttopolitiikassa käytetyt käsitteet voivat paljastaa osan niiden takana olevasta ideologiasta. Suomalaisessa keskustelussa on mieluummin puhuttu suvaitsevaisuudesta, monikulttuurisuudesta ja yksilön vastuusta kuin esimerkiksi solidaarisuudesta, vastavuoroisuudesta ja yhteisvastuusta. Leena Suurpää (2002, 16) kysyy artikkeleista koostuvassa väitöskirjassaan *”Eri-laisuuden hierarkiat”*, mikä merkitys näillä käsitelmäärityksillä on maahanmuuttajien

jäsenyysehtoihin Suomessa.

Kotoutumiskoulutus on osa vuonna 1999 (Laki 493/1999) voimaan tulleen ja vuonna 2006 (Laki 126/2006) uudistetun kotouttamislain toteuttamista. Jokaisessa kunnassa kotoutumiskoulutuksen rakenne kirjoitetaan näkyviin kotouttamisohjelmiin. Leena Suurpää on artikkelissaan *”Hyvää taptoa vai hyvää vaihtoa”* pohtinut kunnallisia kotouttamisohjelmia solidaarisuuden näkökulmasta. Hän haluaa ottaa esille sosiologisemman pohdinnan siitä, mitä yhteenkuuluvuus, sosiaalinen ja kulttuurinen tunnustaminen ja tunteet merkitsevät. Mukana on myös yhteiskunnallinen mahdollisuus vaikuttaa ympärillään oleviin asioihin. Usein maahanmuuttajatyössä puhutaan maahanmuuttajan äänen kuulumisesta, mutta mikä tekee sen käytännössä mahdolliseksi. (Suurpää 2002, 202.)

Keskeisiä solidaarisuuden elementtejä tai ehtoja on kolme. Ensimmäinen käsittelee maahanmuuttajien ilmaisu- ja osallistumismahdollisuuksia. Miten ja millä ehdoilla maahanmuuttajat osallistuvat yhteiskuntamme kehitykseen ja miten he ottavat kantaa omaan elämäntilanteeseensa? Solidaarisuuden toinen ehto onkin sen rakentuminen toiminnasta sosiaalisilla, kulttuurisilla ja poliittisilla kentillä. Mille kentille maahanmuuttajia koskeva solidaarisuus ulottuu ja missä yhteiskunnan toiminnassa maahanmuuttajilla on oikeasti mahdollisuus olla mukana? Kolmas ehto, sosiaaliset siteet, viittaa valtaväestön ja maahanmuuttajien välistä kanssakäymistä raamittaviin yhteenkuuluvuuden ja vastavuoroisuuden tunteisiin, joita leimaavat esimerkiksi etäisyys ja läheisyys sekä vastuun ja velvollisuuden jännitteet. Viimeinen ehto nostaa tunteiden voiman sosiaalisen toiminnan ja institutionaalisten järjestelyjenkin keskeiseksi jäsentäjäksi. (Suurpää 2002, 203.)

Suomen kotouttamispolitiikka on kolmitasoista, ja se koostuu valtakunnallisesta maahanmuuttopolitiikasta, kunnallisesta kotouttamisohjelmasta sekä yksilö- ja perhekohtaisesta kotoutumissuunnitelmasta. Leena Suurpää (2002, 204) tulkitsee kotouttamisohjelmia eräänlaisina solidaarisuussopimuksina. Yksi sopimuksen näkökulma on, että maahanmuuttajalta odotetaan aktiivisuutta. Aktiivisuus ei ole pelkkä oikeus vaan se on maahanmuuttajan velvoite ja yhteiskunnallisen kiinnittymisen ehto (Suurpää 2002, 207). Maahanmuuttajan on esimerkiksi aktiivisesti hakeuduttava koulutukseen. Mikäli hän ei osallistu kotoutumissuunnitelmansa tekemiseen tai hän ei sitoudu sen toteuttamiseen, häntä voidaan rankaista tuen menettämisellä.

Toisaalta maahanmuuttajilla on kahtalainen yhteiskunnan velvoite. Heidän on otettava vastuu omasta elämästään ja hyvinvoinnistaan. Heidän on myös lunastettava ”hyvinvointisopimus” eli kiinnityttävä yhteiskuntaan sen tasavertaisena jäsenenä etenkin kouluttautumalla ja etsimällä työtä. Onko hyvinvointia mahdollista määritellä yksiselitteisesti siten, että yksilöt voitaisiin mutkattomasti sitoa yhdenmukaisiin kiinnittymistä edistäviin järjestelmiin ja samaan aikaan rakentaa toimivaa moniarvoiseen sosiaaliseen järjestykseen perustuvaa yhteiskuntaa. (Suurpää 2002, 208–209.) Maahanmuuttajien ääni saatetaan suvaita, mutta heidän itse muotoile-

mat intressit saavat sitä vähemmän valtaa tai luottamusta, mitä enemmän he eroavat suomalaisesta kulttuurisesti, elämäntavoiltaan tai ulkonäöltään.

Kotouttamisohjelmista henkii, että koulutus- ja työmarkkinakiinnittyminen ovat maahanmuuttajan keskeisiä toimijuuden ja jäsenyyden ehtoja ja myös oman elämänhallinnan parantamisen kannalta tärkeimpiä tukipilareita. (Suurpää 2002, 209.) Kouluttautumalla ja työllistymällä maahanmuuttaja voi varjeltua syrjäytymiseltä. Mutta samalla on muistettava, että sellaiset käsitteet kuin kiinnittyminen tai syrjäytyminen ovat yhteiskuntapolittisessa viranomaiskäytännössä ja tieteellisessäkin keskustelussa yleistäviä (Suurpää 2002, 210). Ajattelu lähtee siitä, miten normaalisti suomalaisessa yhteiskunnassa eletään, mutta tilaa erilaisille ratkaisuille jää entistä vähemmän. Hyvinvointivaltiossa ei ole kyse vain palvelujen tuottamisesta vaan yhteenkuulumisen projektista, jossa vedetään rajoja sisällä olijoiden ja ulos jäävien välille. (Suurpää 2002, 213.)

Leena Suurpää (2002, 216–217) tiivistää kotouttamisohjelmien ideologian kahteen käsitteeseen eli hyvän tahdon solidaarisuuden ja hyvän vaihdon solidaarisuuden käsitteisiin. Hyvän tahdon solidaarisuus rakentuu kansalliseksi hyvinvointisopimukseksi, jonka keskeisempänä määrittäjänä toimii valtio. Tämä solidaarisuuden malli sovittaa yhteen erilaisuuden hallinnan ja tasa-arvon tavoitteet. Periaatteellisenä päämääränä on taata kaikille samanlaiset tasa-arvoiset mahdollisuudet osallistua valtion tarjoamiin toimintoihin ja palveluihin. Kuitenkin käytännössä ilmaisu- ja osallistumismahdollisuudet eivät ole rajattomat. Maahanmuuttajien sopeutuminen ja kontrolloitu moniäänisyys määrittävät solidaarisuuden ehdoiksi. Hyvän tahdon solidaarisuus näyttäytyy siis yksilöiden elämän valtiollisena kasvatuksena, jossa valtion tehtäväksi muodostuu sekä muodollisen tasa-arvon että hyvän sosiaalisen ja kulttuurisen järjestyksen ylläpitäminen. Valtaväestön hyvää tarkoittava solidaarisuus on kuin asiantuntijan ja asiakkaan tai ohjaajan ja oppilaan palvelusuhde. Asiakas-oppilaalle opetetaan julkisen kentän kaikille samanarvoista valtiojäsenyyden sosiaalista ja poliittista kielioppia. Marcel Maussin (1950/1999) ajatuksia soveltaen voisi yksinkertaisesti sanoa, että sen lauluja laulat kenen leipää syöt.

Hyvän vaihdon solidaarisuus on vaihtoa niin yhteiskunnallisessa, taloudellisessa kuin moraalisisessä mielessä. Solidaarisuus on suhde, jossa vaihdon mukanaan tuoma vastavuoroinen riippuvuus vaatii vastuunottoa. Vaihtosuhteena solidaarisuus ei vain edellytä solidaarista valtiotoimijaa vaan on kaikkien yhteistä sosiaalista toimintaa. Ajattelumallissa korostuu uudenlaisen tasapainon etsiminen valtion ja kansalaisyhteiskunnan välille. Jokisaari (2006, 16–17) kirjoittaa positiivisen ja negatiivisen vapauden käsitteistä, jotka perustuvat samoista lähtökohdista nouseviin ajatuksiin. Positiivinen vapaus ilmenee esimerkiksi pohjoismaisena hyvinvointipoliittikkana, missä huonommin toimeentulevista haluttiin pitää hyvää huolta. Perinteisesti amerikkalaisempi näkökulma on ollut negatiiviseen vapauteen perustuva näkökulma, missä jokainen on oman onnensa seppä. Ehkä Suurpään käsitteet voisi tulkita jonkinlaisiksi ”kolmannen tien” käsitteiksi, joissa hyvinvoinnin katsotaan

lähtevän tasavertaisesta oman elämänsä suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistumisesta.

Solidaarisuustyytit yhdistyvät myös aktiivisen asiakkaan ihanteessa. Sosiaalisia etuja ei saavuteta ehdoista lahjana vaan vaihdon kautta, jolloin samaan aikaan nousevat esille sekä asiakkaan itsenäinen omatoimisuus että hyvinvointivaltion sääntöihin sopeutumisen velvoite, kuuliaisen asiakkaan rooli. Tämänkaltaisen asiakkuuden määritelmä pitää sisällään myös ajatuksen valtion rajallisuudesta. Vahva valtio ei ole mielekäs ilman vahvoja yksilöjä, joiden takaa tulisi löytyä toimivat yhteisölliset siteet. Ajatuksen voi Suurpään mukaan tiivistää (2002, 219): valtio ei rakenna hyvää elämää ihmisten puolesta vaan sen tulee pikimminkin pyrkiä huolehtimaan, että ihmisillä on ainekset onnistuneen elämän rakentamiseksi.

Hyvä vaihdon solidaarisuus perustuu ajatukselle, että maahanmuuttaja itse, omista lähtökohdistaan, haluaa edistää asemaansa ja osallistua vaihtoon ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Itseohjautuva opiskelu antaa hänelle keinoja osallistua yhteiskunnan toimintaan täysivaltaisena jäsenenä. Kielitaidolla on merkitystä sosiaalisten suhteiden rakentumiselle Suomessa, asioihin vaikuttamiselle ja kaikelle osallisuudelle. Opiskelu voi siten tuoda vaihdon avaimet maahanmuuttajan ulottuville.

Olin syksyllä 2007 pakolaisten valintamatkalla Turkissa ja Syyriassa ja olin haastattelemassa iranilaisia ja irakilaisia pakolaisia. Heiltä kysyttiin haastattelun päätteeksi, mitkä ovat heidän suunnitelmansa, jos he tulevat valituiksi Suomeen. Suuri osa vastasi, että he haluavat tehdä työtä suomalaisen yhteiskunnan hyväksi ja osoittaa sillä tavalla kiitollisuutta siitä, että pääsevät asumaan turvalliseen maahan. Mielestäni kyse on hyvän vaihdon solidaarisuudesta ja siitä, että emme voi tarjota maahanmuuttajalle yksisuuntaisesti palveluja, koulutusta ja huolenpitoa loputtomiin. Jossain vaiheessa ihmisillä täytyy olla mahdollisuus maksaa lahja takaisin omalla työllään ja yleensä osallistumalla yhteiskunnan toimintaan. Maussin sanoin (1950/1999, 123) mikään lahja ei ole pyyteetön ja vastavuoroisuus on aidon täysivaltaisuuden ja keskinäisen kunnioituksen edellytys.

2.3 Koulutus keinona päästä osaksi yhteiskuntaa

Kathleen Valtonen (1997, 20–27) on määritellyt maahanmuuttajien integraation lisääntyvänä osallistumisena valtayhteisön sosiaaliin toimintoihin, kuten työhön ja koulutukseen. Östen Wahlbeck (1999) puolestaan määrittelee integraation osaksi sitä kehityskulkua, jossa maahanmuuttajat tulevat osaksi yhteiskunnan sosiaalisia ryhmiä ja instituutioita. Yhteistä paitsi näille, myös lukuisille muille integraatiomääritelmille on yhä lisääntyvän osallistumisen tai osaksi tulemisen korostaminen. Maahanmuuttajat siis liikkuvat reunoilta lähemmäs yhteiskunnan keskiötä osallistumalla keskiön normien mukaiseen toimintaan. Useimmat määrittelijät ovat halunneet korostaa integraation prosessiluonnetta. Integraatio nähdään jatkuvana

liikkeenä kohti yhteiskunnan keskiötä. Kyseessä ei siis ole tila, keskiössä ja sen ulkopuolella, vaan prosessi, jossa yhä tiiviimmin sitein lähestytään keskiötä.

Postmodernismi-keskustelun anti integraatio-keskusteluun on ollut kokonaisuuden, eli valtayhteiskunnan, problematisointi. Integraatiokeskustelussa valtayhteisö, joka integroi, ja vähemmistö, joka integroituu, oletetaan yhtenäisiksi kokonaisuuk-siksi. Mutta onko integraatiokeskustelun tarkoittamia kokonaisuuksia olemassa-kaan? Siinä missä muu nykyinen integraatiokeskustelu puhuu yhtenäiskulttuurin murtumisesta, maahanmuuttajien integraatiokeskustelussa yhteiskunnan oletetaan olevan vielä jakamaton kokonaisuus. Lisäksi keskustelussa on keskiöstä päin mää-ritelty, keitä ovat me, jotka vielä kuulumme siihen ja ne toiset, jotka eivät siihen vielä kuulu ja jotka pitää kuulumattomuuden vuoksi integroida. Mutta kuka meistä tuntee olevansa täysin integroitunut? (Forsander 2001, 39.)

Omassa työssäni, noin kymmenen vuoden ajan asiakastyössä ulkomaalaistoi-mistossa, tapasin monia tapoja kotoutua. Jotkut kieltäytyivät käyttämästä apukie-lenään englantia ja käyttivät myös tulkkia mahdollisimman vähän, koska he olivat päättäneet oppia suomen kielen nopeasti. Tapasin myös ihmisiä, jotka olivat muut-taneet nimensä suomalaiseksi ikään kuin takeeksi kotoutumisesta. Joillekin Suomi oli turvapaikka, missä oma koti sijaitsee, mutta kontakteja kodin ulkopuolelle ei juurikaan ollut. He eivät välttämättä esimerkiksi korkean ikänsä vuoksi edes aset-taneet itselleen tavoitetta oppia suomen kieltä. He saattoivat kuitata asian vitsillä, osaisin kyllä hyvin suomea, mutta se tarttuu aina kurkkuun, kun yritän puhua. Heille elinikäisen oppimisen ideologia oli vieras ja he olivat tavallaan luovuttaneet kotoutumisen seuraavien sukupolvien asiaksi.

Eniten hämmennystä aiheuttivat poikkeukselliset tavat kotoutua. Esimerkiksi pakolaismies solmi kiinteät suhteet paikalliseen romaniväestöön. Hänen maamie-hensä kertoivat stereotyyppistä tarinaa siitä, miten mies yritti myydä heille kelloa kirkkopuistossa. Yksi vaihtoehto on myös kotoutua jyvaskyläläiseen puistoissa pyörivään ryppyporukkaan. Työkokemukseni saa minut yhä enemmän ajattele-maan, että ei ole yhtä tapaa kotoutua ja aiheellista on myös kysyä, mitä me kotou-tumisella tarkoitamme. Mikä on se keskiö, se normaaliuden ihanne, johon me toi-vomme maahanmuuttajien kotoutuvan?

Koska keskiöstä katsoen integraatio mielletään toivottavana käsitteenä ja vasta-kohta syrjäytyminen taas integroivien tekijöiden puutteena, seuraa integraatio- ja syrjäytymiskeskustelusta oletus integraation välttämättömyydestä. Syrjäytyneet on siis vedettävä reunoilta takaisin mukaan keskukseen, normien mukaiseen toimin-taan. (Helne 1998, 232.) Jos yhteiskunnan reunoilla eläjät eivät ole suomalaisen yhteiskunnan keskiössä koskaan olleetkaan, heidät pitää sinne kiinnittää, integroi-da. Keskiöstä katsoen reunoille jääminen ei ole suotavaa, koska marginaali edustaa järjestäytyneen yhteiskunnan vastakohtaa eli epäjärjestystä ja normien vastaisuutta. (Forsander 2001, 42.) Ehkä kyse ei olekaan pelkästään syrjäytymisen ongelmas-ta vaan siitä, että yhteiskunnassamme on ”yhteisöllisyyden vajetta”. Huoli onkin

koko yhteiskunnan koheesiosta ja sen perustasta. Voi kysyä, onko yhteiskuntamme siihen integroitumisen arvoinen. Kuinka ohutta yhteisöllisyytemme todellisuudessa on? (Helne 1998, 232–23; ks. myös Perkiö 2000, 45.)

Integroinnin keinoina hyvinvointiyhteiskunta käyttää koko laajaa yhteiskuntapoliittista keinovalikoimaansa: työttömien tukityöllistämistä, nuorten työpajoja, maahanmuuttajien kotoutumiskoulutusta, vajaakuntoisten kuntouttamista. Vuoden 1999 keväällä voimaan tullut kotouttamislaki (Laki 493/1999) on maahanmuuttajien osalta hyvä esimerkki veloitteesta integroitua. Laki velvoittaa maahanmuuttajat osallistumaan kotouttavaan eli integroivaan toimintaan, kuten koulutukseen ja työharjoitteluun, ja se velvoittaa myös kunnat tarjoamaan integroivia kiinnikkeitä. Integroivan toiminnan ulkopuolelle marginaaliin jääminen on sanktioitu. (Forsander 2001, 42–43.)

Miksi sitten maahanmuuttajien arvellaan jäävän yhteiskunnan marginaaliin?

Maahanmuuttajien huono-osaisuuden syitä pohtivassa tutkimuksessa voidaan erottaa Forsanderin (2002, 82) mukaan erilaisia huono-osaisuuden selitysmalleja. (vrt. Necef 2000, 2001; Schierup 2001)

1. Maahanmuuttajien ominaisuudet. Tässä pääosin inhimillisen pääoman tutkimusta edustavassa selitysmallissa on tyypillisesti päädytty siihen, että maahanmuuttajilta puuttuu jotain: he ovat liian kouluttamattomia, kielitaidottomia tai ammattitaidottomia voidakseen saavuttaa tasa-arvoisen työmarkkina-aseman muun väestön kanssa. Parannuskeinona on nähty hyvinvointivaltion tuottaman maahanmuuttajien kotouttamiskoneiston laaja keinovalikoima, kuten kieli- ja integrointikoulutus.
2. Valtaväestön rasistiset asenteet. Tässä selitysmallissa maahanmuuttajien epätasa-arvoa aiheuttavien ongelmien nähdään johtuvan valtaväestön (erityisesti työnantajien) vääränlaisista asenteista ja kyvyttömyydestä suvaita maahanmuuttajia tai heidän erilaista kulttuuriaan. Parannuskeinona on asennekasvatus, joka tarkoittaa sitä, että valtaväestö on kansanvalistusprojektein kasvatettava suvaitsevaksi ja monikulttuuriseksi.
3. Hyvinvointivaltio. Tuoreimmassa ja rakenteellisemmassa selitysmallissa maahanmuuttajien epätasa-arvo aiheutuu hyvinvointivaltion ulossulkevista rakenteista. Tässä selitysmallissa hyvinvointiyhteiskunnan nähdään asiakkaistavan luonnostaan aktiiviset maahanmuuttajat sosiaalitoimen pitkäaikaisasiakkaisiksi kaikkine sivuvaikutuksineen.

Omassa työssäni olen törmännyt näihin kaikkiin selitysmalleihin. Myös monet projektisuunnitelmat, joita olen ollut itsekkin tekemässä, tähtäävät juuri kohtien 1 ja 2 pohjalta tilanteen korjaamiseen. Olemme järjestäneet maahanmuuttajille erilaista koulutusta, että heidän puutteensa korjaantuisivat. Olemme jopa opettaneet heille suomalaista työkulttuuria, jotta he osaisivat toimia työpaikkojen kirjoittamattomien sääntöjen mukaan. Myös työnantajille on järjestetty luentoja esimerkiksi kulttuurien välisestä viestinnästä. Olemme siis olleet mukana kansanvalistustoiminnassa puolin ja toisin. Edelleen tämä työ on minusta perusteltua, mutta näiden asioiden monivivahteisuus, tulkinnanvaraisuus ja ristiriitaisuus on hyvä pitää ainakin ajoittain mielessään.

Kolmannen kohdan ajattelutapa on ollut mukana maahanmuuttajatyön kritiikissä jo pitkään. Arvostelu, jota olemme saaneet kuulla työstämme, perustuu tälle ajattelutavalle. Maahanmuuttajatyö on lähinnä pakolaisten ”hyysäämistä”, joka vain passivoi heidät. Itsemääräämisoikeuden ja auttamisen välisen tasapainon löytäminen on aina ollut maahanmuuttajatyön vaikeimpia haasteita. Edellisessä luvun ajatukset lahjan antamisen ristiriidoista sekä hyvän tahdon ja vaihdon solidaarisuudesta liittyvät suoraan samaan teemaan.

Maahanmuuttajien osallisuus, pääsy keskiöön ja heidän äänensä kuuleminen ovat olleet usein maahanmuuttajatyössä kuultuja vaatimuksia. Maahanmuuttajat eivät saisi jäädä marginaaliin, mutta samaan aikaan keinot tilanteen estämiseksi on esitetty kyseenalaisessa valossa. Mistä saadaan se viisaus, joka ohjaa tekemään maahanmuuttajatyötä niin, että ihmisten itsemääräämisoikeus säilyy ja heidän otteensa omasta elämästä uudessa yhteiskunnassa vahvistuu? Miten palveluja kehitetään niin, että niihin ei eksy karhunpalveluksen piirteitä?

2.4 Kotoutumiskoulutus viemässä kohti kotia ja kotoutumista

Ihmiset eri puolilta maailmaa muuttavat Suomeen ja Jyväskylään eri syistä. Yksi tulee pakolaisuuden pakottamana, toinen rakkauden tuomana ja kolmansilla onkin jo erilainen kirjo syitä sukulaissiteistä opiskeluun ja työhön.

Suomen virallisella maahanmuuttopolitiikalla on oma näkemyksensä siitä, miten maahanmuutto tapahtuu. Nykyistä kotouttamispolitiikkaa lähdettiin rakentamaan 1990-luvun lopussa hallituksen asettaman maahanmuutto- ja pakolaispoliittisen mietinnön pohjalta, joka oli nimeltään *”Hallittu maahanmuutto ja tehokas kotoutuminen”*. Samalla lanseerattiin käyttöön uusi suomenkielinen vastine integraatiolle ja siitä alkaen on puhuttu kotoutumisesta ja kotouttamisesta. (Huttunen 2002, 51.)

Kotoutuminen pitää sisällään ajatuksen, että Suomesta pitäisi tulla ”koti” niille, jotka tänne tulevat. Suomesta tehdään kotia niille maahanmuuttajille, jotka tulevat ”hallitusti” ylittävät valtion rajat ja rationaalisen päämäärätietoisien toimijan tavoin suostuvat yhteistyöhön ”tehokkaasti” kotouttavien viranomaisten ja hallinnon kanssa. Mietinnössä on kyllä todettu, että maahanmuuttajilla on oikeus ylläpitää

omaa kieltä ja kulttuuria. (Mietintö 216–218; Huttunen 2002, 51–52.) Kulttuuri jää kuitenkin problematisoimattomaksi abstraktiksi käsitteeksi, joksikin jota maahanmuuttajat voivat viljellä yksityiselämässään sekä maahanmuuttajayhdistysten piirissä, samalla kun he integroituvat suomalaisen yhteiskunnan tasavertaisiksi jäseniksi julkisilla areenoilla (Huttunen 2002, 196).

Koti oman arjen ympäristönä särkyy väistämättä uuteen maahan muutettaessa. Laura Huttusen (2002) väitöskirjassa esitetyt maahanmuuttajien tarinat olivat usein kodin menettämisen tarinoita. Outous uudessa asuinpaikassa liittyy sekä sosiaaliin suhteisiin että ruumiilliseen tilan ja paikan kokemukseen. Jokapäiväisen elämän reviiä on alettava rakentaa uuteen ympäristöön, Suomesta tulee uusi jokapäiväisyyden ja arjen tila. Koti-metafora voi saada myös erilaisia merkityksiä, kaikki maahanmuuttajat eivät kotoudu samalla tavalla. (Huttunen 2002, 98.)

Kodin voi ymmärtää olevan kiintopiste tai paikka, josta ollaan suhteessa maailmaan. Sen ohi tai yli koti näyttää viittaavan kokonaiseen merkitysten kenttään, jolla ihmiset operoivat. Toimijuuden mahdollisuus, mahdollisuus hallita omaa ruumista ja omaa ympäristöä sekä tehdä mielekkääksi koettuja asioita liittyvät läheisesti kotiin, kotona olemisen kokemukseen. Fyysinen ja aistein koettu maisema, talo tai asunto, perhe ja ihmissuhteet sekä kulttuurinen, etninen ja kansallinen ovat kodin merkityksellistämisen epäsymmetrisiä kehii. (Huttunen 2002, 328.)

Kyse on koko ajan kuulumisesta johonkin ja suomalaisen maahanmuuttopolitiikan yksi peruspilari on maahanmuuttajien työllistäminen. Kotia rakennetaan kotouttamispolitiikan avulla, johon suomen kielen opetus sekä kulttuuri- ja yhteiskuntaopinnot olennaisesti kuuluvat. Työtä pidetään keskeisenä Suomeen kiinnittymisen välineenä. Työn kautta tullaan konkreettisesti yhteisön jäseniksi, hankitaan toimeentuloa ja ihmissuhteita, mutta myös symbolisesti työnteko antaa oikeuden yhteiseen hyvään. Vastaavasti työttömyys sulkee ulkopuolelle ja turhauttaa. (Huttunen 2002, 342.)

Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksesta annetun suosituksen (2001) mukaan koulutuksen tehtävänä on antaa maahanmuuttajalle sellaiset kielelliset, yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja elämänhallintaan liittyvät valmiudet, joiden avulla hän pystyy selviytymään jokapäiväisen elämän tilanteissa uudessa ympäristössään, toimimaan työelämässä, hakeutumaan jatko-opintoihin sekä toimimaan suomalaisen kansalaisyhteiskunnan aktiivisena, täysivaltaisena ja tasa-arvoisena jäsenenä. Koulutuksen tehtävänä on motivoida ja tukea maahanmuuttajaa säilyttämään oma kulttuurinsa, mikä osaltaan rikastuttaa suomalaista yhteiskuntaelämää sekä edistää monikulttuurisuutta ja moniarvoisuutta. Koulutuksen tehtävänä on lisätä maahanmuuttajan mahdollisuuksia hakeutua tasavertaiseen vuorovaikutukseen suomalaisten kanssa. (Suositus 2001, 7.)

Kotoutumiskoulutuksen tavoitteena on edistää ja tukea aikuisten maahanmuuttajien kotoutumista suomalaiseen yhteiskuntaan antamalla heille sellaiset tiedolliset ja taidolliset valmiudet, että he pystyvät tekemään omaa elämäänsä ja mahdol-

lisen perheensä elämää koskevia suunnitelmia ja valintoja. (Suositus 2001,7.) Hyvin samanlaisena tehtävät on määritelty myös tuoreessa vuoden 2007 suosituksessa (Opetushallitus 2007, 10). Koulutus rakentaa maahanmuuttajan kotia uuteen kotimaahan ja antaa hänelle edellytyksiä jäsentää omaa paikkaansa ympäristössä, johon voi useimmiten ja ainakin vähitellen liittää myös kodin merkityksiä.

Maahanmuuttajien elämäntarinoihin liittyy usein monia lähtemisiä ja uuteen paikkaan saapumisia. Marja Pentikäinen (2005, 35–38) on hahmottanut siirtymisten sarjaa Arnold van Gennepin (1873–1957) siirtymäriittiteorian avulla. Ihmiselämä on täynnä siirtymiä, jotka liittyvät muuttoihin paikkojen ja maahanmuuttajista puhuttaessa myös valtioiden välillä sekä muutoksiin ihmisten sosiaalisessa asemassa tai heidän kuulumisessaan tiettyyn ikäryhmään. Van Gennep (1965) on erityisesti kiinnostunut siitä, mitä siirtymät merkitsevät ihmisille ja yhteisöille. Hän erottaa prosessissa kolme eri vaihetta eli irtaantumisen, välitilan ja liittymisen. Pentikäinen on lisännyt teoriaan vielä neljännen vaiheen eli asettumisen, joka maahanmuuttajatyön näkökulmasta kuulostaa olevan lähellä kotoutumisen käsitettä. Itseäni teoriassa kiinnosti eniten marginaalikauden eli välitilan käsite. Ihminen on silloin kahden aseman tai rajan välissä, ilman tiettyä paikkaa tai asemaa. Onko marginaalikausi se tilanne, joka kuvaa parhaiten maahanmuuttajien tilannetta silloin, kun he eivät koe uutta kotimaatansa kodiksi ja heidän on vaikea liittyä ja asettua uuteen elämäänsä esimerkiksi opiskelu- tai työpaikan puuttumisen vuoksi?

2.5. Ohjauksen mahdollisuudet

Kaija Matinheikki-Kokko, Kai Koivumäki ja Katja Kuortti (2003) ovat tehneet työpoliittisen tutkimuksen, jonka otsikko on *”Maahanmuuttajien uraohjauksen kehittäminen”*. Tutkimus on toimintatutkimus, joka toteutettiin useammalla eri paikkakunnalla, osittain myös Jyväskylässä. Lähtökohta oli konstruktivismia edustava sosiodynaaminen lähestymistapa, jonka on kehittänyt kanadalainen psykologian tohtori Vance Peavy. Mukana oli myös sosiaalisen oppimisen teoriasta olevia lähtökohtia, kuten ajatus siitä, että oppiminen tapahtuu pitkälle ulkoisen toiminnan ja osallistumisen (Wenger 1998) kautta.

Sosiodynaamisen ohjauksen ihmiskäsityksessä korostuvat ohjattavan oikeudet ja voimavarat pikemmin kuin ohjaajan ennalta määritelty kulttuurin ja normeihin sidottu asiantuntijuus. Konstruktivismissa ajatellaan jokaisella ihmisellä olevan oma todellisuuskäsityksensä, jota ohjauksessa tulisi yhdessä tutkia. Juuri se, että ihmisten omat tulkinnat perustuvat kulttuuriin ja kieleen, tekee toisesta kulttuurista tulevien ohjauksesta haasteellisen. Ohjaajan tehtävä on antaa uusia näkökulmia käsiteltäviin asioihin. Opiskelija tekee kuitenkin omat päätöksensä itseään ja omaa elämäänsä koskevista asioista ja kantaa päätösten seuraukset. Ohjaajan tulee hallita tekniikoita, joiden avulla asioita voidaan konkretisoida ja samalla niihin saadaan analyyttistä etäisyyttä. Tämä ohjaajan ja ohjattavan aktiivinen yhteiskonstruointi on vastakohta

asiantuntijuudelle tai passiiviselle neuvojen vastaanottamiselle. Sosiodynaamisessa ohjauksessa luotetaan yhteiseen konstruointiin ja merkitysten luomiseen. Parhaimmillaan opiskelijan metakognitiiviset taidot kehittyvät ja hänen tunteensa oman elämänsä hallinnasta vahvistuu. (Matinheikki-Kokko & al 2003, 8; Peavy 1998, 39–43.)

Sosiodynaamisen ohjauksen perusajatuksen voi tiivistää kolmeen sanaan, jotka ovat kuvittele, toivo ja toimi (Matinheikki-Kokko & al 2003, 42). Toivon pitäisi säilyä, vaikka palaute olisi hyvinkin torjuvaa. Tutkimuksessa mukana olleet korkeasti koulutetut maahanmuuttajat kokivat, että suomalainen yhteiskunta ei ole kiinnostunut heidän ammattitaidostaan. Keskeinen tutkimuksen huomio oli, että ohjausryhmiin kuuluneet maahanmuuttajat olivat jossain vaiheessa käyneet läpi ammatillisen identiteetin kriisin, johon ei ollut tarjolla ohjausapua. (Matinheikki-Kokko & al 2003, 51.)

Kaikkien yhteinen etu on, että maahanmuuttajien ammatillinen osaaminen tunnustettaisiin ja ammatillisen identiteetin kehitystä tuettaisiin uudessa yhteiskunnassa. Maahanmuuttaja voi rakentaa joko onnistujan tai epäonnistujan identiteetin ja ympärillä työskentelevät työntekijät tukevat jompaakumpaa. Eri toimijoiden, erilaisten kotouttamispalveluiden ja työelämän, välille ei ole saatu rakennettua riittäviä linkkejä, jotka helpottaisivat maahanmuuttajien tutustumista oman ammattialansa töihin. (Matinheikki-Kokko & al 2003, 51.)

Kotoutumiskoulutus ja siihen liitetty ohjaus ammattiin ja työhön, joka perustuu aktiivisuuteen, itseohjautuvuuteen, vastuullisuuteen ja toteuttavaan kansalaisuuteen, voi Asko Suikkasen käsittein (2003, 53–54) olla investointityyppistä sosiaalipolitiikkaa (vrt. kompensatiopolitiikka). Ajattelu perustuu siihen, että ihminen ottaa vastuun sosiaalipoliittisena toimijana omista valinnoistaan. Mutta olemmeko todella päässeet vapaisiin valintatilanteisiin ja ovatko esimerkiksi ohjaustilanteet todellisia päätöksentekotilanteita? Suikkanen kysyy, miten yhteiskunta välittyy yksilöön ja miten yksilö siirtyy yhteiskuntaan ja käyttää politiikkaa omien tavoitteidensa toteuttamiseksi? Onko työntekijän helpompi asiakastilanteessa hakeutua erilaisten säännösten ja ohjeiden taakse ja käyttää kaikki aika niistä kertomiseen kuin aloittaa oikea dialogi siitä, mikä asiakkaan tilanteessa on mielekästä?

Ragnhild Ihle (2006, 1–2) kirjoittaa norjalaisesta hyvinvointivaltiosta ja siitä kuinka henkilökohtaiset suunnitelmat ovat tulleet viime vuosikymmenen aikana kaikille tarkoitettujen laadukkaiden normaalipalveluiden rinnalle. Esimerkiksi pakolaiset on alettu enemmän nähdä poikkeamina hyvinvointivaltion tavallisesta asukkaasta. Sosiaalityön tehtäväksi on nähty määritellä ryhmän ongelmat ja heidän tarpeensa, jotta oikeaa hoitoa voitaisiin tarjota. Usein kieli ja kulttuuri on nähty tämän ryhmän osalta sekä diagnoosina että hoitona. Ajattelu on samalla tavalla kuin Suomessakin johtanut kielipalveluiden ja -opetuksen kehittymiseen sekä projekteihin, jotka tähtäävät keskinäisen kulttuurisen ymmärryksen opettamiseen.

Maahanmuuttajilla on keskenään hyvin erilaisia taustoja ja heidän sitoutumi-

sensa henkilökohtaisen suunnittelun ideologiaan vaihtelee. Joidenkin mielestä suunnittelu on täysin tarpeetonta, koska kaikki riippuu Jumalan tahdosta tai ainakin siitä, mitä vanhemmat haluavat minun tekevän (Karim, 2002). Länsimaissa maahanmuuttajalta odotetaan, että hän määrittelee itse oman elämänsä laadun, osallistuu aktiivisesti ja tekee henkilökohtaisia suunnitelmia (vrt. edellä Suikkanen 2003, 53–54). Ihle (2006, 2–7) kertoo tutkimuksestaan somalipakolaisista ja heidän suhtautumisestaan yksilöllisiin suunnitteluohjelmiin, jotka ovat hyvin lähellä suomalaisia kotoutumissuunnitelmia. Ihlen mukaan neljä tavallisinta suhtautumistapaa olivat:

1. Täydellinen alistuminen
"Minä olen pakolainen, sinä tiedät, mikä minulle on parasta."
2. Lyhyt aikaperspektiivi
"En tarvitse suunnitelmaa, haluan mennä työhön huomenna."
3. Laskelmoiva pragmatismi
"Tee vain suunnitelmasi, OK, mutta kuinka paljon rahaa minä siitä saan?"
4. Epäily
"Millainen suunnitelma... mikä on piilotettu ohjelma? Mitä on suunniteltu minua varten ilman, että tiedän siitä?"

Ihle (2006, 4–5) tulkitsee reaktioita siten, että ne kertovat koko suunnittelun vieraudesta jo ajattelutapana. Suunnittelu on aina kontekstisidonnaista. Esimerkiksi jos haluat päästä eteenpäin aavikolla, on parasta käyttää kamelia. Jos haluat liikkua New Yorkissa, kannattaa ottaa metro. Hän kysyykin, miten maahanmuuttaja voi suunnitella, jos hän ei tunne kontekstia, johon suunnitelma liittyy. Sotatilanteista tulleille ihmisille suunnittelu voi olla vaikeaa jo siksi, että tulevaisuuteen ei ole opittu luottamaan. Miksi rakentaa talo, jos se huomenna poltetaan? Miksi tehdä sopimus jonkun kanssa, joka voi olla kuollut jo seuraavana päivänä? Ajattelu liittyy myös ihmisen tarvehierarkian toteutumiseen. Ihmisen perustarpeet täytyy olla tyydytettyinä, jotta hän voisi hyödyntää suunnitelmia itsensä määrittelyyn, itsensä toteuttamiseen ja saada sen toteuttamisesta sosiaalista tunnustusta.

Suunnittelun yksi kompastuskivi on myös se, että kyse on yksilöllisestä prosessista ja maahanmuuttajiin suunnataan pitkä ketju erilaisia odotuksia. Ensin heidän oletetaan osallistuvan kielikurssille, sitten työpaikkavierailuille, tiedotustilaisuuksiin sekä työharjoitteluihin ja niin edelleen. Yhteiskulttuureista tulleille ihmisille muut asiat voivat olla tärkeämpiä, kuten perhe ja sukulaisten hyvinvointi ja koko sosiaalinen verkosto, joka heitä ympäröi. Turvaan uuteen maahan päästessään he kokevat tulleen määränpäähän eivätkä odota eteensä tulevaa lastia erilaisia odotuksia, joidenka toteuttaminen vie taas useita tulevia vuosia. (Ihle 2006, 6.)

Ihle (2006, 7–8) päätyy samantapaisiin konstruktivistisiin ajatuksiin kuin Peavy (1998, 39–43) jo aikaisemmin. On haaste kehittää pedagogisia ratkaisuja, joissa

yhdistetään erilaisia näkökulmia, neuvotellaan ja joissa merkitysten rakentamisesta tulee oleellisin osa kohtaamista. Toiseksi täytyy purkaa todellisia rakenteellisia esteitä, joita on henkilökohtaisten suunnitelmien toteutumisen tiellä. Jos pakolainen haluaa olla opettaja ja hän hankkii tarvittavan ammatitaidon, hänen on myös saatava työtä opettajana tai muuten suunnitelma on arvoton. Kolmanneksi haasteeksi Ihle nostaa motivaation tukemisen. On kehitettävä opetusmenetelmiä, jotka perustuvat vuorovaikutukselle ja prosessien tukemiselle. Henkilökohtaiset suunnitelmat voi rakentaa vain niin, että ne perustuvat kohtaamiselle, missä päämäärät ja niihin vievät välitavoitteet neuvotellaan ja määritellään aina uudestaan ja uudestaan. Se voi olla tuskallista, mutta se on ainoa tapa, jolla ihmiset lopulta voivat tuntea suunnitelmat omikseen ja voivat ottaa vastuun tavoitteiden toteutumisesta.

Bakhtin (1981) puhuu samasta asiasta määrittelemällä kaksi tapaa puhua, jotka ovat autoritaarinen ja sisäisesti vakuuttava diskurssi. Autoritaarisella diskurssilla Bakhtin (1981, 344, 424) tarkoittaa virallista tieteen tai taiteen kieltä, niin sanottua valmista sanaa. Se perustuu auktoriteetin valtaan, sillä on meihin suuri vaikutus, mutta samalla se on meille etäinen. Sisäisesti vakuuttava diskurssi perustuu ilmaisujen lausumien dialogiseen kyselyyn, koetteluun ja arviointiin. Maahanmuuttajatyössä esimerkkejä virallisesta kielestä ovat esimerkiksi kotouttamislakiin, kotoutumissuunnitelmiin ja koko alan terminologiaan liittyvä kieli, joka ei välttämättä avaudu maahanmuuttajalle. Jotta ohjaus voisi oikeasti toimia, meidän täytyisi päästä selville siitä, mitä olemme yhdessä hakemassa. Jos tehtäväksi määritellään kotoutumissuunnitelman tekeminen, maahanmuuttajan kanssa olisi käytävä keskustelu siitä, mikä kotoutumissuunnitelma oikeastaan on tai jopa luopua koko käsitteestä yhteisessä dialogissa. Parempi olisi keskustella siitä, mitä nyt on tapahtumassa ja mihin maahanmuuttajan on mahdollisuus osallistua. Dialogissa ohjaaja ei kiinnitä ensisijaisesti huomiota ohjattaviensa puutteellisiin vastauksiin tai käsityksiin vaan enemmänkin oppii niiden kautta näkemään asioita toisen näkökulmasta, siitä kulttuurista käsin, mistä he tulevat ja miten he itsensä näkevät (Sarja 2007, 44).

Elämänpolitiikka (life politics) on yksi tähän yhteyteen sopiva käsite. Anthony Giddensin (1994, 90–91) mukaan elämänpolitiikan peruskysymys on, miten meidän tulisi elää maailmassa, jossa kaikki itsestään selvä on muuttunut vapaavalintaiseksi ja yksilöllisiä päätöksiä vaativaksi. Sosiaalityö tai tässä yhteydessä ohjaustyö hahmottuu suhteeksi, jossa työntekijä työstää asiakkaiden kanssa erilaisia elämänratkaisuja ja valinnanmahdollisuuksia. Työ perustuu ihmisten välisiin eroihin ja kannustaa moninaisuuteen muokatessaan ja työstäessään yksilöllisiä elämäntarinoita. Asiakkaiden elämäntarinoita ei voi kuitenkaan työstää heidän puolestaan vaan heitä kannustetaan tekemään tarinansa itse, omien lähtökohtiensa pohjalta. Kyse on ihmisten elämäntarinoiden muokkaamisesta ja ”toisten mahdollisuuksien ja uusien aloitusten” etsimisestä sellaisissakin tilanteissa, joissa tiet näyttävät johtavan umpikujaan. (Juhila 2006, 117; Giddens 1994, 185–187; Karisto 1997, 131–132).

Ohjaustyö on taitolaji, jonka oleellinen ulottuvuus on dialogi. Kukaan ei käy dialogia yksin, joten myös maahanmuuttajan osallisuus ja kyky käsitellä omia kehitystehtäviä vaikuttavat lopputulokseen. Hän joutuu miettimään omaa paikkaansa uudessa ympäristössä, uudenlaista ammatti-identiteettiään ja maailmankatsomustaan uudessa kotimaassa. Hän jäsentää omaa paikkaansa ja asemaansa suhteessa toisiin ihmisiin (identiteettityö) ja ratkoo niitä jännitteitä, joita siirtyminen uuteen ympäristöön aiheuttaa. Monille muutto Suomeen merkitsee sosiaalisen aseman laskua ja ihmisten on sopeuduttava ajatukseen, että täällä monet asiat on aloitettava alusta. Hänen on löydettävä dialoginen suhde lähtökulttuurinsa ja uuden kulttuurin välille. Käytännössä se vaatii maahanmuuttajalta kykyä käsitellä monipuolisista näkökulmista sekä uutta että vanhaa ympäristöään. Kyse on suostumisesta uuden oppimiseen ja uusien näkökulmien etsimiseen yhdessä toisten ihmisten kanssa. Samalla se vaatii rohkeutta asettua avoimeen vuorovaikutukseen uuden kulttuurin jäsenten kanssa ja rohkeutta arvostaa lähtökulttuurin aineksia sekä kykyä asettaa lähtökulttuuri ja uusi kulttuuri suhteeseen keskenään. Dialogisten siltojen avulla maahanmuuttaja rakentaa dialogista identiteettiään ja osallistuminen kaikkeen itselle tärkeään tulee mahdolliseksi. Vallanpuute ei ole enää kaikkea elämää leimaava tunne ja uuden elämän tuomiin esteisiin ollaan entistä valmistautuneempia. (Puukari & Taajamo 2007, 15–17.)

2.6 Keskeiset käsitteet pähkinänkuoressa

Erilaiset pääoman muodot ja yhteiskunnan kentät

Ihmisen inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan niitä tietoja ja taitoja sekä koulutusta, jotka hän on elämänsä varrella hankkinut. Uuteen yhteiskuntaan muutettaessa uuden maan kielen oppiminen ja yhteiskuntajärjestelmän tunteminen ovat niitä ensimmäisiä tavoitteita, joihin pyritään. Human capital –tutkimuksessa yksilön inhimillinen pääoma nähdään hyödykkeenä, jolla on markkinoiden määräämä taloudellinen vaihtoarvo (Forsander 2002, 52). Esimerkiksi Bourdieu (1986) määrittelee kulttuurisen pääoman hyvän maun hallintana. Se voi olla oikeanlaista pukeutumista tai yhteisössä arvostettuja musiikki-, taide- tai ruokailumielitymyksiä. Se on myös sosiaaliseen ympäristöön hyvin sovitettua kieltä ja pienten merkityserojen ymmärtämistä. Erityisesti voisi ajatella, että kulttuurinen pääoma tulee taloudellisesti realisoitavaksi esimerkiksi rekrytointitilanteissa. Se on työpaikalla tarvittavan sosiaalisen koodin hallitsemista. (Forsander 2002, 56.)

Sosiaalisella pääomalla viitataan sosiaalisen rakenteen yhteisöllisiin piirteisiin, kuten verkostoihin, osallistumiseen ja luottamukseen. Keskeisintä sosiaalisen pääoman käsitteessä on taloudellisen toiminnan ja sosiaalisten suhteiden ymmärtäminen yhteenkietoutuneina rakenteina. (Forsander 2002, 57). Mark Granovetter (1983) puhuu samoista ilmiöistä käyttäen heikkojen ja vahvojen siteiden käsitteitä.

Symbolinen pääoma kiertyy monin tavoin muihin pääoman muotoihin ja se voi

olla luonteeltaan fyysistä, taloudellista, kulttuurista kuten sosiaalistakin pääomaa, kunhan ympäristö tunnistaa sen ja antaa sille arvoa. Sitä voivat olla esimerkiksi nimet, etninen identiteetti tai ihonväri. (Bourdieu 1998, 99.)

Kaikilla edellä mainituilla pääoman muodoilla on vaihtoarvo, joka voi uuden tulijan kannalta parhaassa tapauksessa tarkoittaa esimerkiksi kohtuullista toimeentuloa eli taloudellista pääomaa. Rakenteet eivät kuitenkaan toimi ennakoitavasti ja väliin mahtuu monia epävarmuustekijöitä. Bourdieun (1998) mukaan yhteiskunta rakentuu erilaisista kentistä, joilla on omat lainalaisuutensa. Hän mainitsee esimerkiksi taiteen, kilpaurheilun ja koulutuksen kentät. Maahanmuuttajien kokemukset kotoutumiskoulutuksesta syntyvät jollain yhteiskunnan alueella, jolla on omat toimijansa, historiansa ja lainalaisuutensa. Kokemusten lisäksi tutkimukseni kertoo kotoutumiskoulutuksen kentästä ja sen mahdollisuudesta vastata maahanmuuttajien tarpeisiin.

Tasavertaisuus ja dialoginen ohjaus

Tasavertaisuuden ja tasa-arvon käsitteiden määrittelyssä on oleellista, millaista tasavertaisuutta olemme hakemassa. Länsimaisessa ajatteluperinteessä tasa-arvon käsitteellä on ollut kaksi tärkeää suuntausta. Ensimmäinen suuntaus on nojannut positiivisen vapauden vapauskäsitteeseen ja tasa-arvo on määritelty tasa-arvoisten lähtökohtien näkökulmasta. Tasa-arvon tulee olla lähtökohtien tasa-arvoa ja valtion tehtäväksi jää taata, että yksilöllä on oma osuutensa yhteiskunnan resursseista. Ajattelusta seuraa, että yhteiskunnan tärkeimpänä tehtävänä on parantaa heikommassa asemassa olevien asemaa yhteiskunnassa. (Jokisaari 2006, 15.) Pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat ainakin vahvimpina aikoinaan vaalineet tätä ajattelutapaa.

Jokisaari (2006, 16–17) jatkaa, että toinen keskeinen länsimaissa vallinnut vapauskäsitteys on negatiivisen vapauden käsitys, jonka mukaisesti tasa-arvoa määritellään yksilöiden mahdollisuuksien tasa-arvona. Ajattelutavan mukaan yksilö on vapaa ja mikään auktoriteetti ei rajoita hänen valinta- ja toimintamahdollisuuksiaan. Samalla yksilöllisyys, aktiivisuus ja vastuu korostuvat. Ihmisen katsotaan olevan oman onnensa seppä.

Suurpää (2002) kirjoittaa hyvän tahdon ja hyvän vaihdon solidaarisuudesta. Hyvän tahdon solidaarisuuden voisi ajatella äärimuodoksi positiivisesta vapausajattelusta. Ihmiselle annetaan se, mitä hän tarvitsee. Käsitetarkasteluun voi liittää myös Maussin (1950/1999) lahjan käsitteen. Jatkuvat ilmaiset lahjat ovat tyypillisiä positiivisessa vapausajattelussa, mutta Maussin (1950/1999) mukaan myös lahjoja antamalla voi alistaa. Hyvän vaihdon solidaarisuudessa on jo mukana paljon niitä elementtejä, joita on negatiivisessa vapauskäsitteessä, mutta se ei kuitenkaan jätä ihmistä kokonaan oman onnensa nojaan. Myös Jokisaari (2002, 18) viittaa ”kolmannen tien politiikkaan”, jonka keskeisenä ajatuksena on, ettei yhteiskunnassa voi olla oikeuksia ilman velvollisuuksia.

Näiden käsitteiden esittelyllä halusin tuoda esille, että kyse on poliittisista käsitteistä. Erilaiset vapauskäsitteet, linjanvedot sekä yksilön ja valtion vastuiden ja oikeuksien rajaukset saavat aikaan erilaista politiikkaa. Nykyisessä kotouttamispolitiikassa on piirteitä sekä positiivisesta että negatiivisesta vapausajattelusta. Toisaalta laaja kirjo erilaisia kotouttamistoimenpiteitä on suunniteltu siksi, että niiden tehtävä on auttaa maahanmuuttajaa kotoutumaan. Silti esimerkiksi kotoutumissuunnitelmiin liittyy aktiivisen asiakkaan ihanne, joka tekee tavoitteellisesti työtä oman tasavertaisuutensa varmistamiseksi. (Jokisaari 2006,16.)

Dialoginen ohjaus tuo oman säikeensä edelliseen keskusteluun. Yleensä dialogin ajatellaan olevan vuorovaikutusta, missä kaksi ihmistä keskustelee yhteisestä asiasta. Pelkän keskustelun lisäksi dialogissa on keskeistä se, että siinä pyritään luomaan uutta ja synnytetään yhteistä ymmärrystä. Dialogiset kokemukset ovat tärkeitä muutosprosessin käynnistäjiä. Taustalle on hyvä ajatella Bahtinin (1981) kuvaus autoritaarisesta ja sisäisesti vakuuttavasta diskurssista, johon olen viitannut kappaleessa 2.5. Sisäisesti vakuuttavassa diskurssissa yhteistoiminnan perustana on vastavuoroinen luottamus ja arvostus, joka mahdollistaa osapuolille uuden näkökulman omaan itseensä. Dialoginen ohjaus on voimavaroja sitovaa, koska kuuntelulla ja kohtaamiselle tarvitaan aikaa. Ohjauksessa yhdistetään erilaisia näkökulmia, neuvotellaan ja merkitysten rakentamisesta tulee oleellinen osa kohtaamista. (Sarja 2007,41–43.) Dialogista ohjausta voi pitää yhtenä askeleena oikealla tiellä, jolla rakennetaan yhdenvertaisia mahdollisuuksia myös Suomeen muualta muuttaneille.

3. Kotoutumiskoulutus osana suomalaista maahanmuuttopolitiikkaa

3.1 Suomalainen kotouttamispolitiikka

Nykyisen maahanmuuttopolitiikan linjat määriteltiin vuonna 1997 valmistuneessa mietinnössä *"Hallittu maahanmuutto ja tehokas kotoutuminen"*. Aikaisemmin 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa pakolaisasioita ja esiin nousseita maahanmuuttajasioita oli hoidettu tilanne kerrallaan, ad hoc –periaatteella. Pääosa esimerkiksi pakolaisista tuli kiintiöiden puitteissa ja valmistautuminen kunkin ryhmän osalta saatettiin tehdä kunkin ryhmän tarpeiden mukaisesti. Työ oli pienien määrien vuoksi viranomaisten hallinnassa. (Seppälä 2004, 182.)

Vuonna 1997 valmistunut mietintö oli siis merkki ajasta, jolloin koettiin, että työ vaati uutta raameihin laittamista. Samoihin aikoihin kielitoimisto käänsi sanan integroituminen kotoutumiseksi. Kotouttamislaki tuli voimaan 1.5.1999 (Seppälä 2004, 182). Lain (Laki 493/1999) mukaan kotoutumisella tarkoitetaan maahanmuuttajan yksilöllistä kehitystä tavoitteena osallistua työelämään ja yhteiskunnan toimintaan samalla omaa kieltään ja kulttuuriaan säilyttäen. Maahanmuuttaja kotoutuu ja viranomaisen kotouttaa eli hän toimillaan edistää maahanmuuttajan kotoutumiskehitystä. Kehitysketju vie parhaassakin tapauksessa vuosia ja edellyttää perehtymistä suomen kieleen, suomalaiseen yhteiskuntaan, kulttuuriin sekä ammatillisten valmiuksien hankkimista. Kehitys ei saisi johtaa assimilaatioon, sulautumiseen, vaan omaa kulttuuria on pyrittävä säilyttämään. (Seppälä 2004, 182–183.)

Perhoniemi ja Jasiskaja-Lahti (2006, 13) ovat tulkinneet edellistä määritelmää hiukan pidemmälle. Määritelmä sisältää ajatuksen, että maahanmuuttajan on pysyttävä järjestämään uuden elämänsä elinolot tyydyttävällä tavalla. Tämä tarkoittaa useimmiten työn löytämistä tai muuten taloudellisen toimeentulon varmistamista ja asumisen järjestämistä. Toiseksi maahanmuuttajan on opeteltava uusia taitoja ja kulttuurisia tapoja säilyttäen samalla itselleen tärkeitä kulttuurisia piirteitä. Heillä oletetaan olevan myös sosiaalista kanssakäymistä valtaväestön kanssa. Tässä kohtaa on hyvä huomata kotoutumisen merkitys nimenomaan tietynlaisena kulttuurisena sopeutumisena. Suomen virallinen maahanmuuttopolitiikka perustuu olettamuk-

selle, että maahanmuuttajien uusien ja vanhojen tapojen, kulttuuristen ja sosiaalisten, integraatio on tavoiteltavaa.

Perhoniemi ja Jasiskaja-Lahti (2006, 14) kiinnittävät huomiota siihen, että näihin käytännöllisiin kulttuurisiin ja sosiaalisiin muutoksiin on sopeuduttava myös henkisesti. Vaikka määritelmä ei korosta henkisen kotoutumisen tärkeyttä, on selvää, että aktiivinen toimiminen uudessa kotimaassa ja onnistunut elämänmuutos edellyttävät maahanmuuttajien henkistä sopeutumista elämänmuutoksiin.

Siis jo sanojen kotoutuminen ja kotouttaminen käyttäminen sitoo myös minun työni tiettyyn ajanjaksoon ja maahanmuuttopolitiikkaan. Monet maahanmuuttoyön tutkijat ovat kyseenalaistaneet näiden termien käytön. Myös koko kotouttamistyön tavoitteen eli integraation tai kotouttamisen niin kuin me sitä kutsumme voi asettaa kyseenalaiseksi. Esimerkiksi Bhikhu Parekh (2000, 197) kirjoittaessaan monikulttuurisuudesta huomauttaa, että assimilaatiossa ei ole mitään pahaa jos vähemmistöt vapaaehtoisesti päättävät assimiloitua valtakulttuuriin. Tällöin valtakulttuurin tehtäväksi jää kunnioittaa vähemmistön tai sen edustajan päätöstä ja antaa kaikki mahdollinen tuki ja apu pyrkimyksen toteuttamiseksi. Samalla hän toteaa, että ei ole ollenkaan selvää, mihin vähemmistöön kuuluva sitten haluaisi tai voisi assimiloitua. Yhteiskunta on monimutkainen vyyhti, johon kuuluu erilaisia luokkia, uskontoja, alueita, arvoja ja käytäntöjä, jotka ovat toisiinsa erilaisissa suhteissa ja joita tulkitaan eri ryhmissä eri tavoin.

Toisaalta maahanmuuttoa tutkineet antropologit sekä brittiläiset kulttuurintutkijat ovat kyseenalaistaneet akkulturaatio tai integraatio-käsitteeseen sisäänrakennetun ajatuksen yksisuuntaisesta kulttuurisesta muutoksesta. Hybridin ja kreolisaation käsitteiden avulla on tähdennetty sitä, että maahanmuuttajat eivät vain yksinkertaisesti sulaudu tai assimiloitu, tai toisaalta myöskään yksinkertaisesti säilytä ”alkuperäistä” kulttuuriaan. Kulttuurinen muutos on dynaamista, uutta ja vanhaa yhdistelevää, tulkitsevaa ja muuntelevaa, niin että maahanmuuttajakulttuurit itse asiassa synnyttävät uusia, uudenlaisia kulttuurisia käytäntöjä ja identifioitumisen muotoja, jotka eivät ole palautettavissa alkuperäänsä, sen enempää lähtömaan kulttuuriin kuin uuden asuinmaan enemmistökulttuuriinkaan. (Huttunen 2002, 44.) Yksinkertaisuuden vuoksi käytän tässä tutkimuksessa kotoutumisen tai vaihtoehtoisesti integroitumisen käsitettä, kun puhun siitä maahanmuuttajien Suomeen asettumisen tavoitetilasta, johon esimerkiksi kotoutumiskoulutuksella pyritään.

Suomalainen kotouttamispolitiikka liittyy myös laajempiin kansainvälisiin yhteyksiin. Suomi on usein ottanut mallia Ruotsista ja sen käytännöistä, mutta ilmeisesti kotouttamislain vaikutteita on saatu eniten Alankomaista (Seppälä 2004, 184). Olin mukana vuonna 2000 kansainvälisessä seminaarissa Liettuassa ja huomasin, että Baltian maissa maahanmuuttajatyöntekijät olivat innokkaasti omaksumassa ajattelutapoja meidän silloin uudesta kotouttamislaistamme.

EU:n komissio antoi kesäkuussa 2003 maahanmuuttoa, kotouttamista ja työllisyyttä koskevan tiedonannon, joka tähdentää kotouttamisen merkitystä ja perään-

kuuluttaa parempaa koordinaatiota eurooppalaisten ja kansallisten toimijoiden kesken. Jälleen tehokkaammalla kotouttamisella pyritään tulevaisuuden työvoiman turvaamiseen, oikeudenmukaiseen kohteluun ja etnisten jännitteiden vähentämiseen. (www.mol.fi/migration.)

Siis, halusimme tai emme, olemme mukana mietinnöissä, lainsäädännössä ja käytännön työssä luodussa kotouttamisen politiikassa. Osa politiikasta luodaan kansallisesti, mutta myös Euroopan unioni tuo oman osansa kotouttamistyöhön. Kysymys siitä, mikä on sen perimmäinen ideologinen tausta, onkin jo vaikeampi ratkaista. Onko tehokkuutta korostava kotouttamispolitiikka assimilaatiopolitiikka eli onko kyse vanhasta ilmiöstä uudessa asussa, sudesta lampaan vaatteissa?

Suomessa on mielestäni käyty vähän yleistä keskustelua siitä, miten maahanmuuttajien kotouttaminen on onnistunut. Maahanmuuttajatyö, kuten maahanmuuttajatin, on pysytellyt marginaalissa ja esimerkiksi heikkoa työllisyystilannetta ei ole nostettu yhteisen pohdinnan aiheeksi. Kun suomalaisiakin on paljon työttöminä, maahanmuuttajien työllistymistä ei pidetä avainkysymyksenä. Maahanmuuttajat usein unohdetaan myös silloin, kun puhutaan työvoiman tarpeesta. Katse suunnataan kauemmas rajojen toiselle puolelle. Sen sijaan esimerkiksi huhtikuussa 2006 Ruotsissa maahanmuuttovirasto ja poliitikot kävivät kiivasta keskustelua Dagens Nyheterin (19.4.2006) sivuilla siitä, miten tilastoja kaunistellaan järjestämällä maahanmuuttajia kurseilta kurseille mutta harvat pääsevät oikeaan työhön. Ruotsissa kotouttamistyön ongelmat on nostettu julkiseen keskusteluun ja keskustelu olisi Suomessakin tarpeen, jotta uuden maahanmuuttopoliittisen ohjelman eri ryhmiä koskevista linjauksista saataisiin toimiva kokonaisuus.

3.2 Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma

Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma hyväksyttiin lokakuussa 2006 pitkän valmistelutyön jälkeen. Aivan viime metreillä ohjelmaan tehtiin muutoksia ja keskustelu ohjelman sisällöstä oli kiivasta ja poliittisesti värittyä. Kiistaa käytiin esimerkiksi siitä, minkä maiden suuntaan Suomi kääntää katseensa, kun maahan tarvitaan ulkomaista työvoimaa. (Luento, Sorainen 10.5.2007.)

Eniten julkista huomiota ohjelma on saanut linjauksestaan, jonka mukaan Suomen tulee tehdä kaikkensa, jotta maahan saataisiin ulkomaista työvoimaa korvaamaan työmarkkinoilta poistuvia ikäluokkia. Esimerkiksi silloinen työministeri Filatov kirjoitti Työelämä-lehdessä (6/2006), että ohjelma tulee tarpeeseen nykyisissä työelämän muutoksissa. Hän totesi, että ohjelman toimeenpano tulee olemaan mittava, usean vuoden hanke ja sen toimeenpanoon tullaan tarvitsemaan niin päätä, sydäntä kuin resurssejakin. Resursseja tosin ei oltu varattu valtion budjetissa vielä ainakaan vuodelle 2007.

Koko Euroopassa väestö vanhenee nopeammin kuin muualla maailmassa ja Suomessa ikärakenteen muutos tapahtuu useita muita maita aikaisemmin. Vuosina

2004–2005 Suomen työmarkkinoilta poistui jo enemmän työvoimaa kuin sinne tuli. Vuoteen 2030 mennessä väestö ikääntyy nopeasti ja työikäisten määrä vähennee yli 300 000 hengellä. (Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma 2006, ohjelman lähtökohdat.) Työministeriön laatimassa selvityksessä Kai Torvi (2007, 5–7,10–11) toteaa, että maahanmuuttajien kotouttamistyötä on tehostettava, jotta maahanmuutosta voisi toivoa merkittävää apua työvoiman tarjontaan. Maahanmuuttajista yli kolme neljännestä on 15–64-vuotiaita eli työikäisiä. Osa edullisen ikärakenteen hyödyistä menetetään, ellei maahanmuuttajien työllistymisen esteitä pystytä purkamaan. Esteiksi mainitaan kielitaidon ja paikallisen kulttuurin tuntemuksen puute sekä suomalaisten työnantajien vieroksuvat asenteet.

Keski-Suomessa työttömyysasteen lasku on ollut muuta maata hitaampaa. Työttömien työnhakijoiden osuus työvoimasta oli Keski-Suomessa kesäkuun 2007 lopussa 11,1 % ja koko maassa 8,3 %. Maan kymmenen suurimman kaupungin työttömyysasteiden vertailussa Jyväskylä (14,1 %) saa viimeisen sijan. Vuoden 1994 jälkeen kuukausittaisissa vertailuissa Jyväskylä on saanut viimeisen sijan jo yhteensä 17 kertaa ja näin on tapahtunut erityisesti vuosien 2005–2007 välillä. (Keski-Suomen TE-keskuksen työllisyyskatsaus 29.6.2007) Keski-Suomessa monilla on hankaluuksia saada työtä ja se tietenkin heijastuu myös muutenkin helposti marginaaliin jäävän ryhmän tilanteeseen. Maahanmuuttajien osalta työttömyysasteet ovat aikaisempina vuosina olleet noin 2,5 -kertaiset verrattuna valtaväestöön.

Maahanmuuttopoliittisen ohjelman tavoite on tukea työperusteista maahanmuuttoa työvoimasta syntyvän niukkuuden ehkäisemiseksi ja väestön osaamis-pohjan vahvistamiseksi (Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma 2006, 4). Osaavaa työvoimaa odotetaan erityisesti työperusteisista muuttajista, mutta vaarana on unohtaa, että myös heillä on usein perhe, erilaisia palvelutarpeita ja elämäntilanteita eivätkä he ole vain ongelmanratkaisun välineitä. Maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa ulkomaalaisryhmiin kohdistetaan hyvin erilaisia odotuksia ja mukana voi tulkita olevan Riitta Järvisen (2004, 46) esille nostamia kategorisoinnin piirteitä.

”Maahan muuttaneiden ja maahan palanneiden kategorisointi etnisen alkuperän mukaan suomalaiseksi, inkerinsuomalaiseksi, paluumuuttajaksi, ulkomaalaiseksi, pakolaiseksi ja turvapaikanhakijaksi tuottaa erilaisia mielikuvia heistä ja heidän täällä olonsa syistä. Maahanmuuttopolitiikkamme retoriikalla luomme virallista tapaa erotella maahanmuuttajia toisistaan ja kategorisoida heidät toisaalta sen ryhmän mukaan, johon heidän katsotaan kuuluvan, ja toisaalta sen toiminnan perusteella, jonka heidän vastaanottamisensa aiheuttaa viranomaisille ja sitä kautta suomalaisille veronmaksajille.” (Järvinen 2004, 46–47)

Olen yrittänyt lukea maahanmuuttopoliittista ohjelmaa avoimin mielin, mutta silti en ole voinut välttää ajatukselta, että siihen olisi kirjoitettu ajatus, että muualta maailmasta tulevat työperusteiset muuttajat olisivat toivotumpia Suomessa ja eten-

kin suomalaisilla työmarkkinoilla kuin jo tällä hetkellä suomalaisissa työvoimatoimistoissa asioivat maahanmuuttajat (ks. myös Saukkonen 2005, 7). Erottelu tulee esiin esimerkiksi eri ryhmien koulutusta esiteltäessä. Maahan muuttavien työntekijöiden ja elinkeinonharjoittajien ja heidän perheenjäseniensä sanotaan tarvitsevan yhteiskunnassa toimiakseen nykyistä tehokkaampaa tiedottamista ja opastusta. Tästä syystä olisi tarpeen luoda kotouttamisjärjestelmää täydentämään erityisesti työperusteisesti maahan muuttavien ja heidän perheenjäseniensä tarpeisiin kattava opastusjärjestelmä. (Maahanmuuttopoliittinen ohjelma 2006, 20.) Työperusteiset muuttajat esitetään nopeammin ja nokkelammin yhteiskuntaan kotoutuvaksi ryhmäksi kuin muut maahanmuuttajat tai kyse voi olla myös siitä, että heidän kotouttamiseensa ei olla valmiita panostamaan samanlaisia resursseja kuin muuten kotouttamistyyhön. Yhteiskunnassa ei ole käyty keskustelua loppuun siitä, kenen rahoilla esimerkiksi työhön tulevien muuttajien kielikoulutus kustannetaan.

Maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa on kritiikistäni huolimatta pyrkimystä ottaa huomioon kaikkien maahanmuuttajaryhmien tarpeet. Ohjelman linjauksia ovat esimerkiksi:

- Edistetään kotoutumisen yleisistä lähtökohdista humanitaarisin syin maahan muuttavien kotoutumista. Varaudutaan pitkiin kotoutumisaikoihin ja haavoittuneemmassa asemassa olevien erityisryhmien tukipalveluiden turvaamiseen.
 - Kehitetään aikuisten maahanmuuttajien kotoutumista edistävää koulutusta ja opastusta siten, että se vastaa yksilöllisiin koulutustarpeisiin tehokkaasti
 - Parannetaan maahanmuuttajien opiskelumahdollisuuksia ottaen huomioon tarvittavat erityispalvelut
- (Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma 2006, 24–27.)

Suomeen muuttavien henkilöiden muuton syihin tulee ohjelman mukaan tulevina vuosina yhä enemmän uutta kirjoa. Nykyistä useammat muuttavat Suomeen joko työn tai opiskelun perusteella. Samalla koko muuttoliikkeestä käytävä keskustelu laajenee ja politisoituu. On mietittävä entistä enemmän globaalia taloutta ja muuttoliikkeen merkitystä sekä lähtö- että vastaanottajamaille.

Maahanmuuttopoliittinen ohjelma saa ainakin vakuuttuneeksi siitä, että työperusteista muuttoa tullaan tarvitsemaan tulevina vuosina. Aikaisemmin olen kirjoittanut ajatuksiani maahanmuuttajien työmarkkina-asemasta Keski-Suomessa näin:

”Kotoutumisprosessia ja työllistymistä läheltä seuranneena olen huolissani siitä, että ulkomaisten kansalaisten kohdellaan suomalaisilla työmarkkinoilla liiaksi luokitellen. Suomeen tulee osaavaa työvoimaa kaikilla niillä tavoin, joilla ihmisiä tänne muuttaa. Näin ei saa päästää käymään, että Suomeen tulleen työvoimatoimiston asiakkaan mukanaan tuoma ammattitaito

bukkuu työvoimatoimiston asiakastietojärjestelmään. Suomen kielen taito ei koskaan tunnu riittävän työn saamiseksi. Rimaa on nostettu liikaa ja maahanmuuttajan uskallus on kateissa. Samaan aikaan keski-suomalaisiin yrityksiin tulee työntekijöitä vaikkapa Puolasta ja he pärjäävät hyvin ilman suomen kielen opintoja.” (Suokonautio 2007, 77.)

Viestini oli, että meidän olisi uskottava myös niihin ihmisiin, joiden kotoutumiskoulutuksen etenemistä tutkin tässä opinnäytetyössäni. Maahanmuuttajan ammattitaitoa ja oppimisen edellytyksiä ei voi ennustaa suoraan oleskeluluvan perusteista.

3.3 Opetushallituksen suositus aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen järjestämiseksi

Opetushallituksen suositus aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksen järjestämiseksi ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 2001 ja uusi versio tuli jakoon oppilaitoksiin kesän 2007 aikana. Sisällöltään suositukset ovat hyvin yhteneväiset ja uusi suositus on päivitetty versio jo laajasti oppilaitoksissa ja työvoimakoulutuksen hankintojen tukena käytetystä vuoden 2001 suosituksesta. Opetushallitus on julkaissut vuonna 2006 erikseen suosituksen luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien koulutuksen järjestämiseksi, mutta olen rajannut luku- ja kirjoitustaidottomien kotoutumiskoulutuksen tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Jo Opetushallituksen suosituksen johdantoluvussa todetaan, että kotoutumiskoulutuksen sisällön suunnittelussa on pyritty ottamaan huomioon, että maahanmuuttajat ovat taustaltaan heterogeeninen ryhmä ja heidän koulutustarpeensa ja -tavoitteensa ovat erilaiset. Suositus on tarkoitettu tukemaan vaihtoehtoisten ja joustavien koulutuspolkujen rakentamista kunkin maahanmuuttajan yksilöllisten lähtökohtien, koulutustarpeiden ja tavoitteiden pohjalta. Lähtökohtana on lisäksi ollut periaate, että koulutuksen tulee pohjautua maahanmuuttajan aikaisemmin hankkimille tiedoille ja taidoille. Erilaiset opiskelutarpeet ja lähtökohdat edellyttävät myös koulutuksen toteuttamisen monimuotoistumista, esimerkiksi verkkopohjaisen koulutuksen kehittämistä ja työnteon yhdistämistä opiskeluun. (Opetushallitus 2007, 9.)

Kotoutumiskoulutus muodostuu opintokokonaisuuksista, joiden laajuus voi vaihdella yksilöllisesti opiskelijan pohjakoulutuksen, taitojen ja tavoitteiden perusteella. Opiskelijalle, joka aloittaa suomen kielen opiskelun alkeista, tarjotaan keskimäärin 45 opintoviikon mittainen koulutuskokonaisuus ja kielellisenä tavoitteena on toimiva peruskielitaito. (Opetushallitus 2006, 13.) Aikaisemman suosituksen mukaan opintojen laajuus vaihteli 37–56 opintoviikon välillä, joten mitoitukset ovat pysyneet suunnilleen samanlaisina (Opetushallituksen moniste 2001, 8).

Uuden suosituksen mukaan koulutus muodostuu seitsemästä opintokokonaisuudesta, jotka ovat

- alkukartoitus
 - suomen tai ruotsin kieli
 - arjen taidot
 - opiskelutaidot
 - yhteiskuntatietous ja kulttuurintuntemus
 - työelämätaidot
 - valinnaiset opinnot
- (Opetushallitus 2007, 14.)

Verrattuna aikaisemmin voimassa olleeseen suositukseen kokonaisuudet ovat suunnilleen samat. Ehkä yksi havaittava ero suositusten välillä liittyy työelämätaitoihin ja siihen, että uudessa suosituksessa korostetaan enemmän teemakokonaisuuksien integroimista toisiinsa joustavasti opiskelijan tarpeiden mukaan. Integroiminen voidaan toteuttaa spiraalimaisesti etenevänä prosessina, joka alkaa suomen tai ruotsin kielen perusteista ja arjen taidoista ja etenee syvällisempään kielen hallintaan ja suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin ymmärtämiseen. (Opetushallitus 2007, 14.)

Myös valinnaiset opinnot tähtäävät opintojen henkilökohtaistamiseen. Valinnaisia opintoja voivat olla esimerkiksi oman ammattialan osaamisen päivitykseen liittyvät täydennyskoulutusosiot alan oppilaitoksissa sekä oman äidinkielen opinnot, jotka suoritetaan suomen kielen tai lukemaan ja kirjoittamaan oppimisen tueksi tai esimerkiksi asioimistulkin koulutukseen pääsemiseksi. Valinnaisia opintoja ja niistä saatavia todistuksia voi olla monenlaisia: yrittäjäyiskoulutus, suoritettut hitsausluokat, tulityökortti, hygieniapassi, ensiapukoulutus, tieto- ja viestintätekniikka, kansimiehen lupakirja, anniskelupassi ja esimerkiksi taiteen, liikunnan ja muiden kielten opintoja. (Opetushallitus 2007, 34.)

Molemmissa suosituksissa opetussuunnitelmaksi käydään tarkoin läpi kuhunkin teemakokonaisuuteen kuuluvat opinnot ja suosituksen pohjalta monet oppilaitokset (myös Palapeli-projekti) ovat tehneet omia opetussuunnitelmiaan. Kahden suosituksen välillä voisi aistia sellaisen eron, että uudessa suosituksessa korostetaan enemmän varsinaisesti kotoutumiskoulutusta järjestävän oppilaitoksen ulkopuolista elämää ja joustavuutta opinnoissa. Vaarana on, että koulutus alkaa tuntua itseisarvolta ja se, miksi tulijoita koulutetaan, jää ajattelun ulkopuolelle. Uudessa suosituksessa on päästy lähemmäksi yhteiskuntaa oppilaitosten ympärillä. Tutkimuksessani mukana olleet maahanmuuttajat osallistuivat kotoutumiskoulutukseen aikana, jolloin voimassa olivat vuoden 2001 suositukset.

Euroopan unionissa useimmat jäsenmaat pitävät perustietoja vastaanottavan yhteiskunnan kielestä välttämättömänä kotoutumisen osatekijänä. Monissa valtioissa

järjestetään tutustuttamisohjelmia, jotka sisältävät kielikursseja ja kansalaistiedon kursseja vastasaapuneille. Joissain maissa opetus on pakollista ja esimerkiksi Tanskassa kansalaisuuden voi saada vasta läpäistytään testin, jossa mitataan kielitaitoa ja tietoja yhteiskunnasta. Suomessakin kansalaisuuden saamiseksi vaaditaan pääsääntöisesti, että on läpäissyt tietyn kielitaitotason. Toisaalta yhä useammat maat järjestävät entistä joustavampia koulutuksia, joissa otetaan huomioon erilaisten maahanmuuttajaryhmien erityistarpeet. Maahanmuuttajien taitojen arvioinnissa on päästy eteenpäin, mutta hyvin harvat maat ulottavat arviointityön omien kotouttamistoimenpiteiden riittävän perusteelliseen arviointiin. (Euroopan yhteisöjen komissio 2007, 9.)

3.4 Kotoutumissuunnitelmat

Kotouttamislaki tuli voimaan toukokuussa 1999 (Laki 493/1999) ja lakiin tuli uusia säännöksiä (Laki 1269/2006) 2.1.2006 alkaen. Laki määrittelee eri tahojen velvollisuudet kotouttamistyössä. Se korostaa maahanmuuttajan omaa vastuuta osallistua kotouttamisprosessiinsa sekä antaa välineitä viranomaisille tukea kotoutumista. Yksi välineistä on kotoutumissuunnitelma, johon kirjataan maahanmuuttajan ja hänen perheensä kotoutumista tukevat toimenpiteet. Toiseksi laki edellyttää viranomaisia laatimaan paikallisen kotouttamisohjelman ja tarjoamaan maahanmuuttajille toimenpiteitä, jotka edistävät heidän kotoutumistaan. (www.mol.fi/immigration.)

Kotouttamislaissa tärkeimmät uusia työkäytäntöjä luoneet säännökset olivat kotouttamisohjelman laatiminen, kotoutumissuunnitelmien tekeminen ja mahdollisuus rinnastaa erilaista koulutusta työvoimakoulutukseen. Jyväskylän seudulle on valmistunut uusi Jyväskylän, Jyväskylän maalaiskunnan, Laukaan ja Muuramen monikulttuurisuusohjelma syksyllä 2006, joka sisältää kotouttamisohjelman sekä yhdenvertaisuussuunnitelman etnisen yhdenvertaisuuden osalta.

Kotoutumissuunnitelmia on tehty yhteistyössä maahanmuuttajan, sosiaalityöntekijän ja työvoimaneuvojan kanssa Jyväskylässä jo pitkään. Jo ennen kotouttamislain voimaantuloa Euroopan sosiaalirahaston osarahoittamassa Palko-projektissa kokeiltiin suunnitelmien tekemistä ja valtakunnalliset ohjeet perustuvat osittain silloin saatuihin kokemuksiin. Kotoutumissuunnitelma tehdään maahanmuuttajalle, joka on saanut Suomessa kotikunnan ja joka hakee työmarkkinatukea (kotoutumisaikana kotoutumistuki) tai toimeentulotukea. Maahanmuuttajan on asuttava Suomessa pysyvästi ja kotoutumisaika alkaa väestörekisterimerkinnän alkamispäivämäärästä.

Suunnitelma tehdään korkeintaan kolmeksi vuodeksi ja suunnitelman aikana toimeentulo turvataan kotoutumistuella. Kotoutumistukea ei voi saada, jos maahanmuuttajalla on käytettävissään muita tuloja. Työikäisen maahanmuuttajan suunnitelmaa ovat tekemässä työvoimaneuvoja, tilanteista riippuen sosiaalityöntekijä ja tarvittaessa mukana on tulkki. Mikäli maahanmuuttaja tulee Suomeen työhön eikä hae työmarkkinatukea tai toimeentulotukea, hänelle ei tehdä kotoutumissuunni-

telmaa. Hänelle ei myöskään tarjota niitä palveluita, esimerkiksi kielen opetusta, joihin hänet muussa tapauksessa ohjattaisiin. (www.mol.fi/migration.)

Suunnitelman ajatus on ohjata maahanmuuttajaa pääsemään sisälle suomalaiseseen yhteiskuntaan ja vähitellen myös työelämään. Suunnitelmakauden aikana selvitetään myös, miten muualla hankittu ammatti tai tutkinto voidaan saattaa suomalaisen työelämän vaatimuksia vastaavaksi, ja minkälaista lisäkoulutusta tarvitaan. Ohjeiden mukaan kotoutumissuunnitelmaa tarkistetaan tarpeen mukaan. Suunnitelmassa sovitaan mahdollisimman konkreettisesti minkälaisia toimenpiteitä viranomaiset voivat järjestää. Kaikki osapuolet sitoutuvat niihin suunnitelmiin, jotka yhteisissä tapaamisissa sovitaan. (www.mol.fi/migration.)

Vuoden 2006 alussa kotouttamislakiin tulleet muutokset antavat työvoimatoimistoille mahdollisuuden rinnastaa entistä laajemmin erilaista koulutusta työvoimakoulutukseen, joka takaa opiskeluajalta kotoutumistuen ja ylläpitokorvauksen. Lähes kaikki koulutus, joka on työvoimapoliittisesti perusteltua, voidaan rinnastaa. Korkeakouluopintojen osalta vaaditaan, että henkilöllä on valmiita tutkintoon hyväksyttäviä opintoja vähintään puolet tutkinnosta. Oikeus rinnastamiseen koskee vain kotoutumisaikaa, joka normaalisti on kolme vuotta. Vain perustellusta syystä, esimerkiksi äitiyslomien, sairauslomien tai heikon pohjakoulutuksen vuoksi, henkilöllä voi olla oikeus viiden vuoden kotoutumisaikaan. (Työministeriön ohje maahanmuuttajien kotouttamisesta, kotoutumissuunnitelmasta ja kotoutumistuesta 0/10/2006 TM.)

Käytännössä vain harvat ehtivät oppia kotoutumisaikana niin paljon suomea, että he voisivat hyötyä uusista rinnastamiseen liittyvistä säännöksistä. Kolmen vuoden aika suomen kielen oppimiseen ja ammatilliseen koulutukseen on yksinkertaisesti liian lyhyt. Uudet rinnastamismahdollisuudet eivät koske tämän tutkimuksen kohderyhmää, koska heidän kotoutumisaikansa on loppunut jo ennen uuden lain voimaantuloa.

4. Tutkimusympäristö ja tutkimustehtävä

4.1 Maahanmuuttajat Jyväskylässä

Jyväskylän kaupunki otti vastaan ensimmäisen pakolaiset syksyllä 1990 ja usein maahanmuuttajatyön alku kaupungissa on ajoitettu ensimmäisten pakolaisryhmien vastaanottoon. Ensin pakolaisia tuli Iranista, myöhemmin entisen Jugoslavian alueelta Kosovosta ja Bosniasta, Myanmarista, Indonesiasta, Afganistanista ja pienempiä ryhmiä myös muista maista. Nykyisin, vuonna 2008, tulijat ovat suurimmaksi osaksi myanmarilaisia ja kongolaisia.

Paluumuuttajien vastaanottotoiminta vilkastui samoihin aikoihin 1990-luvun alussa ja Jyväskylään heitä tuli yhä suurempia määriä vuodesta 1992 alkaen. Pitkään oltiin tilanteessa, jolloin paluumuuttajilla oli mahdollisuus muuttaa Suomeen heti oleskeluluvan saatuaan ja he tulivat pakolaistoimistoon (nimi vaihtui vuonna 1994) ja myöhemmin ulkomaalaistoimistoon hakemaan asuntoa ja toimeentulotukea. Paluumuuttajia majoitettiin ensin väliaikaisesti ja he saivat vakinaisen asunnon usein vasta kuukausia myöhemmin. Nykyisin paluumuuttajilla täytyy olla asunto jo Suomeen muutettaessa. Paluumuuttajia on tullut viime vuosina entistä vähemmän. Syitä muuton hiljentymiseen voi olla monia, mutta yksi syy varmasti on asuntojen saannin vaikeutuminen.

Muiden maahanmuuttajien, esimerkiksi avioliiton perusteella tulleiden, tulo Suomeen on vilkastunut 1990-luvun alusta tähän päivään. Silti olemme pysyneet kansainvälisissä mittasuhteissa vaatimattomana maahanmuuttajien vastaanotto-maana. Koko maassa ulkomaiden kansalaisia oli vuoden 2006 lopussa yhteensä 121 739 henkilöä, joista eniten oli Venäjän, Viron, Ruotsin ja Somalian kansalaisia. Ulkomaan kansalaisia on koko väestöstä vain noin 2,3 %. Keski-Suomessa asui vuoden 2006 lopussa yhteensä 3452 ulkomaan kansalaista. Seitsemän suurinta ryhmää olivat venäläiset, virolaiset, ruotsalaiset, afganistanilaiset, iranilaiset, thaimaalaiset ja myanmarilaiset. (Tilastokeskus, väestötilastot 31.12.2006; Keski-Suomen maistraatin tilastot 31.12.2006)

Pakolaisten vastaanotosta neuvotellaan maahanmuuttoviraston (aikaisemmin työministeriö) kanssa ja Keski-Suomessa vastaanotto on haluttu järjestää niin, että kaupunkiin muodostuu toimivia samankielisten muuttajien yhteisöjä. Esimerkiksi iranilaisten ja afgaanien kielet persia ja dari ovat hyvin lähellä toisiaan ja kielipalveluissa on voitu käyttää samoja tulkkeja. Suunnitelmallisuus yltää vain pakolaisten ja paluumuuttajien vastaanottotoimintaan. Pakolaiskiintiöistä tehdään sopimuksia kuntien ja TE-keskuksen välillä. Paluumuuttajien määrää kontrolloidaan asuntopolitiikalla. Sen sijaan muut maahanmuuttajat muuttavat Jyväskylän seudulle täysin omien intressiensä tuomana.

Jyväskylän kaupungilla on vuonna 2008 voimassa vastaanottosopimus, jonka mukaan kaupunkiin otetaan vastaan 50 pakolaista ja heidän myöhemmin oleskeluluvan saavat perheenjäsenensä (perheenyhdistämishjelma). Kaupungille on tehty vuonna 2005 esitys määrän nostamisesta, mutta se ei toteutunut. Pakolaiset ovat joko kiintiöpakolaisia (koko Suomen kiintiö on 750 vuonna 2008) tai turvapaikanhakijoina tulleita henkilöitä, jotka ovat saaneet ulkomaalaisvirastolta (vuoden 2008 alusta alkaen maahanmuuttovirasto) myönteisen päätöksen oleskelulupahakemuksensa.

Vuosittain Jyväskylän työvoimatoimiston asiakkaaksi tulee noin 100–120 uutta maahanmuuttajaa. Tutkimukseni kertoo heidän kokemuksistaan kotoutumiskoulutuksesta. Tavallisimmin heidän muuttonsa syynä on ollut pakolaisuus, paluumuutto tai avioliitto suomalaisen kanssa ja heitä muuttaa kaikkialta maailmasta. Tutkimuksen ulkopuolelle jäävät ne ulkomaisten kansalaiset, jotka tulevat Suomeen kansainvälisten yritysten palvelukseen sekä ne, jotka oleskelevat Suomessa määräaikaista esimerkiksi opiskelun tai työn perusteella.

Tutkimusaineiston maahanmuuttajat ovat tulleet Suomeen vuodenvaihteen 2001–2002 molemmin puolin. Silloin Keski-Suomessa työvoimatoimistojen asiakaina oli yhteensä 1042 ulkomaan kansalaista, joista suurin osa oli tullut joko Venäjältä, Virosta, Afganistanista tai entisen Jugoslavian alueelta (Työnvälitystilasto, joulukuu 2001). Jyväskylässä asui vuoden 2001 lopussa 1810 ulkomaan kansalaista ja vastaava luku, johon kuuluvat myös lapset ja vanhukset, oli vuoden 2006 lopussa 2151 ulkomaan kansalaista. (Tilastokeskus, väestötilastot 31.12.2006)

4.2 Työvoimapolitiittinen koulutus Jyväskylässä

Kotoutumiskoulutus on pääosin työhallinnon maahanmuuttajille järjestämää koulutusta. Sitä on toteutettu joko työvoimakoulutuksena tai siihen rinnastettavana koulutuksena. Koulutuksen taustalla on perusajatus, että maahanmuuttajien tulisi saada tulevaisuudessa työtä ja löytää työn kautta oma paikkansa yhteiskunnassa. Koko maahanmuuttajatyötä on hallinnollisista ratkaisuista johtuen pitkään jäsennetty työhallinnon näkökulmasta.

Kotoutumiskoulutuksen tarve on suoraan yhteydessä siihen, kuinka paljon maa-

hanmuuttajia muuttaa Jyväskylän seudulle. Edellisessä luvussa on esitetty Jyväskylässä asuvien maahanmuuttajien määriä ja uusina asiakkaina heitä tulee työvoimatoimiston asiakkaaksi noin 100–120 vuodessa.

Jo ennen kotouttamislain voimaantuloa maahanmuuttajien alkuvaiheen koulutus oli pääosin kahden oppilaitoksen järjestämää työvoimakoulutusta. Oppilaitosten hallinnolliset nimet ovat vuosien kuluessa vaihtuneet moneen kertaan, mutta koulutus on ollut suurimmaksi osaksi samojen kouluttajien harteilla. Koulutusta on järjestetty Jyväskylän aikuisopistossa ja Jyväskylän seudun kansalaisopistossa. Aikaisemmin työvoimakoulutus järjestettiin perus- ja jatkokursseina, jotka kestivät yhteensä noin vuoden. Lisäksi järjestettiin erikseen koulutuksia luku- ja kirjoitustaidottomana Suomeen tulleille maahanmuuttajille.

Matkan varrella käytiin useita keskusteluja siitä, onko kaikkien ryhmien koulutuksen järjestäminen työhallinnon tehtävä ja uutta kotouttamislakia valmisteltaessa käytiin kiivas keskustelu siitä, voisivatko kunnat ottaa vastuun esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidottomien ja kotiäitien kouluttamisesta (Työ- ja opetushallinnon työryhmän raportti 2005, 67–70). Ehdotus ei kuitenkaan toteutunut ja kotoutumiskoulutus on edelleen kokonaisuudessaan työhallinnon työsarkaa. Lisäksi työvoimakoulutuksena on järjestetty ammatillisia kursseja ja esimerkiksi puhe- ja ATK-kursseja, mutta kotoutumiskoulutuksen perusrakenteen vuoteen 2004 saakka muodostivat toisiaan seuraavat perus- ja jatkokurssit. Kurssien välillä saattoi olla taukoja, joiden aikana maahanmuuttajat opiskelivat usein Palapeli-projektissa.

Pidemmistä perus- ja jatkokursseista on siirrytty vuoden 2005 alussa moduuleihin, jotka kestävät noin kolme kuukautta. Syksyllä 2007 siirryttiin uuteen koulutuksen organisointimalliin, jossa oppilaitoksiin otetaan sisään suurempi joukko maahanmuuttajia ja ryhmäjako tehdään oppilaitoksen sisällä. Jatkossakin koulutus rakentuu jaksoista ja maahanmuuttajat osallistuvat koulutukseen eripituisia pätkiä riippuen siitä, millainen opiskelutausta heillä on ja miten opinnot etenevät. Tutkimuksessa mukana olevat maahanmuuttajat ovat pääosin opiskelleet aikaisemmillä perus- ja jatkokursseilla.

Työvoimakoulutuksen lisäksi maahanmuuttajat voivat osallistua ensimmäisen kolmen vuoden aikana työvoimakoulutukseen rinnastettavaan koulutukseen. Rinnastettavaa koulutusta Jyväskylässä ovat järjestäneet Jyväskylän kristillinen opisto ja Jyväskylän aikuisopisto. Koulutus on ollut Opetushallituksen rahoittamaa ammatilliseen koulutukseen valmistavaa koulutusta. Suurin osa rinnastettavasta koulutuksesta on kuitenkin vuosien 2001–2007 aikana järjestetty seuraavassa luvussa esiteltävässä Palapeli-projektissa.

Kotoutumiskoulutuksen rakenne on kokonaisuudessaan yksi esimerkki kentästä (Bourdieu 1986; 1995; 1998), jolla käydään kilpailua edullisista asemista. Ensinnäkin työvoima- ja elinkeinokeskus valitsee oppilaitokset ja koulutukset kilpailutuksen perusteella. Koulutuksen järjestäjiksi valitaan kouluttajat, jotka pystyvät kilpailemaan opetuksen laadulla, mutta etenkin sen hinnalla. Myös oppilaitosten sisällä

on jännitteitä, joihin liittyy kilpailun elementtejä. Esimerkiksi opetussuunnitelmien painottuminen ammatillisuuteen muuttaa tarvittavan opetuksen määrää ja laatua. Lisäksi oppilaitosten taloudellinen tilanne vaikuttaa opetusjärjestelyihin. Pitkään työtä tehnyt, ammattitaitoinen, suomen kielen opettaja voi joutua syrjään, kun työntekijäresursseja järjestellään uudelleen. Silti koulutus jatkuu ja siitä maksetaan sama hinta, vaikka koulutuksen laatu saattaa vaihdella. Kotoutumiskoulutus ei siis ole vain maahanmuuttajien kouluttamista, vaan se on työ ja toimeentulo monille työntekijöille ja oppilaitoksille, joilla kaikilla on omat hyötynäkökohtansa.

4.3 Palapeli-projekti

Palapeli on ollut osa Jyväskylän seudun kotoutumiskoulutuksen rakennetta elokuusta 2001 alkaen. Palapeli-projekti on Keski-Suomen työvoima- ja elinkeinokeskuksen hallinnoima Euroopan sosiaalirahaston (ESR) osarahoittama hanke, joka jatkoi Paletti-projektin vuosina 2000–2001 aloittamaa työtä. Molemmat projektit syntyivät vuonna 1999 voimaan tulleen kotouttamislain (Laki 493/1999) pohjalta, laissa määriteltiin ensimmäisen kerran uusi maahanmuuttajien koulutusmuoto eli työvoimakoulutukseen rinnastettava koulutus.

Rinnastettava koulutus voidaan kerätä erilaisista oppitunneista, jotka voivat olla eri toimijoiden järjestämiä. Mukana voi olla myös työharjoittelua. Periaatteessa maahanmuuttaja voisi itse kerätä sopivista tarjolla olevista suomen kielen koulutuksista ja muusta toiminnasta itselleen lukujärjestyksen, joka voitaisiin hyväksyä työvoimatoimistossa rinnastettavaksi koulutukseksi. Käytännössä ohjelmien kokonaisuus on kuitenkin vaatinut organisoivaa tahoa, joka on ollut ensin Paletti-projekti ja myöhemmin Palapeli-projekti. Vuosina 2001–2003 Palapeli oli osa laajempaa maahanmuuttajien koulutusprojektia, joka oli nimeltään Kotopolku-projekti.

Palapeli on luotu täydentämään muuta työvoimakoulutustarjontaa. Palapelissä on opiskeltu suomen, satunnaisemmin kurdin ja englannin kieltä, ATK:ta ja yhteiskuntaa, kulttuuriin ja suomalaisen työelämään liittyviä opintoja. Monet opetustunnit on toteutettu yhteistyössä muiden toimijoiden kanssa ja siten maahanmuuttajien opetus- ja ohjaustyötä on tehty tutuksi myös muille yhteistyötahoille. Palapelin lukujärjestykseen on kuulunut liikuntaa, käsitöitä ja kodinhoitoon liittyviä tunteja. Lisäksi maahanmuuttajia on ohjattu omalla urallaan kohti ammattiopintoja ja työelämää.

Tavoitteena on saada aikaan sellainen koulutustarjonta, että koko kolmen vuoden mittainen kotoutumisaika voitaisiin käyttää tehokkaasti opiskeluun ja maahanmuuttajat pääsisivät käsiksi ammatillisiin opintoihin ja työelämään ennen kotoutumisajan loppumista. Ennen projekteja maahanmuuttajat joutuivat odottamaan pitkään ennen ensimmäisen koulutuksen alkua. Monilla motivaatio opiskeluun oli korkealla, mutta mahdollisuuksia osallistua koulutukseen oli hyvin vähän. Tärkein Palapelin tehtävä onkin ollut juuri tämän aukon paikkaaminen. Uusia opiskelijoita

otetaan sisään kahden kuukauden välein ja silloin ryhmät muodostetaan uudestaan. Odotusajat jäävät tavallisesti vain parin kuukauden mittaisiksi. Palapeli on tullut avuksi myös perus- ja jatkokurssien välillä sekä vielä työvoimakoulutuksen päätyttyä. Silloin painopiste on ollut opiskelijoiden ohjaaminen ulos Palapelistä, eteenpäin ammatillisiin opintoihin ja työelämään.

Palapelin ESR-rahoitus päättyi toukokuussa 2008. Suunnitelmat ovat käynnissä toiminnan jatkamiseksi. Myös työvoimakoulutus on muutoksen kourissa. Vuoden 2005 alusta lähtien aloitetut suurempien koulutuskokonaisuuksien ostot ja uudenlainen koulutussuunnittelu vaikuttavat kokonaisuuteen. Tässä tutkimuksessa haastatellut maahanmuuttajat ovat siis viimeisiä tämän ajan edustajia. Tutkimuksen tavoite on saada aikaan toimenpide-ehdotuksia siitä, miten koulutus maahanmuuttajien mielestä olisi tulevaisuudessa hyvä järjestää.

4.4 Koulutuspolkujen suunnittelu

Jyväskylän työvoimatoimiston kotouttamispalvelut tekee suunnitelmia kulloinkin tarvittavasta maahanmuuttajien koulutuksesta. Työvoimatoimisto tekee esitykset Keski-Suomen TE-keskukselle, joka kilpailuttaa ja ostaa koulutukset. Myös koulutustyöryhmä, jossa säännöllisesti kokoontuvat koulutuksen järjestäjät, Palapeli-projekti, kotouttamispalvelut ja TE-keskus on keskeinen koulutuksen suunnittelija. Kokouksissa suunnitellaan tulevia koulutuksia sekä sitä, miten valintaprosessit työvoimatoimistossa toteutetaan. Työvoimatoimiston työntekijät ovat avainpaikalla, missä heidän pitäisi kouluttajien tuella pystyä hallitsemaan maahanmuuttajien etenemistä koulutuksesta toiseen eli rakentamaan koulutuspolkua yhdessä maahanmuuttajan kanssa mahdollisimman järkevällä tavalla. Yksi tutkimuksiin keskeinen kysymys onkin, miten tässä työssä on onnistuttu. Työssä tulisi ottaa huomioon jokaisen maahanmuuttajan henkilökohtaiset tavoitteet, edellytykset ja olemassa oleva koulutustarjonta. Kyse on Palapelistä, missä palat eivät aina löydä toisiaan. Olemme törmänneet tilanteisiin, joissa koulutukset ovat olleet väärässä järjestyksessä tai niiden ajoitus on epäonnistunut. Esimerkiksi maahanmuuttaja menee liian nopeasti liian vaikeaan koulutukseen, koska tiedot eivät ole olleet ajan tasalla tai toisaalta maahanmuuttajat jäävät valitsematta koulutuksiin, joihin heidän olisi jo hyvä päästä. Tehtävä ei ole todellakaan helppo, esimerkiksi Jyväskylän työvoimatoimistossa kotouttamispalvelut tekee lukemattoman määrän koulutusvalintoja ja suuren määrän lisäksi heidän pitäisi pystyä yksilölliseen opiskeluedellytysten arviointiin. Koulutustarjonta ei ole sekään rajaton ja juuri tarvittava koulutus voi puuttua valikoimasta kokonaan. Vuosien kuluessa työ on kehittynyt ja valintakokouksissa on monien tahojen edustajia, jolloin tieto opiskelijasta välittyy valintatilanteeseen. Silti suurin koulutuksen ongelma on edelleen hyvin heterogeenisiksi muodostuvat opiskeluryhmät ja koulutuksien ajoituksen ongelmat.

Työministeriön kotouttamisen vaikuttavuus- ja mittaaminen projektissa konsulttitoimisto Accenture kehitti yhdessä asiantuntijoiden kanssa monimutkaisen kotoutumisen mittaamiseen tarkoitetun mallin. Loppuraportissa (2007) on esitetty yhteenveto kotoutumisesta, joka pohjautuu erillistutkimuksiin ja seurantatietoihin. Yksi pitkän aikavälin kotoutumisesta seurannut vaikutus oli maahanmuuttajien osallistuminen aktiivisesti ja yhdenvertaisesti työmarkkinoille. Loppuraportissa todetaan, että ulkomaalaiset ohjattiin tehokkaasti aktiivitoimenpiteisiin (Accenture 2007, 29) ja niiden kustannukset kasvoivat erityisen voimakkaasti vuoteen 2003 asti. Maahanmuuttajien lähes kaikki työllisyyteen liittyvät tunnusluvut ovat parantuneet vuosina 2002–2004. Kuitenkin suhteellinen työttömyys verrattuna valta-väestöön on kasvanut vuosina 2005–2006, koska kantaväestön tilanne on parantunut maahanmuuttajia nopeammin. Mielenkiintoista maahanmuuttajien koulutuspolkujen rakentamisen näkökulmasta on, että maahanmuuttajien pääsy ammatilliseen koulutukseen on vaikeutunut koko maassa vuosina 2004–2006. Yhtenä syytä on ollut kielitaidon systemaattinen testaus koulutusvalintoja tehtäessä. (Accenture 2007, 27.)

Jyväskylässä kuten monella muullakin paikkakunnalla maahanmuuttajien on ollut vaikea saada ammatitaitoista ja riittävän pitkäjänteistä opinto-ohjausta. Työvoimatoimisto tarjoaa ammatinvalinnanpsykologin palveluita, mutta aikoja on vähän ja vain harvat pääsevät palveluihin. Oppilaitoksissa on jonkin verran käytetty koulutusten aikana opinto-ohjaajien työpanosta. Palapeli-projekti on vuosien 2004–2007 aikana yrittänyt vastata tähän tarpeeseen. Palapelissä on työskennellyt ohjaukseen erikoistunut psykologi, joka on ohjannut uravalinnoissa sekä henkilökohtaisesti että pienryhmissä. Lisäksi sosiaalityöntekijät, työvoimaneuvojat ja mahdollisesti muutkin maahanmuuttajia kohtaavat työtekijät antavat satunnaista ohjausta eteen sattuvissa tilanteissa. Ohjaus jää kuitenkin kaikkialla irralliseksi ja hajanaiseksi eikä opiskelijan valintoja pystytä tukemaan pitkäjänteisesti ja prosessin monia vaihteita huomioiden.

4.5 Tutkimustehtävä

Tutkimuksessani etsin vastausta siihen, *millaista pääomaa kotoutumiskoulutus tarjoaa maahanmuuttajille*. Tutkimuksen pääkysymystä olen tarkentanut kahdella alakysymyksellä:

1. Onko kotoutumiskoulutuksen antama pääoma laadultaan sellaista, että se auttaa maahanmuuttajia saavuttamaan omat henkilökohtaiset tavoitteensa?
2. Ovatko maahanmuuttajat kokeneet, että koulutus ja ohjaus antavat heille mahdollisuuden rakentaa yhdenvertaisia ja dialogisia suhteita suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä?

Näihin kysymyksiin etsin vastausta tutkimuksen empiirisissä tulosluvuissa 6, 7 ja 8 jotka käsittelevät maahanmuuttajien kokemuksia kotoutumiskoulutuksen laadusta, rakenteesta, ohjauksesta ja heidän näkemyksiään koulutuksen kehittämistarpeista.

Työn lopussa teen sekä tutkimuksellisia että käytännön työtä koskevia johtopäätöksiä. Tutkimuksellisissa johtopäätöksissä keskityn niihin teemoihin, jotka vastaavat tutkimustehtävässä esitettyihin kysymyksiin. Käytännön työtä ohjaaviin johtopäätöksiin kokoan niitä kotoutumiskoulutuksen ja ohjauksen kehittämiseen liittyviä ehdotuksia, joita maahanmuuttajat ovat haastatteluissa halunneet nostaa esille.

5. Tutkimuksen toteuttaminen

5.1 Aineistot

Tutkimuksessa olen käyttänyt kolmenlaisia aineistoja: työhallinnon tietojärjestelmän tietoja Jyväskylän seudulle muuttaneista maahanmuuttajista, maahanmuuttajien haastatteluja ja heidän kotoutumissuunnitelmiaan. Työhallinnon tietojärjestelmästä (URA) olen saanut tiedot siitä, millaiseen koulutukseen tai muihin työhallinnon toimenpiteisiin tutkimusryhmäni on osallistunut ja miten pitkiä jaksot ovat olleet. Tietojärjestelmä on antanut mahdollisuudet seurata ryhmän koulutus- ja työllistymispolkua noin viiden vuoden ajan. Haastattelut ovat pääaineistoni, koska tutkin erityisesti maahanmuuttajien kokemuksia kotoutumiskoulutuksesta. Kotoutumissuunnitelmat puolestaan antavat yhden uuden näkökulman sen kokemuksen tulkintaan, joka maahanmuuttajilla itsellään on kotoutumissuunnitelmatyöskentelystä.

Olen saanut työministeriöltä luvan käyttää työhallinnon tietojärjestelmää (URA) etsiessäni tietoja tiettyinä aikana Jyväskylän seudulle muuttaneista maahanmuuttajista. Tutkimuslupahakemus ja -päättös sekä henkilötietolaki on esitetty liitteissä 1, 2 ja 3. Erillisen tietokoneajon avulla sain listan maahanmuuttajista, joiden kotikunta-merkintä ajoittuu 14.11.2001–23.5.2002 väliselle ajalle. Heidän kotoutumisaikansa loppui 14.11.2004–23.5.2005 välisenä aikana, jolloin he olivat asuneet Suomessa kotoutumisajan eli kolme vuotta. Muutama kohderyhmään kuuluva on tullut jo aiemmin turvapaikanhakijana Suomeen, mutta varsinaisesti työvoimatoimiston palveluihin heidät on otettu edellä mainittuna aikana. Valitsin ajanjaksolta ne henkilöt, jotka olivat Suomeen tullessaan yli 22-vuotiaita, mutta eivät vielä kotoutumisajan sisällä saavuttaisi eläkeikää. Aivan nuoret rajasin pois, koska halusin, että tutkimuksessa mukana olevat olisivat selkeästi ohittaneet peruskoulutusvaiheen.

Kyseisenä ajanjaksona Jyväskylän työvoimatoimistoon oli tullut 33 ehdot täyttävää maahanmuuttajaa, jotka olivat kotoisin 10 eri maasta. He tulivat Irakista, Afganistanista, Sambiasta, Venäjältä, Ukrainasta, Thaimaasta, Kosovosta, Intiasta, Turkista ja Virosta. Venäläisten osuus otokseen sattuneista vastaa hyvin heidän osuuttaan kaikista ulkomaiden kansalaisista Jyväskylässä. Yliedustettuina verrattuna

alueen tilastoon ovat afganistanilaiset, irakilaiset sekä thaimaalaiset. Pakolaisten kansallisuudet riippuvat kunkin vuoden valtioneuvoston päätöksistä ja thaimaalaisten osalta kyse on pelkästä sattumasta. Thaimaalaisia on osunut ryhmään kolme vaikka tilastoon verrattuna oikea luku voisi olla yksi. Muuten tutkimusjoukko muodostuu yksittäisistä eri maista tulleista henkilöistä. Jyväskylässä maahanmuuttajista asui 29 henkilöä ja Jyväskylän maalaiskunnassa neljä henkilöä, joten he kaikki olivat Jyväskylän työvoimatoimiston asiakkaita.

Maahanmuuttajista viidellä oli korkeakouluopintoja, 16 oli saanut ammatillisen koulutuksen, 11 oli vailla ammatillista koulutusta esimerkiksi nuoren ikänsä vuoksi ja yksi muuttaja oli luku- ja kirjoitustaidoton. Luku- ja kirjoitustaidottomien osalta tällä tutkimuksella on siis vähän kerrottavaa ja heidän tilanteensa vaatiikin erityisen paneutumisen ja uutta tutkimustyötä.

Työhallinnon tietojärjestelmästä poimin tietoja koko tutkimusryhmän koulutus- ja työharjoittelujaksoista, ammatinvalinnan ohjauksesta ja tilanteesta huhtikuussa 2007. Tietoja on kerätty liitteeseen 6, johon on merkitty maahanmuuttajien koulutus ja työhallinnon toimenpiteet Suomessa, heidän entinen ammattinsa sekä tavoiteammattinsa ja tilanne huhtikuussa 2007.

Toinen aineisto koostuu tutkimusryhmän (33 henkilöä) kotoutumissuunnitelmista, jotka on tulostettu juuri ennen niiden vaihtumista työnhakusuunnitelmiksi. Kotoutumissuunnitelmissa on kiinnitetty huomiota niihin lauseisiin, jotka koskevat tulevaisuuden suunnitelmia. Suurin osa suunnitelmateksteistä koskee maahanmuuttajan aikaisempaa elämää ja suunnitelmalauseita mahtuu yleensä suunnitelmiin vain muutama. Yleensä niissä on määritelty tavoiteammatti ja seuraava koulutuspaikka. Kotoutumissuunnitelmia tarkastellaan kahdesta eri näkökulmasta sekä maahanmuuttajien kokemuksena että suunnitelmiin kirjoitettujen asioiden perusteella.

Tutkimuksen pääaineiston muodostavat 11 haastattelua, joita tein kesien 2005 ja 2006 välisenä aikana. Lähetin kaikille tutkimusryhmään kuuluville 33 henkilölle kirjeen (Liite 4), missä selvitin tutkimuksen tarkoitusta. Kirjeen liitteenä oli kuvio, jota pyysin täydentämään omien koulutusten osalta. Samalla pyysin suostumusta haastatteluun. Sain neljä vastausta ja jouduin pyytämään monilta lupaa haastatteluun myös puhelimitse. Puhelinkeskustelussa viittasin kirjeeseen ja kysyin voisinko haastatella heitä koulutuksiin liittyvistä asioista. Kirje oli antanut heille etukäteistietoa ja se auttoi asian esittelyssä. Maahanmuuttajista osa vaikutti jopa kiinnostuneelta tulemaan mukaan tutkimukseen ja sovin tapaamisen heille sopivana aikana heille mahdollisimman tuttuun paikkaan. Jotkut vetosivat kiireisiin, meneillään oleviin koulutuksiin tai muihin syihin ja yritin osoittaa sensitiivisyyttäni jättämällä heidät helposti rauhaan.

Haastattelun rakensin kolmen pääteeman ympärille, jotka liittyivät kotoutumiskoulutuksen laatuun ja rakenteeseen, ohjaukseen ja kotoutumiskoulutuksen kehittämistarpeisiin. Haastattelu oli puolistrukturoitu teemahaastattelu. Muotoilin

haastattelurungon, mihin oli kirjattu tärkeimmät kysymykset, mutta niiden esittämisjärjestys ja tarkka muoto vaihtelivat haastattelusta toiseen. Haastattelutilanteessa tein runsaasti lisäkysymyksiä, jos aiheen käsittely tuntui sitä vaativan. Annoin maahanmuuttajan kertoa aiheesta kohtalaisen vapaasti, mutta yritin huolehtia, että kaikki aihepiirit tulisivat käsiteltyä.

Haastattelut tehtiin Keski-Suomen TE-keskuksen tai Palapeli-projektin tiloissa ja ne nauhoitettiin ja purettiin tekstiksi. Haastateltavat olivat hyvin erilaisia vastauksissaan ja jotkut vastasivat lyhyesti ja toiset taas hyvinkin laveasti. Tekstiä kertyi 6–12 sivua yhdestä haastattelusta ja suurin osa puretuista haastatteluista oli noin 8 sivun mittaisia. Sovin tapaamisen ennen haastattelua yleensä joko Jyväskylän pääkirjastolle tai Palapeli-projektiin, koska ne olivat monille tuttuja paikkoja. Kävelin sitten lyhyen matkan heidän kanssaan haastattelutiloihin. Luulen, että nuo kävelyhetket ja niissä vaihdetut kuulumiset vaikuttivat myönteisesti haastatteluiden ilmapiiriin. Kaikki suhtautuivat melko rennosti nauhoittamiseen, kun perustelin sitä sillä, että en ehdi millään kirjoittaa kaikkea mitä keskustelemme. Kerroin myös siitä, että kukaan muu ei kuuntele nauhoja ja lainauksissa ei käytetä heidän omia nimiään.

Minulla ei ollut missään haastatteluissa tulkkia ja puhuimme vain suomea. Haastateltavien kielitaito vaihteli paljon, mutta kaikkien kanssa oli täysin mahdollista tehdä itsensä ymmärretyksi ja minä ymmärsin heitä. Joskus haastatteluja purkaessani havahduin huomaamaan, miten suuri osa viestinnästä oli non-verbaalista. Kun ei-kielelliset vihjeet puuttuivat nauhalta, jouduin joskus kuuntelemaan nauhoja uudelleen ja uudelleen, jotta saisin asian sellaisena paperille kuin muistin sen ymmärtäneeni. Haastattelut on purettu tekstiksi sana sanalta, mutta lainauksissa olen korjannut kieltä silloin, kun se selkeyden kannalta on tuntunut tarpeelliselta.

Tutkimuksessa kaikki maahanmuuttajien ja työntekijöiden nimet on muutettu. Maahanmuuttajien nimet on vaihdettu niin, että niistä saa edelleen viitteitä siitä, mistä maista haastateltavat ovat kotoisin. Myös paikan nimiä ja muita tunnistetietoja on muutettu.

Kotoutumissuunnitelmia olen käyttänyt tavoiteammattien määrittelyyn ja olen verrannut niitä alkuperäisiin ammatteihin sekä tilanteeseen huhtikuussa 2007. Kotoutumissuunnitelmien tekstejä on käytetty myös lainauksina kertomaan suunnitelmien sisällöstä.

Tekstiksi purettuja haastatteluja, muistiinpanoja työhallinnon tietojärjestelmästä ja tulostettuja kotoutumissuunnitelmia säilytetään muiden ulottumattomissa siihen saakka, kunnes opinnäytetyö on hyväksytty. Sen jälkeen ne hävitetään asianmukaisella tavalla.

Huhtikuussa 2007 ryhmän muutosta Suomeen on kulunut noin 5–5 ½ vuotta. Esimerkiksi Etelä-Savossa Galaktionovan ja Jalkasen (2007, 24) tekemässä tutkimuksessa työikäisistä maahanmuuttajista todetaan, että maahanmuuttajien enemmistön työllistyminen voidaan saavuttaa noin viiden vuoden kuluessa

maahanmuutosta, joten kolmen vuoden kotoutumisaika ei riitä seurantajaksoksi. Kotoutuminen, kuten myös tutkimukseni valmistuminen, näyttäisi siis kestävä pidempään kuin alunperin oli oletettu. Tutkimukseni noin 5 vuoden seurantajakso vaikuttaa siis hyvin perustellulta.

5.2 Tutkimusaineiston analysointi

Aloittaessani tutkimusta minulla oli paljon tutkimuskysymyksiä, jotka vähitellen pelkistyivät nyt esitettyyn tutkimustehtävään. Jouduin rajaamaan monia mielenkiinnon kohteita tutkimuksen ulkopuolelle ja muotoilemaan kysymyksiä uudelleen, koska ne olivat liian konkreettisia ja lähtivät enemmän projektisuunnittelun kuin tutkimuksen lähtökohdista.

Tutkimukseni on pääosin haastatteluihin perustuva laadullinen tutkimus. Laadullisessa tutkimuksessa koodaaminen, teemoittelu ja tyypittely ovat aineiston analyysin perinteisiä välineitä (Juhila 2006). Tässä tutkimuksessa taustatietoja antavia määrällisiä URA-aineistoja on käsitelty koodaamalla niitä eri luokkiin ja haastattelut on analysoitu teemoittelun avulla.

Kaikkien 33 maahanmuuttajan koulutus- ja työharjoittelutiedot ja tilanne huh-tikuussa 2007 on poimittu erilliseen taulukkoon. Aineistosta olen laskenut koulutusten odotusaikoja, luokitellut koulutusta työvoimakoulutukseen, rinnasteiseen koulutukseen ja ammatilliseen koulutukseen sekä laskenut opintojen laajuutta. Aineistosta saatuja tietoja on esitetty tutkimuksen eri luvuissa sekä liitteessä 6.

Luin purettuja haastatteluja useita kertoja ja yritin nostaa niistä maahanmuuttajille tärkeitä asioita huomion keskipisteeksi. Luokittelin erilaisia ajatuksia kolmen pääteeman, kotoutumiskoulutuksen laatu ja rakenne, ohjaus ja kehittämistarpeet, alle ja muodostin niistä alustavia otsikoita ja kokonaisuuksia. Purin koko aineiston leikkaa-liimaa menetelmällä osiin erilaisten alateemojen alle ja luin uudelleen niistä syntyneitä kokonaisuuksia. Hahmottelin otsikkoja paremmin sisältöä vastaaviksi ja tein paperille pienen jäsennyksen jokaisen luvun sisällöstä. Kirjoitin alateemat auki tekstiksi ja tutkimuksen eri vaiheissa sidoin lainauksia ja niistä syntyneitä ajatuksia yleisempiin viitekehyksiin.

Pääteemojen sisällä tarkemmin käsiteltäviksi olen valinnut niitä asioita, jotka toistuvat aineistossa ja joita maahanmuuttajat halusivat nostaa esille. Joissain kohdin erityisen kertovia ovat olleet tyypillisestä poikkeavat vastaukset. Poikkeavien vastausten analysoinnin onkin sanottu pakottavan kehittämään olettamuksia ja hylkäämään hypoteeseja. Erilaisuuksien etsinnän jälkeen samanlaisuuskin voi näyttää rikkaammin jäsentyneeltä. (Eskola & Suoranta 1996, 141.)

Ensimmäisillä kirjoituskerroilla työni ja haastatteluaineistosta tehdyt johtopäätökset jäivät hyvin käytännöllisiksi. Sain tulokseksi monia työn suunnitteluun soveltuvia ehdotuksia, mutta tutkimukselliset johtopäätökset jäivät väkisinkin ohuiksi. Viimeisellä kirjoituskerralla olen yrittänyt saada teoreettisen viitekehyksen elämään

haastattelulainauksien lomassa ja olen tavoitellut myös niitä johtopäätöksiä, joissa kohtaamiani ilmiöitä liitetään teoreettisiin viitekehyksiin. Ehkä voisi ajatella, että kyse on ollut jonkinlaisesta hermeneuttisen ymmärtämisen kehästä, jossa asiat kerta toisensa jälkeen nivoutuivat paremmin yhteen ja löytävät uusia kosketuspintoja. Yritin tehdä parhaani, että myös käytännön näkökulma pysyisi vahvana ja tulokset pysyisivät käytäntöä hyödyttävinä. Näitä rajanvetoja miettiessäni olen varmastikin ollut lähellä sitä keskustelua, jota käydään ammatillisen lisensiaatintyön paikasta tutkimuksen kentällä.

Haastattelututkimukseeni liittyy toive, että tuloksia voitaisiin käyttää apuna ryhmän tilanteen parantamiseksi. Laadullisen tutkimuksen tavoitteena ei tarvitse välttämättä olla kaiken tiedon puristaminen ulos haasteltavista kuten appelsiineista yhä paremmilla tekniikoilla. Kyse voi mieluummin olla oleellisen saamisesta esiin kehittämistyön pohjaksi. (ks. Fontane&Frey 2005, 696; Angrosino 2005, 739–40.) Varmasti myös tästä haastatteluaineistosta voisi löytää aivan uusia näkökulmia, mutta silloin olisin vastaamassa jo johonkin muuhun kuin omiin tutkimuskysymyksiini.

5.3 Kokemuksen tutkimisesta

Tutkiessani maahanmuuttajien kokemuksia, joudun miettimään, mitä kokemukset oikeastaan ovat ja miten ne välittyvät minun kokemukseni kautta kirjoitetuksi tekstiksi. Juha Perttula (2006, 149) esittää, että kokemus on tajunnallinen tapa merkityksellistää niitä todellisuuksia, joihin ihminen on suhteessa. Todellisuudesta voi käyttää myös nimeä elämäntilanne eli silloin kokemus on sitä, mitä elämäntilanne ihmiselle tarkoittaa. Todellisuudessa on paljon sellaista, josta kaikilla ihmisillä ei ole kokemusta. Siksi minun oli löydettävä haastateltavakseni ihmisiä, jotka ovat osallistuneet kotoutumiskoulutukseen, koska halusin tutkia kokemuksia juuri sillä elämänalueella.

Perttula (2006,150) jäsentää elämäntilanteen neljään eri ulottuvuuteen sen perusteella, mistä ihmisellä voi olla kokemuksia. Empiirisesti voidaan tutkia ideaalista, aineellista, elämänmuodollista ja kehollista todellisuutta. Omassa tutkimuksessani sekoittuvat ainakin ideaalisen ja elämänmuodollisen todellisuuden ulottuvuudet. Ideaalinen todellisuus muodostuu, kun ihminen muodostaa aikaisemmista kokemuksista itselleen uusia tajuntansa sisäisiä aiheita. Voisin ajatella, että esimerkiksi jatkossa esiteltävä Olgan kotoutumiskoulutusmalli on yksi esimerkki sellaisesta kuvittelua, ennakoimista, muistelemista ja arvioimista sisältävästä ajattelusta, jota Perttula tarkoittaa. Elämänmuodollinen todellisuus on taas niitä ihmisten välisiä elämisen sääntöjä, periaatteita, tapoja ja käytänteitä, joiden mukaan ihmisyyhteisöjen elämä toteutuu (Perttula 2006, 151). Kaikkiin niihin prosesseihin, joiden avulla maahanmuuttaja asettuu uuteen kotimaahansa, liittyy varmasti näitä elementtejä.

Usein käy niin, että tutkijat ja varsinkin ammatillista lisensiaatintyötä tekevät,

tutkivat itseään ja omaa työtään lähellä olevia aiheita (vrt. Perttula 2006,155). Siitä ei Perttulan (2006, 155–157) mukaan välttämättä ole haittaa, mutta se saattaa ja sen pitäisikin vaikuttaa tutkimusotteen valintaan. Fenomenologisessa tutkimuksessa tutkijan paikka pyritään tekemään sosiaalisesti neutraaliksi. Hermeneuttisessa ja narratiivisessa tutkimuksessa tutkijan paikka on usein aktiivisempi ja vuorovaikutus voi hänen ja tutkimukseen osallistuvien kesken olla tasapuolisempaa. Kaikki kokemuksen tutkimustavat kuitenkin jakavat käsityksen siitä, että tutkimuksellinen ymmärtäminen tapahtuu tutkijan toimesta ja tutkimus on siinä mielessä aina subjektiivista.

Miettiessäni omaa asemaani tutkimuksen tekijänä, tutkimustapaani ja niitä todellisuuden ulottuvuuksia, joita olen halunnut tavoittaa, päädyn ajatukseen, että tutkimusotteeni on lähellä hermeneuttista tulkintaa. Olen yrittänyt tulkita ja ymmärtää niitä yhteiskunnallisia rakenteita ja ilmiöitä, jotka liittyvät kotoutumiskoulutukseen analysoimalla koulutuksen merkitystä siihen osallistuville ihmisille. Kokemukset voivat muodostua Perttulan (2006, 152) mukaan joko tietävänä, tuntevana, uskova ja intuitiivisena ymmärtämisenä. Yleensä hermeneuttinen tutkimus painottuu tietävään ja uskovaan ymmärtämiseen, mutta omassa tutkimuksessani löydän aineksia kaikista kokemisen tavoista.

Tontti (2005, 60) kirjoittaa hermeneuttisesta kehästä ja siitä kuinka kaikessa tulkitsemisessa ja ymmärtämisessä osien ja kokonaisuuksien suhde on kehämäinen. Voimme ymmärtää jonkin tietyn osan tulkitsemisen kohteesta vain kokonaisuuden (ns. kontekstin) osana. Mutta kokonaisuus ei ole tulkitsevalle subjektille valmiiksi annettu, vaan se voi konstituoitua vain osien tulkitsemisen myötä. Tämä osien ja kokonaisuuden vastavuoroinen, jatkuva liike on kaiken tulkitsemisen ja ymmärtämisen perusrakenne.

5.4 Oman työn tutkimisen eduista ja ristiriidoista

Työskentelin Palapeli-projektin projektipäällikkönä elokuusta 2001 elokuuhun 2005. Haastatteluissa huomasin, että joillekin entisille Palapelin opiskelijoille olin aika vieras, koska en ollut mukana juuri heidän oppitunneillaan. Jotkut tunsivat minut hyvin ja ainakin joissain tapauksissa minusta tuntui, että he juuri siksi halusivat tuoda esille asioita, jotka vaatisivat kehittämistä. Haastattelutilanteessa heijastui luottamus siihen, että ehkä yhteistoimin voisimme saada jotain hyvää aikaan. Molemmissa tilanteissa oli varmasti omat hyvät ja huonot puolensa enkä osaa sanoa kumpi tilanne, vieraus vai tuttuus, oli parempi tutkimuksen kannalta relevantin tiedon saamiseksi.

Etukäteen epäilin työni ja asemani vaikuttavan haastateltavien mielipiteisiin ja kerrottuihin asioihin. Toki on mahdollista, että niin tapahtuikin, mutta erityisen iloinen olin saamistani avoimista haastatteluvastauksista, joissa yhdessä sain myös hyvin henkilökohtaista palautetta. Usein valitetaan, että maahanmuuttajilta on

vaikea saada aitoa palautetta esimerkiksi työvoimakoulutuksesta ja arviot ovat aina hyvin myönteisiä. Haastatteluissa sain esille kritiikkiä ja monenlaisia kehittämisedotuksia. Henkilökohtainen haastattelu toimii varmasti paremmin kuin vaikkapa yleisesti työvoimakoulutuksessa käytetty Opal-palautejärjestelmä, joka perustuu tietokoneen käyttöön ja hyvin strukturoituihin kysymyksiin. Opal-palautejärjestelmään ovat tyytymättömiä niin koulutuksen tilaaja ja antaja kuin maahanmuuttajajärjestöjen edustajatkin (Etnisten suhteiden neuvottelukunta 2005, 17). Palautejärjestelmää on yleisesti pidetty liian kulttuurisidonnaisena ja vaikeasti lähestyttävänä.

Arja Jokinen (2006) kirjoittaa, että tutkimuksen tekeminen pitää sisällään suuren joukon eritasoisia kysymyksiä, joiden ratkaiseminen eettisesti kestävällä tavalla on tutkijalle jatkuva haaste. Tutkimuksen peruslähtökohtina tulee olla rehellisyys, luotettavuus, avoimuus ja vapaaehtoisuus. Olen tekemässä tutkimusta, joka liittyy poliittisesti ja inhimillisesti arkaan aiheeseen. Miten meidän pitäisi kouluttaa ja kotouttaa Suomeen tulevia maahanmuuttajia? Joudun kysymään itseltäni, millaisen kuvan haluan antaa lukijoilleni maahanmuuttajista ja heidän elämästään. Yksinkertainen vastaukseni on, että haluan välittää haastatteluista vastaanottamani viestin sellaisena kuin sen ymmärrän mahdollisimman aitona lukijan arvioitavaksi. Minulla ja maahanmuuttajilla tuntuisi olevan hyvin vähän salattavaa. Kirjoittaessani en voi välttää sitä tosiasiaa, että olen tutkimassa osittain myös omaa työhistoriaani ja väkisinikin mukaan sekoittuu omia henkilökohtaisia ajatuksia ja mielipiteitä.

Sekä työvoimakoulutuksessa että Keski-Suomen työvoima- ja elinkeinokeskuksen hallinnoimassa Palapeli-projektissa on kyse Suomen valtion kotouttamispolitiikasta. Olemme osa järjestelmää, joka toteuttaa lakeja, määräyksiä, suosituksia ja viimeisimpänä hallituksen maahanmuuttopoliittista ohjelmaa. Jossain tilanteissa olen todella havahtunut huomaamaan, että valtio olemmekin me. Luulimme itse suunnittelevamme hyvin maahanmuuttajan tarpeisiin sopivan koulutuskokonaisuuden, mutta olemmekin osa isompaa järjestelmää, missä mikä tahansa ei ehkä olisikaan mahdollista.

Haastatteluja purkaessani totesin jälleen kerran, että haastattelemineen vaatii taitoa kuunnella. Varsinkin maahanmuuttajan kuuntelemisessa on hyvin suuri kiusaus arvata puolesta sanasta, korjata kieltä, lisätä asioita ja ajatella puolesta. Yritin olla tekemättä tuota kaikkea ja jos lankesin, en ottanut pätkiä mukaan analysointiin. Joissain haastatteluissa olisin toivonut, että olisin osannut olla vähemmän äänessä. Toki oli niitäkin maahanmuuttajia, jotka jo haastattelun alusta alkaen ottivat ohjat käsiinsä ja kertoivat vuolaasti heille tärkeistä asioista. Jossain haastatteluissa jouduin ristiriitaan ammattiroolini ja haastattelijan roolini välillä. Esimerkiksi haastateltava oli selvästi masentunut ja vailla tukea. Silloin tein haastatteluni suunnitelman mukaan, laitoin nauhurin pois päältä ja jatkoin keskustelua sosiaalityöntekijänä.

6. Maahanmuuttajien kokemuksia kotoutumiskoulutuksen laadusta

6.1 Odotusajat ja koulutusten eteneminen

Tutkimuksessa olen seurannut 33 maahanmuuttajan koulutuspolkua Jyväskylässä. He saivat Suomessa kotipaikkaoikeuden marraskuun 2001 ja toukokuun 2002 välisenä aikana. Osa heistä oli muuttanut ensin jollekin toiselle paikkakunnalle, mutta tutkimuksen otannan aikaan he olivat Jyväskylän työvoimatoimiston asiakkaita. Muista kunnista Jyväskylään on muuttanut neljä henkilöä, joka osaltaan vaikuttaa heidän koulutuspolkuunsa. Heistä haastattelin kaksi henkilöä.

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (Laki 493/1999) uudistui vuoden 2006 alussa. Yhtenä uutena asiana uudessa laissa (Laki 1269/2006) oli, että kotoutumissuunnitelma tulee tehdä viimeistään kahden kuukauden sisällä maahantulosta ja tulijoiden on päästävä aloittamaan kotoutumiskoulutus tai muu kotoutumiseen tähtäävä toiminta viimeistään kolmen kuukauden sisällä maahantulosta. Vuonna 2001 ja 2002 nämä säädökset eivät vielä olleet voimassa. Olen kuitenkin luokitellut odotusaikoja uuden lain ohjenuora mielessäni.

Aineiston 33 henkilöstä 18 eli vähän yli puolet pääsi aloittamaan kotoutumiskoulutuksen kolmen kuukauden sisällä kotoutumisajan alkamisesta. Kahdeksalla maahanmuuttajalla eli noin neljäsosalla odotusaika oli enemmän kuin kolme kuukautta, mutta vähemmän kuin puoli vuotta. Lopuilla seitsemällä henkilöllä kotoutumiskoulutukseen päättymisen aika venyi yli puoleen vuoteen ja joissain tapauksissa jopa yli vuoteen. Heidän osuutensa koko ryhmästä oli noin viidennes. Odotusajat ovat hyvin erilaisia ja pitkään odotusaikaan voivat johtaa lukuisat syyt, kuten haastateltavat myöhemmin kuvaavat.

Palapeli-projekti oli aloittanut toimintansa elokuussa 2001 ja tutkimusryhmän tullessa maahan se oli vähitellen saamassa paikkaansa alkuvaiheen opintojen järjestäjänä. Tutkimuksen otokseen päätyneistä maahanmuuttajista 20 aloitti opiskelun Palapelissä ja 13 muissa oppilaitoksessa.

Maahanmuuttajille ensimmäiseen koulutukseen kuluva odotusaika ja odotusajat esimerkiksi koulutusten välillä ovat merkitykseltään aivan erilaisia. Ensimmäinen

odotusajan haastatellut kokivat usein tuskalliseksi ainakin silloin, kun se ei johdu omista valinnoista. Esimerkiksi Bourdieu (1998) pitää kielitaitoa laajasti ymmärrettynä tärkeimpänä kulttuurisen pääoman muotona, jonka avulla sosiaalistutaan ympäristöön. Usein motivaatio kielen opiskeluun on alkuvaiheessa parhaimmillaan, joten pitkät odotusajat voivat yksilön kannalta olla voimavarojen tuhlaamista eikä kotoutumisprosessi pääse edes alkuun. Myöhemmin odotusajat voivat joskus olla jopa odotettua lepoa, kun opiskelu on jo jatkunut pitkään.

Joskus odotusaikaan vaikuttaa vuodenaika, jolloin Suomeen muutetaan. Myöhään keväällä koulutuksiin pääsy voi olla vaikeaa ja kesätauko pidentää odotusaikaa entisestään. Näin kävi esimerkiksi Suomeen huhtikuussa Venäjältä muuttaneelle miehelle.

*Jaana: Kun tulit tänne Jyväskylään, niin miten nopeasti pääsit ensimmäiselle kurssille?
Mikhail: En päässyt kovin nopeasti. En, Palapelissä oli paljon väkeä ja olin kotona neljä kuukautta. Ja sitten pääsin syksyllä ensimmäiselle kurssille. Totta kai mä halusin päästä nopeasti jokaiselle kurssille. Ensin peruskurssille ja sitten mä pääsin Palapeliin.*

Työvoimatoimisto tekee koulutusvalinnat ja kotouttamispalvelut tekee suhteessa muihin yksiköihin paljon valintoja. Heidän työnsä suuri haaste on saada sopimaan yhteen käytettävissä olevat koulutuspaikat ja ihmiset, jotka usein ennakolta arvaamatta muuttavat Jyväskylään. Yksittäisillä koulutusvalinnoilla on suuri merkitys koko koulutuspolulle. Edellä kuvatussa Mikhailin tapauksessa koulutukset kääntyivät tavallisesta poikkeavaan järjestykseen, koska Palapelissä ei ollut paikkaa ja hän aloitti ensin peruskurssin. Jos Mikhail olisi opiskellut suomea jo Venäjällä, järjestys olisi voinut olla hyvinkin perusteltu. Mikhail kuitenkin tuli paikkakunnalta, missä suomen kielen opintoja ei ollut mahdollista suorittaa.

Mikhail: Ongelma oli, kun me tulimme Suomeen. Tulimme Moskovasta. Moskovassa ei ole suomen kielen kurssia ja kun me tulimme, oli vaikeaa noin kaksi vuotta koska minä ja minun vaimoni emme tiedä suomen kieli. Kun me tulimme, vaimo tuli kirjastolle. Kirjasto oli vaikea opiskella. Salmirannassa oli helpompaa opiskella. No vaikea sielläkin.

Adelina tuli Jyväskylään turvapaikanhakuprosessin kautta. Hänen suomen kielen opintonsa olivat hyvin hajanaisia ennen oleskelulupapäätöstä.

Adelina: Joo siellä Ylöjärvellä oli vähän suomea, yks tunti me opiskelimme viikossa. Työntekijät siellä he yrittivät opettaa. Kun me tulimme, me olimme kaikki 160 kosovolaista. Albaanilaisia kaikki. Yksi lentokone. Me olimme siellä kaikki Ylöjärvellä. Työntekijät yrittivät opettaa meitä. Vuoden me olimme siellä ja meillä oli vuoden oleskelulupa. Ja sitten me olimme vastaanottokeskuksessa ja haimme jatkolupaa.

Adelina kuului ryhmään, joka sai Kosovon kriisin aikaan väliaikaisen oleskeluluvan, joka jatkui vuoden ajan ja sen jälkeen tilanne harkittiin uudelleen. Adelina sai jäädä, mutta suomen kielen opintojen ja kotoutumisen kannalta päätökset tiesivät viivästyneistä. Hän asui ensin vastaanottokeskuksessa ja muutti vasta myöhemmin Jyväskylään. Viime vuosina monille turvapaikanhakijoille on myönnetty määräaikaista B-lupia ja käytäntöä on vahvasti kritisoitu. He voivat oleskella Suomessa vuoden kerrallaan, mutta varsinainen kotoutuminen koulutuksineen kaikkineen on voinut alkaa vasta A-luvan myöntämisen jälkeen.

Zahra kuvaa kurssien odottamista näin:

Zahra: Odottaminen oli ihan buono asia, koska minä en tunne suomalaisia ihmisiä ja minä en ollenkaan puhu suomalaisten kanssa. Se on ihan vaikeaa, olla vain kotona ja sinä et voi ymmärtää toinen kieli ympärilläsi.

Niiden joukossa, jotka odottivat pisimmän ajan ensimmäistä koulutustaan, on useampia Adelinaan verrattavia poikkeustilanteita. Seitsemän hengen ryhmään kuuluu neljä toisilta paikkakunnilta muuttanutta maahanmuuttajaa. Kahdella taustalla on äitiyslomaan tai lapsen hoitoon liittyviä kotitilanteita, joiden vuoksi he eivät vielä halunneetkaan hakeutua koulutukseen.

Voi olla, että varsinkin Palapeli-projektin alkuaikoina tieto projektin tarjoamasta mahdollisuudesta ei levinnyt riittävän tehokkaasti Suomeen avioituneille maahanmuuttajille. Pakolaisryhmät ja venäjänkieliset muuttajat tiesivät mahdollisuuksista jo hyvin, mutta tieto ei tavoittanut vielä esimerkiksi kaikkia thaimaalaisia. Tähän viittaa se, että ne thai-naiset, jotka ovat odottaneet pitkään ensimmäistä koulutustaan, ovat myöhemmin opiskelleet Palapelissä. Ensimmäiset odotusajat näyttävät siis turhilta, koska he eivät todennäköisesti osanneet hakeutua koulutukseen heti Suomeen muutettuaan. Työvoimatoimisto on varmasti kertonut kaikista koulutuksista, mutta usein tarvitaan myös ryhmän sisäinen tiedotus, jotta koulutukseen sitoutumisesta tulisi totta. Tietenkin taustalla voi olla myös henkilökohtaisia syitä, joita olen saanut tarkemmin esille vain haastateltujen osalta. Odotusaika Palapelin jaksoille on useimmiten pisimmillään neljä kuukautta, jos ajankohta sattuu niin, että kesälomat tulevat mukaan odotusaikaan.

Ensimmäisen koulutuksen odotusaikaan vaikuttavat siis monet syyt, joista satuma ja muuton osuminen huonoon ajankohtaan ovat tärkeimpiä. Oleellista maahanmuuttajan kannalta on se, miten he itse voivat vaikuttaa aikatauluihin. Suomalainen kotoutumiskoulutusjärjestelmä toimii omien säännönmukaisuuksiensa mukaan ja sisään otetaan ne henkilöt, jotka työvoimatoimisto ja kouluttajat valitsevat. Kotoutumiskoulutus on ilmaista ja sitä voi pitää Marcel Maussin (1950/1999) termin suomalaisen yhteiskunnan antamana lahjana. Lahjan antamisen suurin ongelma Maussin mukaan onkin siinä, että vastaanottaja ei pysty määrittelemään lahjanannon aikaa, paikkaa eikä suuruutta. Jos maahanmuuttajat ostaisivat koulu-

tuksen itselleen, heillä todennäköisesti olisi suurempi mahdollisuus vaikuttaa sen toteuttamistapoihin ja -aikatauluihin. Koulutuksen toteuttajat voivat tehdä järjestelmän mahdollisimman joustavaksi ja maahanmuuttajien tarpeita huomioivaksi, mutta lahjan antajan valta ajan, paikan ja sisällön osalta jää joka tapauksessa lahjan antajalle.

Palapelin tärkein tavoite on ollut täydentää muuta koulutusrakennetta niin, että turhia odotusaikoja ei syntyisi. Näiden 33 maahanmuuttajan osalta tavoitteeseen ei vielä täysin päästy. Palapeli oli tuolloin toiminut vajaan vuoden ajan. Joskus Palapeli pystyi jo tuolloin vastaamaan koulutustarpeeseen nopeasti.

Jaana: Oliko sinulla liian pitkiä odotusaikoja näiden kurssien välillä?
Viktor: Ei. Palapeli on aina auki. Minä olin kursilla ja sitten tulin Palapelin johtajan luo ja sanoin, että haluan kurssille. Ja heti...

Haastatteluista saa sen kokonaiskuvan, että alkuvaiheen koulutusten sujuminen on ollut maahanmuuttajille kaikkein tärkeintä. Omissa puheenvuoroissaan he puhuvat asioista, jonka työhallinnon termein voisi tiivistää vahvaksi aluksi.

Olga: Tärkeää aloittaa ja opiskella perusasiat. Jos hyvin tiedetään perusasiat, se nopeasti menee eteenpäin. Mutta ihmiset erilainen. Esimerkiksi minulla oli ensimmäisen vuoden hirveän vaikeaa. Minulle tuli stressi ja minä en voi opiskella hyvin. Oli tosi vaikeaa. Ja nyt minun tarvitsee pidempi aika opiskella. Koska vuoden ehkä kaks vuotta unohdin, koska en voinut sopentua.

Alkuvaiheen jälkeen koulutuspolku tuntuu menevän sujuvammin eteenpäin. Koulutukset seuraavat toisiaan, peruskurssin jälkeen tuli jatkokurssi ja koulutusten toteuttajat ja työvoimatoimisto ovat auttaneet hakeutumaan seuraaviin koulutuksiin. Koulutuksien välillä odotusajat eivät juuri häiritse maahanmuuttajia. Ne otetaan levon kannalta ja esimerkiksi kesälomaa jopa kaivataan. Suomen kielen ja tähän yhteiskuntaan liittyvien asioiden kokopäiväinen opiskelu koetaan työksi ja opitun omaksuminen vaatii myös lepoaikoja.

Mohsen: Opettaja opetti seitsemän tuntia päivässä ja se oli tosi paljon. Kieli on semmonen, että pitäisi opettaa vähän päivällä ja sitten toinen päivä. Kun hän oppii hyvin, sitten vähän enemmän. Kaikki asiat olivat uusia asioita. Minusta pitäisi olla semmoinen kesäloma, monta päivää vapaata. Sen jälkeen pitäisi aloittaa taas.

Odotusajat kurssien välillä eivät tuntuneet haastatteluista liian pitkiltä. Sen sijaan he kertovat koulutuksien risteyskohdista ja siitä, että he ovat jostain syystä tulleet valituiksi liian vaikeisiin opetusryhmiin ja he kertovat pettymyksistään, jotka liittyvät usein ammatillisen koulutuksen valintoihin.

6.2 Väärät koulutusvalinnat

Väärät koulutusvalinnat kuvaavat maahanmuuttajien kokemuksia tilanteista, joissa he ovat kokeneet joutuneensa liian vaikeisiin koulutuksiin tai vääranlaisiin opetusryhmiin. Usein väärät koulutusvalinnat liittyvät myös koko rakenteen toimivuuteen eli koulutukset eivät toteudu omalla paikallaan ja koulutuksiin saatetaan osallistua vähemmän tarkoituksenmukaisessa järjestyksessä.

Tutkimuksessa mukana olevista maahanmuuttajista 20 aloitti kotoutumiskoulutuksen Palapelissä ja 13 jossain muussa koulutuksessa, tavallisimmin joko Jyväskylän aikuisopiston tai Jyväskylän seudun kansalaisopiston järjestämällä peruskurssilla. Suomeen muuttaneilla henkilöillä voi olla jo maahan tullessaan niin hyvä suomen kielen taito, että he voivat perustellusti aloittaa koulutuksen suoraan työvoimakoulutuksena. Palapelin tulo koulutusrintamalle on voinut tarkoittaa myös sitä, että ryhmien heterogeenisuus on entisestään lisääntynyt. Jotkut maahanmuuttajat ovat voineet opiskella Palapelissä jo useampia kuukausia ja heidät onkin sijoitettu samaan ryhmään vasta opinnot aloittavien kanssa. Koulutuksen valinnoissa tilanne edellyttää entistä parempaa yhteistyötä kaikkien kouluttajien ja työvoimatoimiston kesken. Joskus tilanne on ollut yksinkertaisesti se, että koulutuspaikkoja on olemassa vain jossain koulutuksessa ja parhaat valinnat eivät olleet mahdollisia. Kyse on maahanmuuttajien oikeasta ohjaamisesta ja siitä, että myös heillä itsellään tulisi olla valmiuksia ja mahdollisuus ottaa kantaa omiin tilanteisiinsa.

Alkupalvesta 2002 tullut pakolaisryhmä aloitti opiskelun Palapelissä kevään 2002 aikana ja he olivat haastattelujen perusteella hyvin tyytyväisiä koulutuksensa etenemiseen. Loppukeväästä Jyväskylään tuli useampia venäjänkielisiä muuttajia, jotka eivät enää mahtuneet tai ehtineet Palapelin ryhmiin ja aloittivat koulutuksensa maahanmuuttajien peruskurssilla. Venäjältä muuttaneet Olga ja Leo kuvaavat tilannetta näin.

- Olga: Kun minä tulin, minä menen suoraan peruskurssille ja minä en ymmärrä mitään ja minulle tulee stressiä. Olen hermostunut ja on tosi tosi vaikea ja minä itkeä joka päivä, koska kaikki ihmiset ryhmässä ymmärtävät ja puhuvat. Minä en osaa oikeastaan mitään, en ymmärrä enkä puhu. Parempi jos minä esimerkiksi ensin opiskelen suomen kieli Palapelissä. Se paremmin.*
- Leo: Joo, kaikki paljon puhuu siellä suomeksi. Minä en tiedä muuta kuin minä, sinä, kiitos ja näkemiin. Ja kun minä kuuntelin, kun opettaja puhui, minä oli silmät iso ja en ymmärrä mitään.*

Peruskurssilla opiskellut Viktor kiinnitti myös huomiota omien ystäviensä tilanteeseen. He aloittivat peruskurssin ilman aikaisempia opintoja. Viktor itse meni peruskurssille Palapeli-jakson jälkeen ja näki ystävien tilanteen näin.

Viktor: Se oli hyvä, että minä olin Palapelissä tässä Kumppanuustalossa. Kun minä muutin Suomeen, minä huonosti tiesin mitään. Kun minä kolmen kuukauden päästä pääsin peruskurssille, meidän ryhmässä oli mies ja vaimo. He muuttivat Suomeen ja nopeasti pääsivät peruskurssille. He istuvat puoli vuotta peruskurssilla ja se on ohi. Se oli kovaa oppimista, kuusi tuntia joka päivä ja he eivät kuulleet mitään. Kun muuttaa Suomeen, parempi puoli vuotta tai 2-3 kuukautta istua Kumppanuustalossa. Kun ymmärtää vähän, kuuntelee, sitten tarvitsee mennä peruskurssille.

Myös thaimaalainen Nittaya huomasi, että osa ryhmästä oli opiskellut jossain jo aiemmin.

Nittaya: Niin, joku osaa jo paljon. Kun opettaja sanoi, he ymmärsivät kaikki. Minä yritän ymmärtää mitä he puhuvat. Jotkut oli ollu toinen kurssi. He olivat käyneet siellä. Se oli joku Palapeli...

Heterogeeniset ryhmät ovat aina olleet ja tulevat varmasti aina olemaan yksi kotoutumiskoulutuksen suurimpia kompastuskiviä. Heterogeenisuus johtuu jo siitä, että vaikka opiskelu aloitettaisiin samalta tasolta, ihmisten edistymisvauhti on erilainen. Maahanmuuttajien koulutustausta ja eri maiden koulutusjärjestelmät eroavat toisistaan todella paljon. Näistä syistä maahanmuuttajien ohjaaminen oikeisiin ryhmiin ja koulutukseen nousee aina vain tärkeämmäksi.

Joskus esteet järkeville valinnoille voivat olla järjestelmän ulkopuolella, ihmisten erilaisissa elämäntilanteissa. Virosta muuttanut Marju puhui Suomeen muuttaessaan kohtalaisen hyvää suomea. Hän avioitui suomalaisen miehen kanssa ja muutti asumaan uuteen kotimaahansa.

Marju: Se oli vähän semmoinen monimutkainen juttu, se oli semmoinen elämäntilanne. Silloin, kun mä tulin Suomeen osasin jo jonkin verran. Tapasin sen miehen jo aiemmin. Miehen mukaan mun ei tarvi mennä kurssille, koska mä osaan suomea niin että mä pärjään. Ja niin hän sanoi, sun ei tarvi mennä kurssille. Sä osaat jo. Hänellä oli niinku omat henkilöongelmat. Hän oli mustasukkainen. Hänellä oli suunnitelma, että mä jään sinne boitamaan kotia enkä lähde minnekään.

Toisessa yhteydessä Marju jatkaa.

Marju: Pubekieli mä pärjään, mutta jos joutuu kirjoittamaan, se on vaikeaa. Ja jos jossain on järvi, kyllä mä ymmärsin, että sanotaan järressä. Semmoista loogista, mitä mä kuulin joskus. Mutta kun oli joku tuntematon sana, en mä ymmärtänyt mistä se tuli. Missä on se vartalo ja mikä on lisätty vartaloon.

Yhteistä näille kolmelle haastattelulle oli, että maahanmuuttajat kokivat, että heidän koulutuspolkunsu ei edennyt heille parhaalla tavalla, vaan koulutukset olivat väärässä järjestyksessä ja oppimiseen jäi aukkoja. Marju ilmaisi asian näin.

Marju: Se on harmi, että se alku jäi jonnekin. Nyt on tosi vaikea. Kyllä se harmittaa, että minä en päässy niinku alkuun. Se on niinku jos lapsi menee kouluun ja joutuu aloittamaan heti viides luokka. Se on se laskutaulu hämärässä, sitä vaan on tarjolla, ei muuta.

Peruskurssin jälkeen Olgan valinnat eivät vielääkään oikein onnistuneet.

Olga: Peruskurssin jälkeen en haluaisi olla kotona. Oli kristillisessä opistossa vapaa paikka ja minä menin kristilliselle opistolle mutta taas oli aivan liian vaikeaa. Minun pitää opiskella hyvin perusasiat ja sitten voi mennä eteenpäin, nyt minä tiedän, ennen minä en tiennyt mitään.

On oikein korostaa maahanmuuttajan omaa itsemääräämisoikeutta ja valintojen vapautta. Käytännön työssä ja näidenkin esimerkkien tilanteissa jää kuitenkin kysymään, mikä on oppilaitosten ja meidän työntekijöiden vastuu. Riittääkö se, että on vapaa opiskelupaikka vai pitäisikö meidän yhdessä varmistaa, että opiskelupaikka on oikea juuri tälle opiskelijalle.

Joskus maahanmuuttajan omat tavoitteet ja tarjolla oleva kurssitarjonta eivät vastaa toisiaan. Zahra on omatoiminen nuori nainen, joka opiskelee suomea paljon myös itsenäisesti kotona esimerkiksi mainosten avulla.

Zahra: Minä vain itse yritin, esimerkiksi lehti tai mainos. Mainoksista minä katson mitä se tarkoittaa. Jos minä näen esimerkiksi kenkiä, minä ymmärrän, että kengät on kengät sinun kielellä.

Zahralla oli oma ajatus siitä, miten hän haluaisi jaksottaa kielioopin opiskelua ja puhumisen harjoittelua. Hän halusi hakea ”puhekurssille”, mutta totesi, että koulutus ei ollutkaan sellainen kuin hän olisi itselleen toivonut.

Zahra: Minä haluaisin vähän käytännössä puhua, koska kotona minä en puhu ihmisten kanssa, vain kurssilla minä puhun suomen kieli. Mutta nyt minä kuulin, että ihmiset ovat siellä aivan alussa ja ihmiset ei osaa kirjoittaa eivätkä osaa suomen kielen kirjaimia. Minulle tuli vähän huono asia, koska minä vähän menin jo eteenpäin.

Onneksi Zahra ymmärsi koulutuksen luonteen jo hakuvaiheessa, koska koulutusvalinta ei varmasti olisi ollut hänelle sopiva. Hän oli hakemassa koulutusta,

missä hän voisi harjoitella suomen kielen puhumista edistyneessä ryhmässä, mutta puhekurssi on usein tarkoitettu paikaksi, missä voi opiskella peruskielitaitoa ja arkipäivän selviytymistä suomen kielellä. Zahra löysi jostain sen tiedon, jonka perusteella hän luopui koulutuksesta, mutta hän ei löytänyt vaihtoehtoja ratkaisua tilanteeseensa. Hän olisi tarvinnut Ihlen (2006,7–8) tarkoittamaa henkilökohtaista kohtaamista, ohjausta, jossa hänen kanssaan olisi neuvoteltu päätavoitteet ja välitavoitteet jyväskyläläisessä ympäristössä ja hänelle olisi yritetty löytää täällä olemassa olevat vaihtoehdot.

Onko liian vaikeaan koulutukseen päätyminen vain huono koulutusvalinta? Maahanmuuttajia haastatellessani tulin vakavimpiin ajatuksiin. Väärällä koulutusvalinnalla voi olla hyvinkin ikäviä seurauksia.

Olga: Kun minä tulin, minä en tiedä mitään, minä en osaa puhua. En ymmärrä mitään. No kävin psykologilla ja keskustelin, mutta ei...Hän haluaa auttaa, mutta minun on hirveän vaikeaa. Psykologi kysyy ja muistan vaikeat asiat. Monille psykologi auttaa, mutta ei minulle. Minulla on oma ajatus, minä en halua, että kaikki tietää minun asiasta. Miksi minä tulin, miksi minä itkin, miksi minä vaikea ensimmäinen aikana.

Kyse on varmasti monimutkaisista ihmisten elämäntilanteista, joihin liittyy koko elämänhistoria, perhetilanne, muuttamisen syyt ja tulevaisuuden toiveet. Uskon kuitenkin, että hyvien ja toimivien rakenteiden luominen esimerkiksi koulutusvalintoihin ja muuhunkin palvelujärjestelmään on kaikkein oleellisinta perustyötä ihmisten tilanteiden helpottamiseksi.

Kaksi haastatelluista kertoi päänsärystä ja muista psykosomaattisista vaivoista, jotka liittyivät vaikeisiin oppimiskokemuksiin. Myös muut haastatellut kertoivat väsymyksen tunteista, jotka liittyivät opiskeluun.

Nittaya: Opettaja puhui tosi nopeasti ja sitten minä vain istuin ja pää kipeä...Kyllä joku tosi vaikea asia oppia suomea. Oppii liian korkealla, sama kuin minulla. Se oli jatkokurssi, se oli huono. Minä en ymmärtänyt. Sitten tuli paha mieli.

Työvoimakoulutuksista kerätään palautetta Opal-palautejärjestelmän avulla. Lomake täytetään tietokoneella ja palaute on maahanmuuttajakoulutuksista pääsääntöisesti hyvää. Myös Nittaya lisää tuon katkelman jälkeen, että opettaja oli tosi hyvä. Maahanmuuttajaopiskelijat ovat usein hyvin solidaarisia opettajilleen ja vaikeista asioista mieluummin vaietaan. Väärät koulutusvalinnat ja huonot opetusmenetelmät näkyvät psykosomaattisina oireina, itsetunnon menetyksenä ja oman oppimiskyvyn aliarvioimisena. Mieluiten ei kerrota kenellekään, että suurin osa asiasta on mennyt toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos.

Jaana: Sitten kun sinulla on sellainen tilanne, että et ymmärrä, niin mitä sinä silloin teet?

Leo: No, minä olen hiljaa.

6.3 Koulutuksen hyvät ja huonot puolet

Haastatteluissa maahanmuuttajat kertasivat mielessään omaa Suomeen muuttoaan ja saamaansa koulutusta. Monien vastauksista heijastuu, että ainakin kielen oppimisen näkökulmasta he ovat jo voiton puolella. Silti harvat uskovat, että kielitaito riittää suomalaisen työelämään, vaikka se riittäisikin esimerkiksi tutkimukseni kysymyksiin vastaamiseen. Haastateltavat ovat omassa elämässään tulleet samoihin ajatuksiin, kuin Akhlaq Ahmad (2002, 227, 240–241) väitöskirjatutkimuksessaan. Inhimillinen pääoma, kuten kielitaito tai koulutus, eivät ratkaise maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa vaan mukana on myös sosiokulttuuristen rakenteiden vaikutusta, jotka heijastuvat yhteiskunnan vaikuttajien ja työnantajien asenteisiin.

Kotoutumiskoulutus oli pitkään ja vielä vuoden 2005 alkuun saakka järjestetty niin, että se toteutettiin pääosin maahanmuuttajien perus- ja jatkokursseina. Tutkimuksen maahanmuuttajaryhmä on vielä käynyt koulutuksensa suurimmaksi osaksi vanhan rakenteen mukaisesti, mutta maahanmuuttajat osasivat jo kommentoida omien kokemustensa pohjalta uudempaa kotoutumiskoulutuksen rakennetta. Siinä koulutus on järjestetty moduuleina, jotka kestävät kukin kolme kuukautta. Lisäksi jokaiselle tasolle muodostettiin hitaammin ja nopeammin etenevät ryhmät.

Olga: Nyt minä voin sanoa, että uusi systeemi on hyvä. On esimerkiksi Suomi1 ja luokat A, B ja C. Hitaasti ja nopeasti, koska ihmiset ovat erilaisia. Esimerkiksi minä en voi opiskella nopeasti, minä tarvitsen aikaa. Hyvä jos on mahdollista valita kurssi. Esimerkiksi minä olin jo Suomi1A ryhmässä, mutta minä tunnen, että tarvitsee opiskella lisää. Minun ei tarvitse odottaa, kun kurssi loppuu ja sitten seuraava kurssi alkaa.

Olgan kuvauksesta tulee esille joustavuus, joka onkin moduulirakenteen yksi suurimmista eduista. Pitkällä kurssilla opiskelijoiden keskinäisen erot ehtivät muodostua häiritsevän isoiksi, mutta tässä rakenteessa jako ryhmiin voidaan laittaa uusiksi muutaman kuukauden välein ja odotusaikoina on mahdollista täydentää opintoja esimerkiksi Palapelissä. Oppilaitosten ja TE-keskuksen välillä on sopimus, jonka mukaisesti rahoitus on myönnetty sovittuun määrään kotoutumiskoulutusta. Oppilaitokset ja koulutustyöryhmä suunnittelevat miten ja millaisiin koulutuksiin rahoitus vuosittain käytetään.

Uuteen maahan muutettaessa niiden ihmisten merkitys, jotka antavat ensimmäisen kosketuksen vieraaseen kieleen, kulttuuriin ja ihmisiin on suuri. Ensimmäinen tai ensimmäisen opettajat mainitaan usein, kun puhutaan parhaista tai hyvistä

opettajista. Kaikki opettajat saavat tasaisesti kiittäviä arvioita eri oppilaitoksissa. Tärkeää on, että opettaja on minun opettajani ja hänen kanssaan minä opin ensimmäiset vieraan kielen sanat.

Nittaya: Kaikki opettajat ovat hyviä...

Marju: Kaikki on hyvää, mitä on saatu opetusta. Jokaisella kurssilla olen oppinut jotain, samoin työharjoittelussa.

Mikhael: Sanon, kaikki on hyvää. Opettaja on hyvä. Paljon, paljon materiaalia, tehtäviä on paljon.

Toisaalta kyse on myös palautteen saannin vaikeudesta. Tyytymättömyys ei tule esille suorina opetuksen, opettajien tai rakenteiden arviointina vaan epäsuoremminkin esimerkiksi puhuttaessa koulutusvalinnoista ja omasta hyvinvoinnista kurssien aikana. Marju käyttää sanontaa, että kaikki saatu opetus on ollut hyvää. Voisiko siihen, että kotoutumiskoulutuksesta on vaikea saada kriittistä palautetta, liittyä myös ajatus, että ilmaiseksi saatua ei ole soveliaista arvostella. Lahja tulee ottaa vastaan arvokkaasti ja sitä on epäkohteliasta arvostella. Onko mukana myös pelkoa, että kritiikki vaikuttaa seuraaviin opiskelijavalintoihin? Maussin (1950/1999,93) mukaan kiittämättömyydellä on lahjojen vastaanotossa aina palkkansa ja jo vanhojen oikeuskäytäntöjen mukaan kiittämättömyyden seuraus on lahjan peruuttaminen. Ainakin Adilin sain melkein hiiltymään useammalla peräkkäisellä kysymyksellä, jotka koskivat kotoutumiskoulutuksen laatua. Ensin olin kysynyt koulutuksen hyviä puolia ja sitten tuli huonojen puolien vuoro.

Jaana: Minä yritin jo aiemmin kysyä sinulta, että oliko näillä kursseilla jotain huonoa?

Adil: Miksi sä kysyt? Kaikki on hyvin, mä sanoin sulle. Mä sanoin, se on ihan totta. Totta mä sanon. Jos et usko minua...Uskotko minua?

Haastateltujen arviot kotoutumiskoulutuksesta ja opettajista ovat siis myönteisiä. Monissa kulttuureissa on totuttu hierarkkiseen opiskelukulttuuriin ja suomalaisten opettajien ja yleensä työntekijöiden suhtautuminen tuntuu joskus vieraalta. Ainakin Olgan mielestä opettajien tasa-arvoinen suhtautumistapa tuntui hyvältä ja myös opiskelijoiden keskinäisen hyvän ilmapiirin taustalla oli hänen mielestään tasa-arvoisuuden tunnelma.

Olga: Kaikki ovat ryhmässä ja kaikki opiskelevat, ei ole eroa. Koska he ovat tavallinen ihminen, joka haluaa opiskella. Ja myös opettajat sama kuin opiskelijat, ei korkeampi, no se on abstrakti. Se aina kaikki tavallinen ihminen ja hyvä ilmapiiri.

Haastatteluissa heijastuvat eri koulutusten erilaiset luonteet, perus- ja jatkokurssia kuvataan kielioppikursseiksi ja myönteistä huomiota kiinnitetään tavalli-

suudesta poikkeaviin opetusmenetelmiin. Myönteistä palautetta saavat erityisesti toiminnallisesti suuntautuneet opetusmenetelmät, joista haastatteluissa nousee esille kotitalouteen ja käsityöhön liitetty opetus Jyväskylän seudun kansalaisopistolla ja aivan alkuvaiheen opetus Palapeli-projektissa. Palapelissä opetusmenetelmä perustuu teatteriin ja musiikkiin, joiden avulla yhteisen ymmärryksen voi saavuttaa silloinkin, kun yhteistä kieltä ei ole olemassa.

Jaana: No mikä näillä kursseilla oli hyvää?

Nittaya: Opettaja (naurua). Siellä oli monenlaista, ei koko ajan istua luokassa. Joku päivä viikossa menee käsityö tai toinen viikko menee kotitalous. Oppii monenlaista. Joo, täällä käsityö- ja kotitalouskurssilla minä opin paljon millä tavalla kirjoittaa. Mikä se on, paperia.

Marju: Sitten meillä oli se Elina. Se oli kyllä tosi vähä, se oli se taso. Se just, se osaa. Ei aivot tuntunut, että ne on rasittunut, mutta silti oppi, oli tehty kaikkea.

Olga: Paremminkin oli, kun minä opiskelin Palapeli-projektissa. Opettaja oli Elina ja se oli kuin teatteri. Se oli tosi hyvä, jos on perusasia. Jos on hyvä opettaja, oppii leikkien kuin lapset päiväkodissa. Leikkiä erilaisia kysymyksiä ja vastauksia. Erilainen pedagogiikka.

Jaana: Ajattelitko koskaan, että se on liian lapsellista?

Olga: Ei, se on tosi hyvä. Koska perusasiat, se on tärkeää. Jos minä en ymmärrä voisin opiskella vuoden tai puoli vuotta Palapelissä. Ehkä sen jälkeen, Palapelin jälkeen, minä nopeasti menen eteenpäin.

Marjo Harju-Tolppa (2006, 69–75)) on tutkinut Setlementin monikulttuuristen naisryhmien voimaantumista ja sosiaalisia verkostoja. Hän kirjoittaa, että teatteriryhmän syntymisellä ja siinä toimimisella oli osallistujilleen monenlaisia merkityksiä. Palapelissä teatteriin perustuva opetus palvelee kielen oppimista. Harju-Tolpan tutkimalla ryhmällä oli sen lisäksi suuri merkitys myös sosiokulttuurisena verkostona ja jopa rauhanverkostona. Yhdessä harjoiteltu ja esitetty näytelmä otti kantaa kaikkien yhteiseksi kokemaan maailmanpolitiikkaan.

Tutkimuksessani maahanmuuttajat mielsivät perus- ja jatkokurssit selvästi kielioppikursseiksi. Toisaalta kielioppia pidettiin tärkeänä, mutta sen opettamiseen kaivattiin enemmän vaihtelua, tylsät tunnit herpaannuttavat keskittymiskyvyn.

Zabra: Minusta se on tärkeä peruskurssi, se oli ensimmäinen kurssi ja minä opin siellä paljon tietoa. Esimerkiksi kielioppi tai jos minä ennen katsoin paperia, minä vain luin, mutta en ymmärtänyt mitä se tarkoittaa. Mutta peruskurssin jälkeen, kun minä katson sanat, minä tiedän mitä se tarkoittaa. Esimerkiksi partitiivi, mikä on sijamuoto, mitä se tarkoittaa. Ennen en tiennyt.

Marju: Sitä aina joutuu tekemään töitä sillä oppitunnilla ja silti pystyy olemaan vaihtelua. Ei koko ajan sitä samaa. Silloin, kun mä olin jatkokurssilla

oli aamusta alkaen kielioppia. Monta tuntia päivässä. Sitten tuntuu, että ei ymmärrä yhtään mitään. Opettajan pitäisi osata niinku vaihtaa, vähän kielioppia, vähän vaikka peliä. Että sinä et itse huomaa sitä miten päivä meni.

Joissain vastauksissa korostuu oppimisen prosessiluonne, joskus asiaa tulee liikaa ja asioiden omaksumiselle ei jää aikaa. Oppitunneista toivottiin rauhallisempia, jotta olisi mahdollisuus itse hiljaa prosessoida oppimaansa.

Nättaya: Opettajan tarvitsee puhua ja selittää ja sitten antaa aikaa ajatella. Ja sanoa muille, jos joku muu ajattelee, että joku muu olla hiljaa. Antaa aikaa sellaiselle...

Mohsen: Kun mä aloitin opiskella, kuusi tuntia päivässä. Kaksi tuntia olisi riittänyt. Sen jälkeen pitää opiskella kotona. Pitäisi harjoitella, yli sata sanaa he opettivat meille silloin. Kaikki vaikeaa meille silloin, ei he voi sanoa, että me ollaan laiskoja. Kuusi tai seitsemän tuntia päivässä on liian paljon. Ja huomenna pitäisi osata ja sitten taas uusia sanoja pitäisi oppia.

Kyse on jälleen kerran myös heterogeenisten ryhmien ongelmasta. Jokaiselle opiskelijalle pitäisi löytyä oikea opiskelun nopeus ja oikeat menetelmät. Haastattelujen perusteella ne oppimistavat, joissa käytetään samaan aikaan monia oppimisen kanavia, tuntuivat saavan kannatusta. Edellä on mainittu Marjatan ja Elinan opetus ja koulutuspaikoista mainitaan Kristillinen opisto ja Palapeli paikkoina, joissa opetus on monipuolista ja vaihtelevaa.

Leo: No Kristillisessä oli hyvä. Koska paljon erilaisia asioita.

Jaana: Mikä näillä kursseilla oli hyvää?

Mikhail: Palapeli oli paras.

Jaana: Älä sano niin siksi, että minä olen tässä.

Mikhail: Ei, Palapelissä erilaisia tehtäviä, erilaisia kursseja. Jatkokursseilla on vain kirjakieli. Palapelissä erilaisia tehtäviä ja retkiä.

Eri koulutuksilla on yhteen nivoutuvassa koulutuskokonaisuudessa erilaisia tehtäviä. Palapelillä on ollut vapaammat kädet, koska projektissa on aina enemmän mahdollisuuksia kokeilla eri menetelmin tehtävää työtä kuin työvoimakoulutuksessa. Edellistä kommenttia voi lukea myös suhteessa Palapelissä usein saatuaan toisenlaiseen palautteeseen. Osa opiskelijoista jää pois vaikkapa tutustumiskäyneiltä, liikunta- ja käsityötunneilta tai retkiltä, koska se ei heidän mielestään ole oikeata suomen kielen opiskelua. Oleellinen asia olisikin käydä dialogia opiskelijoiden kanssa siitä, mitä molemmat osapuolet oppimisella ymmärtävät ja millä keinoilla parhaisiin tuloksiin voitaisiin päästä. Sitoutunut opiskelija työskentelee

parhaiten, mutta monia keskusteluja on varmasti jäänyt käymättä. (vrt. Ihle 2006; Peavy 1998; Puukari & Taajamo 2007.) Oppilaitosten ja koulutusten erilaisia profileja tarvitaan, jotta erilaisia oppimisen mahdollisuuksia on olemassa.

Työssäni olen usein kuullut muiden kuin venäläisten opiskelijoiden kritisoivan sitä, että tunneilla opettajat käyttävät apukielenä venäjää. Haastatteluissa kritiikki nousi jälleen esiin ja mielenkiintoisesti kritiikin esittäjät olivat itse venäjänkielisiä.

Mikbail: Pubekursilla oli paljon venäjänkielisiä. Aina puhuimme venäjää.

Jaana: Mitä ajattelit siitä?

Mikbail: No, vähän huono. Koska vähän puhuimme suomeksi, vain venäjäksi. Paljon venäjähmisiä. Kaikki oli Venäjältä. Vain yksi oli afganistanilainen ja hänkin puhui venäjää.

Jaana: Sanoiko opettaja, että nyt sin kiinni, ei saa puhua venäjää?

Mikbail: Ei sanonut. Hänkin oli Venäjältä.

Jaana: Pitäisikö opettajan sinun mielestäsi puhua tunnilla venäjää?

Mikbail: Hyvä asia, että kun on tauko selittää venäjäksi. Kun on tunti, ei pitäisi venäjäksi vaan suomeksi. Jos on tauko ja jos hän haluaa, voi selittää.

Olga: Ei ongelmia, minä en vain tykkää, jos minä menen opiskelemaan suomen kieli, kun ryhmässä on paljon esimerkiksi venäläisiä ja kaikki puhuvat venäjää. Se on parempi, vähän erilaista maata ryhmässä, hyvä, kaikki puhuu suomea.

Myös Ljuba pitää huonona sitä, että ryhmät muodostuvat liiaksi samankielisistä, yleensä venäjänkielisistä, opiskelijoista.

Ljuba: Jos samasta kulttuurista ihmisiä, he puhuvat omaa kieltään, esimerkiksi venäjää. Pitäisi olla monikulttuurisia ryhmiä.

Venäjänkielisiä opiskelijoita on kotoutumiskoulutuksessa koko ajan eniten, koska he ovat Suomessa ja Jyväskylässä suurin maahanmuuttajaryhmä. Lisäksi monet afgaanit osaavat venäjää. Jyväskylän pakolaiskiintiössä on tullut joinakin vuosina pääosin afgaaneja. Kaikissa kotoutumiskoulutusta järjestävissä projekteissa ja oppilaitoksissa on venäjää osaavia opettajia, eikä kielitaitoa voi heillekään synniksi lukea. Kiusaus yhteisesti ymmärrettävän kielen käyttöön on varmasti suuri ja tilanne on aivan toinen vaikkapa kiinalaisella opiskelijalla, jonka kieltä kukaan muu ryhmässä ei ymmärrä. Oman äidinkielen käyttö on kaksiteräinen miekka, siitä on varmasti sekä hyötyä että haittaa. Mieleeni on jäänyt yhden ranskalaisen opiskelijan minulle heittämä kärkevä kommentti koulutuksen sujumisesta. ”Kyllä minä olen oppinut hyvin, nimittäin venäjää.”

6.4 Erilaisia opiskelijoita ja kulttuureja samassa luokkahuoneessa

Haastatteluissa nousi esiin kerta toisensa jälkeen se, että opetusryhmät ovat liian heterogeenisiä. Opiskelijat tulevat eri maista, jokaisessa maassa on oma koulutusjärjestelmänsä ja ihmisten elämäntilanteet vaihtelevat enemmän kuin suomalaisissa koulutuksissa koskaan voisi kuvitella. Jotkut ovat opiskelleet maidensa yliopistoissa ja joidenkin koulunkäynti on jäänyt kokonaan muun elämän varjoon. Taustalla ei ole sellaista yhtenäistä koulutusjärjestelmää kuin meidän peruskoulumme on. Opiskelijoiden erilaisuus on tietenkin tärkein syy, miksi syntyy edellisissä luvuissa kuvattuja vääriä koulutusvalintoja ja opetus ei aina kohtaa opiskelijoiden tarpeita.

Mohsen ja Zahra olivat pakolaisille tarkoitetussa pitkässä yhdeksän kuukautta kestävässä koulutuksessa yhdessä muiden pakolaisena tulleiden opiskelijoiden kanssa. He itse olivat nuoria motivoituneita opiskelijoita ja kuvasivat ryhmässä opiskelun vaikeutta näin.

Mohsen: Peruskursseilla oli semmoisia ihmisiä, jotka eivät opi nopeasti. Kaikki muut oppivat nopeasti, mutta he eivät opi hyvin. Aina pitäisi opettaa taas sama ja toinen oli nuori, toinen ei opiskellut Afganistanissa, omassa maassa, hyvin. Toinen oli omassa maassa opettaja, mutta Suomessa he olivat yhdessä samassa luokassa. He olivat yhdeksän kuukautta yhdessä.

Zahra: Minusta se järjestys kursseilla ei ollut hyvä. Minä katson, joku osaa ihan hyvin ja joku ei osaa mitään. Ei hyvä. Sitten me emme voi mennä eteenpäin. Jos ei voi mennä eteenpäin sitten ei opi.

Yhdeksän kuukautta on pitkä aika ja jo valmiiksi olleet erot eteenpäin mentäessä vain korostuivat. Vaarana kovin epätasaisissa ryhmissä on se, että asenteet toisia opiskelijoita kohtaan kiristyvät. Kun opiskelija ei enää jaksaisi kuunnella hänelle merkityksetöntä opetusta, hän alkaa syyttää toisia laiskoiksi ja haluttomiksi opiskelijoiksi. Toisaalta opintojen mielekkäisyys on ymmärrettävästi aivan erilainen nuorelle kuin vaikkapa jo eläkeikää lähentelevälle maahanmuuttajalle.

Zahra: Minä joskus katson ihmiset, he kymmenen vuotta Suomessa, mutta eivät yritä löytää mitään. Minä ajattelen, he eivät halua oppia. Kun minä tulin Suomeen, minä yhden vuoden jälkeen puhuin. Minä tunnen ihmisiä, jotka ovat käyneet peruskurssein viisi tai kuusi kertaa. Minusta hän ei yritä oppia. Ehkä hän ei koskaan käynyt koulussa, mutta kun hän tulee tänne, on pakko. Se on turhaa.

Viktor: Kun me pääsimme Kumppanuustalolle oli samassa ryhmässä kurdilaisia, afganistanilaisia ja arabilaisia. Se oli ainoa ongelma. Kun minä muutin Suomeen, minä ymmärsin kuinka kirjoittaa, koska minä opin englantia, mutta kurdilaiset, he eivät ymmärrä mitään. He oppivat paljon hitaammin kuin

eurooppalaiset. Paljon hitaammin, mutta sitten he puhuvat suomea paremmin kuin kaikki (naurua). Joo he kirjoittavat oikealta vasemmalle ja he oppivat kaksi kertaa hitaammin. Parempi jos ovat omassa ryhmässään.

Viktor: Meidän ryhmässä oli eniten nuoria, 20 ikäisiä. Ja meidän kanssa oli yksi nainen ja mies yli 60-vuotias. No, he istuvat koko ajan ja odottavat, että vanhuus tulee (naurua). Suomessa eläkeikä 65 ja Venäjällä eläkeläiset ovat 55. Se mies on legenda. Se on uskomaton mies. Kohta kaikki suomen opettajat puhuvat venäjää. Ihan totta.

Näistä vastauksista voi aistia kaksi erilaista tapaa suhtautua eri tavalla opiskelemaan kanssaopiskelijaan. Hän aiheuttaa ainakin tilanteen pitkittyessä kiristyneitä asenteita, koska hänet koetaan häiriöksi omille opinnoille ja hänen opiskeluvaikeutensa voidaan kuitata stereotyyppisillä ryhmään yleistetyillä piirteillä. Toinen tapa on suhtautua huvittuneesti, kuten Viktor suhtautuu vaihtelevalla menestyksellä opiskelemaan jo iäkkääseen venäläismieheen.

Monikulttuuriset ryhmät ovat monien maahanmuuttajien mielestä parhaita paikkoja oppia suomea. Puhumme usein, että monikulttuurisuutta täytyy opettaa suomalaisille, lapsille ja aikuisille, mutta saman oppimisen edessä ovat myös maahanmuuttajat.

Viktor: No joo, meidän ryhmässä oli yksi perhe Afganistanista. He kertoivat meille mitä elämä on Afganistanissa. He näytti meille heidän videokasetin heidän häistään, se on sellaista (naurua). Meitä ei kiinnostanut.

Jaana: Teitä ei kiinnostanut?

Viktor: Varmasti ei.

Jaana: Halusivatko venäläiset kertoa omasta kulttuuristaan?

Viktor: Ei, se on ongelma mun mielestä. Mä en oikeasti ole venäläinen, mutta venäläiset on venäläisiä. He ajattelevat he paras parhaista maailmassa eivätkä ole kiinnostuneita mistään. Se on mun mielipide.

Yleisesti maahanmuuttajien vastauksista kuitenkin heijastuu paljon parempi yhteistyöhenki, kuin edellisistä vastauksista voisi päätellä. Mielellään korostetaan sitä, että olemme Suomessa ikään kuin yhteisessä veneessä. Enää kulttuuri ja tausta eivät ole ainoita meitä määrittäviä tekijöitä vaan se, että olemme kaikki uudessa elämäntilanteessa.

Jaana: Otettiinko siellä jotenkin se huomioon, mistä kulttuurista tulet?

Adelina: Ei siellä, me olimme kaikki sama. Ei katsottu kulttuuri. Minkä maalainen. Kun olimme kurssilla, meitä oli 11 maasta. Esimerkiksi kurdien kulttuuri toinen, meidän kulttuuri toinen, venäjän kulttuuri toinen, monta kulttuuria. Me menimme opiskelemaan suomen kieltä, ei katsota kulttuuria. Minkälainen kulttuuri. Kurssilla me olimme samoja.

Jaana: Nämä eivät ole sinusta mitään kulttuuriopintoja?

Adelina: Joo, ei ole.

Hyvin yksimielisiä haastateltavat olivat siitä, että suomalaisesta kulttuurista ja yhteiskunnasta pitäisi kertoa enemmän. Tietoja pidetään tärkeinä oman kotoutumisen kannalta. Täytyy tietää, mitä ympärillä on, jotta voisi asettua uuteen kotimaahansa. Jokisaari (2006) huomauttaa, että suomalaisessa kotouttamispolitiikassa osallistuminen ja yhteiskunnassa toimiminen ovat keskeisiä integraation päämääriä. Maahanmuuttajien tulisi osallistua yhteiskunnan taloudelliseen, poliittiseen ja sosiaaliseen elämään yhteiskunnan tasavertaisina jäseninä. Tällöin heille tulee myös kertoa, millaisia yhteiskunnallisia odotuksia heihin kohdistetaan ja millä tavoin heidän oletetaan (ja toivotaan) toimivan. Ilman ymmärrettävää selitystä ja vuoropuhelua he eivät voi sisäistää integraatiopolitiikan päämääriä. (Jokisaari 2006, 78.) Myös haastateltavat olivat huomanneet, että yhteisiin päämääriin ei voi päästä, ellei niistä ole yhdessä jaettua tietoa. Tietenkin integraatiopolitiikan päämäärät voi myös kyseenalaistaa, mutta senkin tekeminen on vaikeaa, ellei tunne ympäröivää yhteiskuntaa.

Adelina: Yhteiskuntatunnilla kun olimme, opettaja kertoi kaikki lait ja hän kertoi aina Suomen kulttuurista.

Zahra: Kun sinä asut Suomessa, tai missä maassa asutkin, sinun täytyy oppia sen maan kieli, kulttuuri ja yhteiskunta. Minkälainen elämä ihmisillä on.

Monikulttuurisessa opetustyössä on pohdittu paljon sitä, miten opiskelijoiden erilaiset kulttuuritaustat pitäisi huomioida. Puhutaan kulttuurisensitiivisyydestä eli kyvystä toimia eri kulttuureista tulevien ihmisten kanssa niin, että tunnistetaan erilaisia vaikutteita ja taustoja ihmisten käyttäytymiselle ja osataan tulkita viestejä tilanteisiin sopivalla tavalla. Stereotypia on ensimmäinen arvaus, mutta sen jälkeen käsitystään tulee olla valmis muuttamaan, jotta ajatus ei jäisi pelkäksi stereotypiaksi. Monet maahanmuuttajat olivat sitä mieltä, että opettajan ei tarvitse osata heidän kulttuuriensa erityispiirteitä mutta sensitiivisyydelläkin on olemassa oma paikkansa.

Jaana: Pitäisikö opettajien tietää enemmän eri kulttuureista, kun he opettavat?

Marju: Luulen, että ei. Me tulimme tähän maahan ja meidän pitää opetella tämä. Ei se opettaja osaa meidän kulttuuria. Me tulimme tänne opiskelemaan. Mä oon sitä mieltä. Jokainen tulee eristä maasta ja meillä on monta oppilasta. Ei ole mitään mahdollisuutta, että se opettaja ottaa kaiken huomioon.

Nittaya: Ei tarvinnut. Minä asun Suomessa, minä opin miten suomalaiset ovat. Niin. Jos hän haluaa, hän voi kysyä minulta. Minä vastaan, mitä minä tiedän. Mutta ei ole tärkeää.

Kuitenkin on aina muistettava, että on tilanteita, joissa voi huomaamattaan loukata ihmisiä, joiden ajatuksia ei osaa kaikissa tilanteissa ennakoida. Itselleni kävi niin, kun pidin Palapelissä tuntia, jonka aiheena olivat avioliitto, avioero ja rekisteröity parisuhde.

Mohsen: Ehkä se kaikki oli ok, kun mä opiskelin Suomessa. Joskus kulttuuri pitäisi ottaa huomioon. Kun me olimme Palapelissä, siellä opetettiin meille kirkossa, että esimerkiksi Suomessa saa mennä naimisiin nainen naisen kanssa ja mies miehen kanssa. Se oli vähän huono asia meille. Ja mä olin siellä koko perheen kanssa. Meidän kulttuurissa ei saa puhua sellaisista asioista varsinkin, kun ollaan yhdessä koko perheen kanssa. Joskus mä halusin jäädä kotiin, kun en halunnut kuunnella. Silloin aina kysyttiin, onko teillä kysymyksiä, mutta emme me voineet kysyä yltään mitään. Mutta kaikilla ei ole sama, mutta minun perheellä on ja minä ajattelin, että minä kerron sinulle meidän perheestä.

Muistan hyvin oppitunnin, joka tilajärjestelyjen vuoksi oli seurakunnan tiloissa. Jälkikäteen muistan hyvin ne vahvat kristinuskon symbolit opetustilassa ja osaan nyt hyvin kuvitella, miten hämmäntävää heille oli kuunnella puhettani. Yhteiskunnan ja kulttuurin erot ovat niin suuret, että itselleni oli vaikea asettua heidän asemaansa. Suomalaisen yhteiskunnan kaikista puolista on kerrottava, esimerkiksi nämä aihepiirit mietityttävät monia muualta muuttaneita, mutta täytyy tarkemmin miettiä tilanteita ja ryhmiä, joille opetus voidaan yhdessä järjestää. Avoimesta haastatteluvastauksesta olin erityisen iloinen, koska sen palaute oli suoraan kohdistettu minulle.

7. Maahanmuuttajien kokemukset ohjauksesta

7.1 Kotoutumissuunnitelma – mikä se oikein on?

Vuonna 1999 voimaan tullut laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (Laki 493/1999) toi mukanaan konkreettisen työvälineen maahanmuuttajien ohjaustyöhön. Kotoutumissuunnitelmia alettiin tehdä työvoimatoimiston ja sosiaalitoimen yhteistoimin yhdessä maahanmuuttajan kanssa. Suunnitelmien teko oli alkuvaiheessa innostunutta ja tiivistä viranomaisten välistä yhteistyötä.

Uudistettu kotouttamislaki (Laki 1269/2006), joka tuli voimaan 2.1.2006 velvoittaa kotoutumissuunnitelmien tekoon ensimmäisten kahden kuukauden aikana. Jyväskylän työvoimatoimistossa ensimmäiset suunnitelmat on tehty määräajassa ja ongelma onkin enemmän se, että niitä ei ehditä päivittää. Otantaan osuneiden kohdalla ensimmäisen suunnitelman teon jälkeen oli tehty keskimäärin yksi päivitys. Työhallinnon termein hyvään alkuun päästään, mutta minne hyvä alku hukataan? Onneksi koko työvoimatoimiston työ ei perustu pelkästään kotoutumissuunnitelmien tekemiselle.

Miten maahanmuuttajat itse hahmottavat kotoutumissuunnitelman? Mikä merkitys yhdessä mietityillä asioilla on tulevaisuuden suunnittelussa? Kotoutumissuunnitelmaa tehtäessä maahanmuuttajan tulisi saada oleellista tietoa omaa tulevaisuudensuunnitteluaan varten ja myöhemmin suunnitelmien avulla tulisi pystyä seuraamaan ja tukemaan maahanmuuttajan prosessia kohti ammatillista koulutusta ja työelämää. Mitä maahanmuuttajat kertovat kotoutumissuunnitelmista kotoutumisajan päätyttyä?

Haastattelussa jouduin usein tarkentamaan mitä tarkoitan kotoutumissuunnitelmalla. Yleensä kerroin millaisesta tilanteesta oli kyse, ketä siellä mahdollisesti oli paikalla ja millaisia kysymyksiä tehtiin. Myös koko sana kotoutumissuunnitelma oli usein aivan vieras. Pääsimme kuitenkin yhteisymmärrykseen siitä, mitä kysymykset koskivat. Jotkut sanoivat, että heille ei ole koskaan tehty suunnitelmaa, kaikilta se kuitenkin löytyy työhallinnon tietojärjestelmästä. Useimmilla muistikuvat ajasta, jolloin he tulivat maahan, olivat kuin sumun peitossa.

- Jaana: Muistatko, että onko sinulle tehty työvoimatoimistossa kotoutumissuunnitelma?*
Mikbail: Muistan, mutta se oli kauan aikaa sitten.
Jaana: Totentuiko ne asiat, joita suunniteltiin?
Mikbail: Halusin silloin toista ja nyt toista.
Jaana: Oliko suunnitelmasta sinulle käytännön apua?
Mikbail: Se oli sellainen paperi (naurua)...
Leo: Mitä tarkoittaa suunnitelma?
Jaana: Suunnitelma on se, mitä ajatellaan, että tulevaisuudessa tapahtuu. Se paperi on suunnitelma.
Leo: Kuka minä olen, mistä minä tulen ja minne olen menossa?
Kirjoitin työvoimatoimistossa, Suomessa minä kirjoitin paljon, paljon papereita, mutta en muista.

Yhdellä haastateltavalla oli mukanaan kotoutumissuunnitelma, mutta siitä huolimatta hänen käsityksensä kotoutumissuunnitelman tekemisestä ja merkityksestä oli kovin hämärä.

- Adil: Minulla on vain tämä. Muita minulla ei ole semmosia. Mutta mä en muista mitä mä söin aamulla. Kun mä tulin Suomeen, mä kerroin työvoimassa. Mä otin tullessi mukaan ja mä kerroin hänelle, että mä olin muurari 15 vuotta sitten.*

Haastatteluista välittyy yleinen kuva, että kotoutumissuunnitelma sellaisena työhallinnon työvälineenä kuin se laissa, tulostavoitteissa tai työn seurannassa mielletään, on maahanmuuttajalle täysin vieras. Maahanmuuttajalle kyse on yhdestä kohtaamisesta tai ehkä kahdesta, joissa hänelle on tehty tietyt kysymykset. Mikä sitten todella auttaa häntä eteenpäin, onkin paljon monimutkaisempi asia. Suomessa asuessa hänellä on monia kohtaamisia eri viranomaisten ja myös muiden ihmisten kanssa, jotka muokkaavat hänen käsitystään omista mahdollisuuksista uudessa yhteiskunnassa. Yksi kotoutumissuunnitelmatyön heikkous on kyvyttömyys seurata ja tukea prosessia, joka maahanmuuttajalla on Suomessa edessään.

- Jaana: Onko sinulle tehty kotoutumissuunnitelma?*
Olga: Kirjoitin ja suunnittelin, mutta tällä hetkellä ajattelen, että ennen kaikki oli väärin. Ja nyt on uusi suunnitelma. En edes muista, mitä silloin halusin. Muistin, että haluan mennä opiskelemaan hotellityöntekijäksi. Kaikki sekoittuu, mutta nyt ajattelen, että minulla on hyvä ammatti ja haluan jatkaa sitä.
Leo: No sitten menee aikaa ja tulee toinen asia. Kaikki muuttuu. Nyt minä haluan työtä esimerkiksi bussissa, mutta huomenna voi tulla kirje ja minä menen opiskelemaan rekka-auto. Minä en tiedä, kaikki voi muuttua, vaikka paperiin kirjoitetaan.

Jaana: Onko kotoutumissuunnitelmasta ollut sinulle apua?
 Zabra: Ei auta, koska siellä vain kirjoitetaan mitä minä sanon ja keskustellaan. Mutta normaalisti minä tiedän sen.

Kotoutumissuunnitelmien maailma jää maahanmuuttajille jotenkin muusta työvoimatoimiston työstä irralliseksi asiaksi. Haastatelluista henkilöistä Mohsen oli ainoa, jolle kotoutumissuunnitelmien avulla tehtävä työ oli paremmin avautunut. Hänellä oli toisenlaisia kriittisiä kannanottoja.

Mohsen: Kun ensimmäinen vuosi, kun mä tulin, silloin se tehtiin. He kysyivät, että mitä sinä ajattelet, mitä sinä teit entisessä kotimaassa. Millainen ammatti sulla on. Siellä mä kysyin, mihin mä voin mennä töihin laukuntekijäksi. Kun mä olin Irakissa, mä olin laukuntekijä. Mä tein uusia laukkuja.. He sanoivat, että Suomessa ei ole semmoinen paikka. Hän ei tiennyt hyvin, että onko Suomessa tai ei. Ja kohta vuosi sen jälkeen mä löysin, että on Tampereella ja Porvoossa. Hän ei tiennyt, että on. Se oli vähän ongelma, koska olen tehnyt laukkuja seitsemän vuotta yli kuusitoista tuntia päivässä. Mä opin hyvin kuinka voi tehdä laukkuja...

Kotoutumissuunnitelmat jäävät maahanmuuttajien mielissä irrallisiksi tapaamiseksi vailla käytännön merkitystä. Ainoastaan Mohsenin tapauksessa hän oli kokenut, että keskusteltiin oikeasta asiasta, vaikka hän ei saanutkaan toivomaansa tukea ammatinvalintaansa. Samalla törmättiin tilanteeseen, joka ei maahanmuuttajien ohjauksessa ole mitenkään harvinainen. Työntekijä joutuu ottamaan kantaa, onko suunnitelmat realistia tässä yhteiskunnassa ja onko aikaisempi ammatti sellainen, josta saatua tietoa ja työkokemusta voi täällä hyödyntää. Ohjaustyötä tehtäessä on oltava käytössä suuri määrä tietoa olemassa olevista mahdollisuuksista. Mohsenin tilanteessa voisi kuvitella olevan kyse siitä, että työntekijä ei uskonut työllistymiseen laukuntekijänä, mutta hänellä saattoi lisäksi olla tiedon puutetta alan koulutusmahdollisuuksista.

Antoinette Batumubwira (2005, 47) kertoo artikkelissaan *"An Immigrant's Voice – Complexity of the Client-counsellor Relation"* omia kokemuksiaan asioinnista työvoimatoimistossa. Hän muutti Suomeen pakolaisena 2002 ja on pohtinut ohjauksen haasteita monesta näkökulmasta. Hänen kokemuksensa kotoutumissuunnitelmahaastattelusta olivat hyvin samanlaisia kuin tutkimuksessani haastateltujen kokemukset. Kotoutumissuunnitelmahaastattelu oli Batumubwiran mukaan sidottu suureen joukkoon sääntöjä eikä tilanteeseen jäänyt juurikaan tilaa keskustelulle mitä voisi kutsua ohjaukseksi. Hän itse oli odottanut tilanteelta enemmän, mutta tapaa- mista ohjasivat rutinit. Formaatti vaikutti niin jäykältä, että hänelle tarjottiin samoja ammatteja kuin monille muillekin maahanmuuttajille ottamatta huomioon hänen ammattitaitoaan. Hän kertoo artikkelissaan käyvänsä edelleen työvoimatoimistossa

hoitamassa hyvin teknisiä asioita: *”Käyn siellä näyttämässä oleskelulupaani, käyn kertomassa mille kurssille olen hakenut ja todistan, että olen edelleen työtön.”* Minusta Batumub-wiran kuvaus kertoo hyvin siitä, että työvoimatoimistoilla ei nykyisillä resursseilla ole mahdollisuutta tehdä oikeaa taustoihin ja tilanteisiin syventyvää ohjaustyötä.

Kotoutumissuunnitelma voisi parhaimmillaan olla tärkeä ohjauksen väline, mutta siihen työ ei maahanmuuttajien kokemusten perusteella yllä. Samaan tulokseen tulin lukiessani niitä kotoutumissuunnitelmia, jotka muodostavat yhden osan tutkimukseni aineistoista. Suunnitelmissa ylivoimaisesti suurin osa tekstistä kuvailee tulijan koulutusta ja työhistoriaa. Varsinaista suunnitelmatekstiä on keskimäärin kaksi lausetta jokaisessa kotoutumissuunnitelmassa. Yleensä on määritelty tavoitteammatti Suomeen muutettaessa. Suunnitelmateksti muilta osin on tyypillisesti esimerkiksi tällainen.

- Tärkeää ensin oppia suomen kieli, sitten työ. Ei vielä selkeitä päätöksiä alasta.
- Ensisijainen tavoite opiskella suomen kieltä, ammatilliset tavoitteet tarkentuvat myöhemmin.
- Tärkeimpänä tavoitteena hankkia suomen kielen taito, minkä jälkeen työllistytminen.
- Haluaa jatkaa kielioiskelua, hakee syksyn jatkokurssille.
- Varasuunnitelma etsiä harjoittelupaikka, jos kielikurssille ei pääse.
- Itse haluaa vahvistaa kielitaitoaan, vasta sen jälkeen muut suunnitelmat.
- Hakijan kielitaito vielä sen verran puutteellinen, että jätettiin valitsematta autonkuljettajakurssille.
- Halukas jatkamaan omalla alallaan, kunhan kielitaito karttuu.
- Ensin kielitaito, sitten vasta työ.
- Ensimmäisenä tavoitteena suomen kielen opiskelu, sitten valmis tekemään työtä kuin työtä. Ei hyödy työnhakukoulutuksestaan ennen kielitaitoa.

Tavallisimmissa suunnitelmateksteissä todetaan tarve opiskella suomen kieltä, joka kuulostaa hyvin ymmärrettävältä Suomeen muutettaessa. Suunnitelmissa mainitaan ammatti, jota maahanmuuttaja on tehnyt tai josta hän on kiinnostunut. Mukana ei ole minkäänlaista pohdintaa siitä, miten tavoite vähitellen saavutettaisiin esimerkiksi ammattisanastoa opiskellen, tietoa keräten tai valintoja jonkun kanssa pohtien.

Nykyisessä työvoimatoimiston työtilanteessa kotoutumissuunnitelmien varaan rakentuva suunnitelmallinen ohjaustyö on mahdotonta. Työvoimaneuvotat tekevät tärkeää työtä, mutta tärkeimmät ratkaisunsa kunkin ihmisen tilanteessa he tekevät ad hoc –tilanteissa. Koulutusvirtojen hallinnasta on tullut tärkein ihmisten tulevaisuuteen vaikuttava työväline. Koulutusvalintoja tehdään niin suuria määriä, että jokaisen tulevaisuuden kannalta parhaat valinnat vaativat taustatietoja hakijoista,

mutta myös onnekkaita sattumia. Ohjaus koulutuksesta koulutukseen jää hajanaisiksi, mutta silti maahanmuuttajat kokevat tässä jokapäiväisessä arjen pyörytyksessä työvoimatoimiston tärkeäksi avukseen ja opastajakseen. Maahanmuuttajan silmin työvoimatoimiston tärkein työ tehdäänkin muualla kuin kotoutumissuunnitelmahaastatteluissa.

Marju: Kun mä tulin eka kertaa työvoimatoimistoon, mulla ei ollut mitään kuvaa mitä mä teen huomisenä päivänä. Mutta sen jälkeen, kun mä kävin siellä, oli selvää. Hän sanoi, että minä menen sille kurssille, mutta mieheni sanoi, että et mene. Sitten minä menin toista kertaa ja sanoin, että olisiko parempi mennä harjoittelemaan. Kyllä se niinku auttoi. Sen takia minä pääsin harjoittelemaan ja sitten sen jälkeen kotitalouskurssille.

Jaana: Kun haluat puhua, että tuleeko sinusta rekkakuski vai maalari, niin kuka on antanut sinua?

Viktor: Työvoimatoimisto, minä en muista sen miehen nimeä. Se on kolmannessa kerroksessa, se on työvoimatoimiston työntekijä, se on mies.

Jaana: No se on Ilmari?

Viktor: On, on, se on paras. Se on aina apu kaikkeen. Ja kun yksi kerta, kun minä menin työvoimatoimistoon, hän oli lähdössä kahville. Hän kysyi, mikä kysymys nyt on, hän odotti minua ja otti mukaan. Hän oli apu minulle.

Arjen työssä seurataan ja tuetaan myös asioiden etenemistä toivottuun suuntaan. Aina koulutukseen pääsy ei tapahdu hetkessä vaan sen vuoksi asioidaan työvoimatoimistossa useampaan otteeseen, kuten Viktor kuvaa omaa väsytystaisteluaan, jonka tuloksena hän lopulta pääsi haluamaansa koulutukseen.

Viktor: Minä halusin peruskurssille ja menin työvoimatoimistoon joka viikko ja sanoin, minä haluan ja haluan. Ja kun kolmastoista kerta, se johtaja, minä en muista nimeä, viimeinen ovi vasemmalla. Niin se johtaja näkee, että minä olen työvoimatoimistossa, hän laittoi oven kiinni ja punaiset valot (naurua). Hän tiesi jo, minä haluan päästä opiskelukurssille...

Kotoutumissuunnitelmatyö tuntuu irtautuneen maahanmuuttajien todellisuudesta. Suunnitelmista on tullut pelkkiä hallintoon kuuluvia papereita, joiden merkitystä maahanmuuttajat eivät miellä ja työvoimatoimiston tärkein työ tehdään heidän mielestään muissa asiakastapaamisissa. Suunnitelmallisuus vaatii prosessin-omaisuutta ja jatkuvuutta, jota nykyisessä työssä ei ole. Ohjausta tehdään siellä ja täällä, mutta yhteinen punainen lanka puuttuu. Kieltä opiskellaan entistä enemmän, mutta mihin kielitaitoa voi käyttää, jää liian usein pohtimatta. Nykyisissä suunnitelmissa ei päästä kielitaidon parantamista pidemmälle, viimeisissäkin kotoutumissuunnitelmissa tyydytään vain toteamaan, että kielitaito ei riitä ammatilliseen koulutukseen tai työllistymiseen.

Samanlaisiin tuloksiin on päätyntä myös Jokisaari (2006, 58) tutkimuksessaan, joka perustuu 50 henkilön puhelinhaastatteluun. Vain 14 % haastatelluista tiesi melko hyvin, mistä kotoutumissuunnitelmassa on kyse. Useimmat maahanmuuttajat eivät tunne kotoutumissuunnitelmien sisältöjä tai tarkoitusta. Suunnitelma edustaa heille paperia byrokratian rattaissa, joka pitää täyttää, jotta saisi virastoissa tarvitsemaansa apua. Kotoutumissuunnitelma ei voi auttaa ketään oman elämän hallinnassa, jos se on vain muodollinen paperi monien muiden joukossa.

Syyt siihen, että maahanmuuttajat eivät tunne kotoutumissuunnitelmaa omakseen, liittyvät hallinnollisten termien vaikeuteen, työn abstraktisuuteen ja siihen, että dialogi työntekijöiden ja kotoutujan välillä ei toimi. Jokisaaren (2006, 57) mukaan syynä on esimerkiksi se, että heille ei ole selitetty, mistä on kysymys. Erityisen hankalaksi tilanteen tekee se, että suunnitelmissa odotetaan maahanmuuttajalta aktiivisuutta ja hänellä tulisi olla pyrkimyksiä tilanteensa parantamiseksi. Toiseksi Jokisaari ehdottaa, että maahanmuuttajat eivät ole ymmärtäneet, mistä kotoutumissuunnitelmissa on kyse, kielivaikeuksien ja liian nopean asian läpikäynnin vuoksi. Ainakin Jyväskylässä kotoutumissuunnitelmahaastattelussa on pääsääntöisesti tulkki, mutta sekään ei välttämättä takaa käsitteiden välittymistä kielestä toiseen. Kolmantena vaihtoehtona Jokisaari (2006, 57) esittää, että maahanmuuttajat eivät muista suunnitelmien tekemistä, koska he eivät ole kokeneet sitä merkittäväksi omalta kannaltaan. Viimeinen vaihtoehto tarkoittaa samalla, ettei henkilö ole ymmärtänyt asian merkitystä tai uskonut kotoutumissuunnitelman tekemisen auttavan häntä konkreettisesti. Oman aineistoni perusteella viimeinen vaihtoehto näyttää kaikkein suurimmalta syytä siihen, että haastateltavat eivät kokeneet suunnitelmia omikseen.

Kotoutumissuunnitelmien aihepiireihin kuuluvat opiskelu, työ, toimeentulo ja yleensä paremman tulevaisuuden suunnittelu. Aihepiirit ovat jokaiselle ihmiselle tärkeitä, kyse onkin jostain muusta kuten vuorovaikutuksen, ymmärtämisen ja luottamuksen saavuttamisen vaikeuksista.

7.2 Ohjaus koulutuksesta koulutukseen ja työhön

Maahanmuuttajien ohjaus kotoutumisaikana ja sen jälkeenkin on hyvin hajanaista. Suomeen muuttaessaan ihmiset ovat erilaisessa asemassa riippuen siitä, mikä on heidän Suomeen muuttonsa syy ja millä perusteella he ovat saaneet oleskeluluvan Suomeen. Paluumuuttajilla ja pakolaisilla ensimmäiset kontaktit viranomaisiin syntyvät maahanmuuttajapalveluissa ja jo siellä puhutaan maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksesta. Pian muuton jälkeen kaikille joko työtä tai toimeentulotukea hakeville maahanmuuttajille tehdään kotoutumissuunnitelma ja sen yhteydessä kerrotaan kotoutumiskoulutuksesta. Kotoutumiskoulutuksen sisällä tietoa ja ohjausta annetaan jokaisessa oppilaitoksessa ja vähitellen ohjausjärjestelmästä muodostuu todella monipolvinen kokonaisuus. Työvoimatoimiston kautta haetaan uusiin koulutuksiin, mutta monien muidenkin lusikka on jo yhteisessä ohjauksen kattilassa.

- Ljuba: Eka kurssille minua ohjasi sosiaalityöntekijä, sitten työvoimatoimisto.*
- Nittaya: Työvoimatoimistossa oli monta kurssia, mutta en tiennyt, mikä kurssi se on. Työvoimatoimistossa sanottiin, että tämä kurssi voi olla sopiva, koska minulla on kauan, kaksi vuotta, minä en opiskellut kieltä. Hän sanoi, että se on helppo kurssi, se on alussa.*
- Adelina: Ne opettajat siellä kurssilla kertoivat esimerkiksi minulle, että sinun tarvitsee mennä tälle kurssille. Kun olimme Suomi3 kurssilla, Minna sanoi, että ei enää halua nähdä minua siellä. He aina sanoivat mihin pitää mennä.*
- Marju: Kyllä ne niinku on jutelleet aina. Mihin sä haluat, plussat ja miinukset. Melkein jokaisella kurssilla on ollut työharjoittelujaksoa ja aina kuitenkin henkilökohtaista HOPS suunnitelmaa tehdään. Silloin jutellaan.*
- Mohsen: Kun mä olin opiskelemassa siellä koulussa, silloin mä kysyin opettajalta ja opolta. Mihin mä voin mennä opiskelemaan? Minun opettaja sanoi, että katso millainen ammatti sä pidät ja millainen ammatti sä haluat mennä opiskelemaan. Mä kysyin, että millainen ammatti tarvitaan Suomessa ja millaisessa ammatissa mä voisin onnistua. Ja hän katsoi mun numeroita. Sanoi, että jos sä voit mennä opiskelemaan tietokoneasentajaksi, se on hyvä.*
- Mohsen: Kun mä tulin Palapeliin, olin hakenut moneen paikkaan opiskelemaan, mutta en päässyt. Sitten sanottiin, sä voit vaihtaa sun ammatti. Joku toinen ammatti, missä tarvitaan toisia ammattilaisia. Silloin mä vaihdoin ammattia ja lähdin opiskelemaan bitsausta.*

Jo näissä muutamissa lainauksissa tulee esille se ohjaajien joukko, joka on olemassa, mutta jotka tekevät keskenään vähän yhteistyötä yksittäisten asiakkaiden osalta. Kuten viimeisessä lainauksessa voi huomata, joku jatkaa työtä siitä, mihin toinen jäi ja vain maahanmuuttaja itse voi nähdä kokonaisuuden. Maahanmuuttajat itse kuvaavat ohjausta hyvin yksioikoisin sanakääntein. Ohjauksen pitäisi olla sosiodynaamista ja sen pitäisi perustua paljon kuunteluun eikä vain ohjeiden antamiseen (vrt. R. Vance Peavy, 1998). Kyse voi osittain olla maahanmuuttajien tavasta kielellisesti ilmaista asioita, mutta joka tapauksessa joissain haastatteluissa välittyy varsin autoritaarinen tapa ohjata, missä dialogi tuntuu jäävän syrjemmälle.

- Adelina: Joo, he aina kertoivat, mihin täytyy mennä. He aina sanoivat, mihin täytyy mennä.*
- Adil: Ne sanoi, että alkaa se rakennuskurssi, pitää hakea. Ne antoi minulle paperit ja minä allekirjoitin sitten. Ne lähetti paperit työvoimatoimistoon.*

Dialogin puute näkyy varmasti myös siinä, että maahanmuuttaja uppoaa hyvää tarkoittavan tietotulvan alle ja hänen on vaikea tehdä päätöksiä omista lähtökohdistaan. Oppilaitosten osalta joskus voi olla kyse siitä, että mielellään ohjataan hyvä ja mukava maahanmuuttajaopiskelija mieluiten oman oppilaitoksen koulutukseen

kuin jonnekin muualle. Silloin kaikki on kunnossa, jos oppilaitos on paras vaihtoehto myös opiskelijan itsensä kannalta. Joskus kokonaisnäkemykseni voi kadota, koulutuspolku ei saisi rakentua vain peräkkäisistä koulutuksista, jotka seuraavat toisiaan vaan niistä pitäisi muodostua väylä jonnekin, tie ammattiin ja toimeentuloon.

Bakhtin (1981, 344,424) kirjoittaa autoritaarisesta ja sisäisesti vakuuttavasta diskurssista. Kotoutumissuunnitelman voi tulkita sellaiseksi kielelliseksi käsitteeksi, joka perustuu auktoriteetin valtaan ja edellisen luvun perusteella se jää hyvin etäiseksi kotoutujille. Haastatteluista esille tulleet kuvaukset yksioikoisista ohjaustilanteista muistuttavat, että tilanteissa tulisi olla enemmän sisäisesti vakuuttavaa vuoropuhelua, missä asioita yhdessä kysellään, koetellaan ja arvioidaan.

Jotkut haastatellut nostivat esille ajatuksia maahanmuuttajan omatoimisuudesta ja siitä, että valinnat ja vastuu ovat kuitenkin loppujen lopuksi ihmisellä itsellään.

- Marju: Luulen, että on tulevaisuutta. Uskon tulevaisuuteen. Kaikki niinku paras päin. Mä en kuitenkaan halua mennä koko ajan kurssilta toiselle. Mulla on oikeasti omassa päässä ajatus. Kun koulutus loppuu, mä menen tietokonekurssi. Mulla on ystävä, joka opiskeli lähihoitajaksi ja hänellä oli paljon ongelmia työssään käyttää tietokone. Mutta mä teen vähän toisella tavalla, ensin menen tietokonekurssille, koska kannattaa ensin ja sen jälkeen lähihoitajaksi.*
- Marju: On hyvä, että opettajien kanssa jutellaan, että mihin menet ja miksi on parempi mennä sinne tai sinne. Kuitenkin lopullinen päätös tehdään aina itse. Vaikka kuinka ohjataan, voi niinku neuvoa. Päätös on kuitenkin aina itse.*
- Olga: No olen käynyt työvoimatoimistolla ja keskustelin, mitä minä haluan, mikä on minun suunnitelma ja he tarjosivat apua. Nyt minä vasta tiedän, että jos minä haluan, minä voin mennä suoraan esimerkiksi työnantajalle, kahvilaan tai ravintolaan ja kysyä onko siellä työharjoittelupaikka tai työpaikka. Nyt minä voin puhua ja minä voin myös toimia.*

Osa haastatelluista oli onnistunut ottamaan valinnat omiin käsiinsä ja he tekivät Giddensin (1994, 90–91) mainitsemia omia valintoja ja he pystyivät etsimään ”toisia mahdollisuuksia ja uusia aloituksia”. Joskus kotoutuminen vaatii ihmisiltä uudestaan ja uudestaan uskoa siihen, että asiat muuttuvat paremmiksi ja aivan oleellista on, että ihmiset jaksaisivat uskoa mahdollisuuksiinsa niissäkin tilanteissa, kun tiet johtavat vain huonoilta näyttäviin ratkaisuihin.

Yksi osoitus omatoimisuudesta on myös se, että ainakin kaksi haastatelluista mainitsi käyttävänsä mol.fi –nettisivuja sopivien koulutuksien ja mahdollisten työpaikkojen etsimiseen. Valmiuksia tietokoneiden käyttöön on saatu sekä työvoimakoulutuksesta että Palapelin tunneilta.

- Adelina: Joo, nyt myös internetistä minä katson, onko jotain. Milloin alkaa ja milloin päättyy. Mol.fi. Siellä on kaikki kurssit. Työvoimatoimisto antoi osoitteen ja myös opettaja.*

Suomeen muuttavat maahanmuuttajat ovat ryhmä, joka on haastavan ammatinvalintatilanteen edessä. Ennen kielitaidon kertymistä he voivat vain poikkeustilanteissa harjoittaa omaa ammattiaan ja vaikka he päätyisivät omalle alalleen, heillä on edessään ammattitaidon päivystyö ajan kulumisen ja yhteiskuntien erilaisuuden vuoksi. Kaikkea ammattitaitoa ei voi siirtää sellaisenaan maasta toiseen, esimerkiksi moskovalaisella asianajajalla on pitkä tie ammattitaitoaan vastaavaan työhön Suomessa. Ryhmästä (33 henkilöä) vain kolme henkilöä on joskus saanut työvoimatoimiston ammatinvalinnanohjausta.

Jokisaari (2006, 110) toteaa, että monet maahanmuuttajat tarvitseva tukea ammatilliseen koulutuksensa ja täydennyskoulutuksensa suunnitteluun. Monien on mahdotonta tietää, millaisilla toimenpiteillä ja lisäkoulutuksilla he voisivat täydentää hankkimaansa ammattitaitoa työllistyäkseen suomalaisille työmarkkinoille, kun asiantuntijoillekin oikeiden polkujen löytäminen voi olla vaikea tehtävä. Ei ole välttämättä mielekästä, että sorvaajasta koulutetaan kokki, kirjanpitäjästä myyjä, toimistovirkailijasta ompelija tai runoilijasta metallimies, koska samalla menetetään niitä resursseja, joita ihmisillä on mukanaan Suomeen tullessaan.

Jokisaaren huomiot ovat tuttuja ja liitteessä 6 on esitetty oman aineistoni maahanmuuttajien entinen ammatti, tavoiteammatti sellaisena, kun se on kotoutumissuunnitelmahaastattelussa kirjattu ja tilanne huhtikuussa 2007. Monien kohdalla kaikki kolme saraketta puhuvat aivan omaa kieltään. Esimerkiksi poliisista, joka haaveili mekaanikon ammatista, tulikin Suomessa aivan eri alan yrittäjä. Tietojen perusteella kuitenkin huomaa, että ihmiset onnistuvat haaveissaan parhaiten, kun ne jollain tavalla perustuvat jo elettyyn elämään ja suunnitelmissa on olemassa jonkinlaista johdonmukaisuutta. Kuljettaja on pitkän tien kuljettuaan työllistynyt kuljettajaksi tai hoitoalalla ollut ainakin lähelle entistä ammattiaan. Liian monet olivat vielä viiden vuoden jälkeen vailla opiskelu- tai työpaikkaa, joten yhdessä tehtävää työtä ohjauksen saralla, oppilaitosten ja työnantajien kanssa, on vielä paljon tekemättä.

7.3 Halu oppia ja elinikäinen oppiminen

Edellisissä luvuissa kuvattiin maahanmuuttajien ohjausjärjestelmää. Ohjauksella koulutuksesta koulutukseen ja työelämään on suuri merkitys, mutta myös oma motivaatio on kaiken oppimisen ja eteenpäin pyrkimisen edellytys. Haastatteluissa toisistaan erottui kaksi selvästi erilaista ryhmää: yhtäältä nuoret ja toisaalta itseään jo iäkkäänä pitävät maahanmuuttajat. Aina ei ole kyse vain kronologisesta iästä vaan myös siitä, mitä elämässä on jo ehditty kokea. Suomessa elinikäisen oppimisen ideologia on läsnä kaikessa koulutuksessa. Ei ole mitenkään harvinaista, että 50-vuotias kouluttautuu uuteen ammattiin. Monet maahanmuuttajat tulevat yhteiskunnista, joiden koulutusjärjestelmissä oppiminen ajatellaan kuuluvan vain nuorille opiskelijoille.

Nuorten maahanmuuttajien oppimisen ja eteenpäin pyrkimisen palo näkyi hyvin haastatteluissa. Joskus intoa oli paljon, mutta oikeaa tietä eteenpäin oli todella vaikea löytää.

Zabra: Kun minä tulin Suomeen, minä yksi vuotta ja sitten puhuin. Jos joku kuulee, he shok. Mistä sinä opiskelit, menitkö kurssi tai mitä? Ei, minä itse yritin. Mutta minulla ei ole ammatti. Pitkä aika minä ajattelin, mikä ammatti sopii minulle. Mitä minä voin tehdä? Esimerkiksi tänä vuonna minun kaikki suunnitelmat meni sekaisin. Nyt minä en tiedä, mihin minä pääsen. Mikä kurssi minulle sopii?

Mohsen: Olin hakenut kahdeksan tai yhdeksän eri paikkoja, semmonen kurssi ammattikoulussa. Mutta mä en päässyt mihinkään. Koko Suomessa mä olin hakenut semmoinen kurssi, mutta en mä päässyt. Labti, Oulu, Kajaani, Turku, Tampere, Valkeakoski, Mikkeli ja Kuopio, kaikki missä semmoinen kurssi oli. Mä odotin 4-5 kuukautta. Silloin olin kovasti odottanut. Mä olin opiskellut hyvin ja mulla oli hyvät numerot. Kaikki oli kahdeksan, yhdeksän tai seitsemän. Mä luulin, että mä pääsen, mutta en päässyt.

Poikkeuksetta haastatteluista tuli esille maahanmuuttajien motivaatio saada työtä uudessa kotimaassaan. Opiskelumotivaatio sen sijaan väheni selvästi iän mukana. Motivaatiota omaan ammattialaan liittyviin opintoihin oli paremmin kuin opintoihin aivan uudella alalla. Joidenkin traumaattiset kokemukset elämässä olivat vieneet uuden elämän aloittamisen innon. Adil oli aloittanut työn tekemisen hyvin nuorena ja koki itsensä 45-vuotiaana jo vanhaksi mieheksi.

Adil: Mä olen väsynyt, mä olen ollut paljon töissä, 27 vuotta mä olen tehnyt. Kun mä olin lapsi, mä menin töihin. Mun isällä ei ollut rahaa. Ei ollut mitään, olimme köyhiä. Mä olin jo lapsena väsynyt. Mä olin enemmän kuin 30 vuotta työssä, olin 10-11, kun menin työhön. Irakissa paljon kalastetaan ja siellä myydään jäätä. Mä laitoin kolme neljä isoa jäätä kärryyn ja mä vein toiseen paikkaan. Mä tein paljon rahaa.

Adil: Ei, mä en tykkää tämä kurssi, joka aamu kello seitsemän herätä. Ei, mä en tykkää, en mä voi, olen 45 vuotta ja mä olen vanha mies. Mä en jaksa mennä kurssille. Työtä mä tykkään tehdä, mä ostin moottoripyörän osia ja kokosin sen.

Myös Mohsenin haastattelussa tulee esille, että varsinkin pakolaisena tulleiden elämänhistoria on usein raskaan työn ja elämän historiaa. Raskaat elämänvaiheet, huonot olosuhteet ja traumaattiset kokemukset antavat ihmisille aivan toisen taustan opiskella kuin mihin omissa oloissamme olemme tottuneet.

Mohsen: Kun mä olin Irakissa, mä tein työtä tosi paljon ja mulla ei ollut yhtään päivää

vapaata. Joskus yli 16 tuntia päivässä. Sunnuntaina, perjantaina koko vuosi. Silloin mä olin nuori, hyvin nuori voi. Mä kerroin yksi afrikkalainen, että kerran mä kävin työssä 44 tuntia, en mä nukkunut yhtään minuuttia. Hän ei uskonut. Mä muistan hyvin, että halusin mennä nukkumaan ja sitten toiset työntekijät tulivat ja taas mä en voinut mennä nukkumaan, kun kaikki toiset tekivät. Ja taas mä aloitin tekemään laukkuja.

Maahanmuuttajat eivät aina jaksa nähdä mitään mieltä siinä, että jo iäkkäämmät ihmiset opiskelevat nuorempien mukana uutta kieltä. Ajatus elinikäisestä oppimisesta ei tunnu tavoittavan heidän ajatteluaan. Joissain vastauksissa vanhuuden rajaksi miellettiin noin 40 vuoden ikä.

Viktor: Nuoret haluavat oppia ja mennä töihin. Mutta 40 vuotta, se on raja, jos sitä nuorempi he haluavat. Koska paljon ystäviä, jotka 43, 45 ja he eivät halua. Rahaa riittää, joillain on vaimo, kaikkia saa, on rahaa ja auto.

Zahra: Minusta se on pää. Ehkä he eivät itse halua, he vain menevät kurssille, se on turhaa. Monta kertaa kurssi, mutta hän ei osaa vielä lukea ja puhua. Vain aikaa, hän käy kursilla, mutta hän ei halua oppia mitään. Jos sinä katsot nuoria ihmisiä kursilla, he haluavat mennä eteenpäin, tehdä jotakin.

Kyse on iästä, mutta toisaalta myös ryhmien heterogeenisuudesta. Ne maahanmuuttajat, jotka ovat käyneet koulutuksia useampaan kertaan, ovat usein henkilöitä, joiden luku- ja kirjoitustaito myös omalla kielellä on heikko tai olematon. Oppiminen vie todella paljon aikaa, kun oppimisen joutuu aloittamaan aivan alusta.

Suomalainen koulutuspolitiikka perustuu muiden länsimaiden tavoin elinikäisen oppimisen ideologialle. Niin myös kaikille maahanmuuttajille halutaan tarjota mahdollisuus opintoihin ja oman inhimillisen eli osaamispääoman kasvattamiseen. Keskeisenä ajatuksena on, että kaikilla on oikeus ja mahdollisuus, mutta myös velvollisuus kouluttautua läpi elämän. Koulutusta pidetään itseisarvona, mutta käytännössä sillä palvellaan työelämän jatkuvasti muuttuvia vaatimuksia. (Jokisaari 2006, 54.) Jokisaaren mukaan joillekin elinikäisen oppimisen vaatimus voi olla jopa nöyryyttävä. Sillä mitä on kotimaassaan osannut, ei aina uudessa ympäristössä ole mitään merkitystä eli hänellä on vääränlaista osaamispääomaa. Kotoutumistukeen liitetty ylläpitokorvaus voi aiheuttaa perheen sisällä tilanteen, missä raha ratkaisee ja henkilön on osallistuttava koulutukseen, jotta perheen toimeentulo parantuisi. Oppimisesta läpi elämän on tullut pakko, vaikka hän kotimaassaan oli ilman kaikkia näitä tietoja ja taitoja arvostettu yhteisönsä jäsen. Lahjalla alkaa aivan käytännössä olla saajaansa alistava vaikutus eikä saaja voi koskaan olla varma sen oikeudenmukaisuudesta (vrt. Mauss 1950/1999, 27).

Jotkut maahanmuuttajat ovat myös tehneet henkilökohtaisen päätöksen, että kaikkien perheessä ei tarvitse osata suomea. Joissakin perheissä iäkkäämmät

perheenjäsenet jättävät suomen puhumisen seuraavan sukupolven tehtäväksi. Haastatteluissa esille nousi myös niitä, joiden mielestä vaimot voivat hoitaa tulkkaustehtävän.

Viktor: Ystävällä on sama ongelma kuin minulla, mulla oli vaimo, joka puhui suomea. Minä ajattelin, että minun ei tarvitse puhua suomen kieli. Mulla on oma kääntäjä kotona. Mutta Sergeille tuli ongelma, hänen vaimo meni työhön ja lähti kotoa. Tarvitseeko hän suomen kieli? Kaikilla on ihan oma projekti.

Viktor ja hänen ystävänsä joutuivat kuitenkin huomaamaan, että vaimon tulkkina oloon ei kannata kokonaan turvautua. Viktor ei ole enää naimisissa ja Sergein vaimo lähti kotoa työelämään. Myös Jokisaaren (2006, 52) huomioiden mukaan etenkin patriarkaalisista yhteiskunnista tulevien miesten hyvinvointi voi uusissa olosuhteissa olla vaakalaudalla. Jokisaari oli venäläisiä miehiä haastatellessaan huomannut, että he kärsivät naisia enemmän työttömyydestään ja toimeentulostaan. Venäjällä miehet ovat enemmän huolehtineet perheen toimeentulosta ja naiset enemmän perheestä. Turhautuminen, huono kielitaito, mahdollinen avioero ja kaikesta syntyvät alkoholiongelmat eivät ainakaan auta Viktorin tarkoittaman projektin tai kotoutumisprosessin läpivientä.

Haastateltavat olivat kuitenkin yksimielisiä siitä, että maahanmuuttajien on pakko Suomessa osata suomea. Joillakin henkilökohtainen motivaatio ja usko elinikäiseen oppimiseen ei vain riittänyt. Silti, kun he puhuivat esimerkiksi lapsistaan, he olivat ehdottoman varmoja siitä, että ainoa tapa pärjätä Suomessa on puhua suomea ja opiskella tämän yhteiskunnan asioita.

Marju: Se on selvä juttu, me tulimme eristä maasta ja emme opi miten me pärjäämme tämän kanssa. Pakko, koska olemme eri kulttuurista, eri maasta ja eristä kielistä. Minulla exäni oli suomalainen ja minä voin tavat ja kaikki opetella hänen kauttaan. Mutta jos ihmiset tulevat niinku Irakista, mistä he voivat tietää. Ne eivät ollenkaan tiedä ja oppivat paljon kurssilla. Mikä juhla on ja mikä ruoka on ja kaikki.

Kun asuu Suomessa, ei ole mitään vaihtoehto. Tarvitsee suomen kieltä, kun menee työhön, esimerkiksi menee lääkäriin, menee kouluun. Lasten koulussa pitää mennä joskus, kun on joku kokous tai opettaja kutsuu. Suomessa pitää opiskella suomen kieli.

Lainauksen voi tulkita kertovan myös siitä, että kyse ei ole vain ohuesta suomen kielen taidosta vaan taidosta puhua oikealla tavalla erilaisissa elämäntilanteissa niin, että ympäröivän yhteisön tavat ja normit sisältyvät oikealla tavalla käytettyyn kieleen. Marjun ajatukset voi liittää Bourdieun (1998; 1995) ajatuksiin siitä,

että kieleen ja koulutustaustaan liittyy piilotettuja kulttuurisia arvostuksia, jotka vaikuttavat henkilön asemaan eri kentillä. Eri paikoissa tarvitaan erilaista kieltä ja sosiaalisia taitoja. Marjun viestin voisi yksinkertaistaa sanomalla, että kielen oppimiselle ei ole vaihtoehtoja, jos haluat päästä tasavertaisiin ja dialogisiin suhteisiin ympäröivän yhteiskunnan ja sen eri kenttien kanssa. Kielitaito on ensimmäinen ehto, mutta silti se ei vielä takaa onnistumistasi.

7.4 Käytännön ohjaavat voimat – polkupyörällä pääsee ja mies jarruttaa

Usein maahanmuuttajien koulutusvalintojen taustalla on hyvin käytännöllisiä syitä. Kotoutumiskoulutuksen suunnittelussa ei aina tulla ajatelleeksi, että koulutus on osa ihmisten arkea. Joskus ohjauksen näkökulmasta tuntuu siltä, että ratkaisuja tehdään liian lyhyellä tähtäimellä ja liikaa riippuen siitä, millaisia vaikutuksia koulutukseen osallistumisella on ihmisten ja perheiden tavalliseen arkeen. Ohjauksen näkökulmasta tuntuu, että joskus vaivalloisemmat ratkaisut voisivat olla pidemmällä tähtäimellä kaikkein onnistuneimpia. Haastatteluissa tuli esille esimerkiksi seuraavanlaisia syitä hakeutua johonkin tiettyyn koulutukseen.

Adil: Mun opettaja, tiedätkö hänet, hän sanoi, että Salmirannassa alkaa tämä rakennuskurssi. Se on sinun lähellä. Ei mun pidä maksaa tämä lippu. Mä menen polkupyörällä yksi kurssi. Sitten ei tarvi lippua ja sitten mä ei pidä odottamaan milloin bussi tulee. Minulla on polkupyörä ja mä tulen yksin paremmin. Yksi kilometri ei haittaa mä menen polkupyörällä. Seitsemän tai kahdeksan tai kymmenen kilometriä ei voi mennä.

Perheenäideille lapsiin liittyvät käytännön ohjaavat voimat ovat hyvin tavallisia.

Nittaya: Sitten minä odotin vauvaa. Sitten olin siellä jatkokurssilla, mutta vain vähän aikaa, koska mahaan aina koskee, oli iso. Myöhemmin ajattelin, että minä voin olla minun tytön kanssa, on helpompi ja parempi kuin päiväkodissa. Parempi olla vähän aikaa äidin kanssa.

Myös oppilaitosten valintaan käytännön syillä on merkitystä. Jyväskylän kristillinen opisto järjestää koulutusta samoina aikoina kuin peruskoulut. Työvoimakoulutus taas voi jatkua jopa koko kesän yli, vaikka esimerkiksi päiväkodit ovat usein heinäkuun kiinni. Niinpä Ljuba valitsi koulutuspaikakseen kristillisen opiston.

Ljuba: Se oli hyvä, se oli mukava niinku lasten takia, koska lomät olivat samaan aikaan ja se oli lähellä. Se oli kyllä vähän vaikea ja piti opiskella kovemmin.

Viktoria ajoi työhön se ajatus, että sillä tavoin hänen mahdollisuutensa saada uusi puoliso Suomeen paranisivat. Hän sai työpaikan nopeasti tuttavien kautta.

Viktor: Minä tarvitsin mennä työhön nopeasti. Koska minä odottanut, että minun vaimo saa luvan muuttaa Suomeen. Jos työtön, ei onnistu, tarvitsee vuoden tulot, palkka...jos puolen vuoden työsopimus, vaimo ei pääse tulemaan. Tosi asia.

Viktor toimi johdonmukaisesti sen ajatuksen vallassa, että työn avulla hän voi vaikuttaa vaimon oleskeluluvan myönteiseen ratkaisuun.

Käytännön asioilla on suuri koulutusvalintoja ratkaiseva voima. Kyse voi olla oleskeluluvasta, bussilipusta, oppilaitoksen etäisyydestä, opiskelujakson ajoituksesta, lasten hoitojärjestelyistä tai puolison suhtautumisesta koulutukseen. Esimerkiksi Marju kertoi jo edellisissä kappaleissa miehestään, joka ei päästänyt häntä opiskelemaan omien henkilökohtaisten pelkojensa vuoksi ja siksi, että hän ajatteli vaimon osaavan jo riittävästi suomea. Mies jarrutti, koska hän ei ymmärtänyt kirjoitetun kielen ja puhutun kielen eroa eikä sitä, että kielioppi tukee rakenteiden oppimista ja ymmärtämistä.

Joissain haastatteluissa tuli esille myös ajattelutapa, että menemme sinne, minne virta meitä vie.

Adil: Mä menen työharjoitteluun, voi olla yksi vuosi tai enemmän. Jos on töissä, mä menen töissä. Jos ei ole, sitten mä istun kotona. Mä en tiedä, mitä mä haluan. Jos mä olen täällä työssä vaikka loppuijäksi tai sitten jos joku sanoo minkälaiselle kurssille menen. Sitten mä menen käymään työvoimatoimistossa ja menen varmaan kurssille.

Nittaya:: Se oli monta kurssia mä pyysin, mutta en tiennyt, mikä kurssi se on.

Eli osa haastatelluista maahanmuuttajista jätti koulutukseen hakeutumisen enemmän käytännön asioiden ratkaistavaksi tai yleensäkin jonkin korkeamman voiman harteille. Myös Ihle (2006, 2–7) kuvaa tätä suhtautumistapaa, joka perustuu alistumiselle ja ajatukselle, että joku muu tietää paremmin mihin minun pitäisi mennä. Menemme koulutukseen jos käytännön asiat lokahtavat kohdalleen ja sinne päädymme. Pidemmän ajan henkilökohtaista suunnittelua ei ollut, esimerkiksi Thaimaasta tulleelle suomalaisen miehen puolisolle riitti turvallinen elämä.

Nittaya: Ei mitään erikoista, kyllä nyt on hyvä. Ei tarvitse, mitä minä sanon, ei tarvitse mitään uutta. Suomessa on rauha maassa, minun maassa on sota. Haluan rauhaa, rauhallisuutta. Ei oikea sota, mutta kyllä meillä on paljon huonoja ihmisiä. Etelä-Thaimaassa sellaista rikossuuntaa...

Myös Payman Karim (2002) kirjoittaa, että etukäteen suunnittelu ei kuulu kaikkien eri kulttuureista tulevien ihmisten tapaan toimia. Joskus ajatellaan, että suunnittelu on tarpeetonta, koska kaikki kuitenkin lopulta riippuu Jumalasta. Hän kannustaa kuitenkin suunnittelemaan ja ottamaan vastuuta omasta elämästään, koska

vaikka Jumala hoitaisi omat asiansa, oma apukin on aina tarpeen. Payman Karim olikin yksi SPR:n Kotopolku-projektin työntekijöistä, joka oli mukana luomassa suunnittelun avuksi yhtä apuvälinettä, kotoutumiskaarta, jonka avulla voidaan työstää sekä menneisyyttä, nykyisyyttä että tulevaisuutta.

Ohjaustyö perustuu ajatuksille, joiden mukaan maahanmuuttajia tulee kannustaa itseohjautuvuuteen ja yleensä suunnittelemaan elämäänsä pidemmällä tähtäimellä niin, että kaikki välivaiheet, esimerkiksi lyhyemmät koulutukset, tukevat kokonaistavoitteen saavuttamista. Tavoite, kun puhutaan kotoutumiskoulutuksesta, joko työvoimakoulutuksesta tai siihen rinnastettavasta koulutuksesta, on työllistyminen. Haastatteluissa esille nousee uusia ohjauksen haasteita. Käytännön arjen sujuminen voi viedä voiton hyvin tehdyltä pitkän tähtäimen suunnittelulta ja aina maahanmuuttajat eivät usko omaan vaikutusmahdollisuunsa vaan jättäytyvät järjestelmän, luojan tai ohjaajan armoille. Heille elämän tärkeät arvot ovat jossain muualla, vaikkapa Nittayan tapaan rauhallisessa elämässä.

Ahmad Akhlaqin (2005) väitöskirjassa todetaan, että maahanmuuttajien omien verkostojen merkitys työpaikkojen löytämisessä on oletettua paljon suurempi. Kontaktit työelämään löytyvät usein maamiehien kautta ja työpaikkoja löytyi näitä väyliä käyttäen paljon enemmän kuin työvoimatoimistojen avulla. Myös ohjaajina oman yhteisön tuki on oleellinen. Heiltä saadaan tietoja siitä, mihin maahanmuuttajat ovat työllistyneet ja maamiehet toimivat usein myös työhön opastajina. Verkostot toimivat, mutta niiden avulla voi yltää vain vähemmän arvostetuille sektoreille, esimerkiksi ravintolatyöhön. Jyväskylässä tämä tapa työllistyä toimii vain rajoitetusti, koska alueella myös pidempään Suomessa asuneet maahanmuuttajat ovat usein työttöminä. Viktorin työn saanti viittaa kuitenkin samantapaiseen sosiaalisten verkostojen apuun.

Viktor: Minulla oli vähän vaikeaa. Minun ammatti opettaja ja toinen korkeakoulutus insinööri. Minä olin työnjohtaja tehtaassa. Mutta Suomessa ei tarvi maahanmuuttajajohtajaa ja opettajaa ei tule ikinä. Firman johtajan vaimo oli ex-vaimon työkaveri. Ja minä sain työtä.

Vaikka maahanmuuttajan oma verkosto ei pystyisi järjestämään työtä, sillä voi olla suuri merkitys kotoutumisprosessissa. Leo kuvasi haastattelussa itselleen tärkeitä keskusteluita sukulaismiehen kanssa, joka oli tullut jo aiemmin Suomeen.

Leo: Minä tutustuin kyllä paljon kurssi-ihmisiin, koska kun me tulimme, ei ollut kaveria. Oli vaikea. No minä paljon aikaa olin järvellä, rannalla, metsässä ja koska minä olin metsässä, esimerkiksi kävelyllä, minä sain stressin pois. Paremmiin minä ajattelin ja minulla oli kaveri mukana. Venäjänkielinen vaimon sukulainen ja hän otti minut järvelle kalastamaan. Hän kertoi minulle mitä tapahtuu Suomessa ja paljon kiinnostavaa hän puhui minulle.

Esimerkiksi Turussa ja Tampereella työvoimatoimisto on voinut ryhmäpalveluina ostaa maahanmuuttajayhdistyksiltä ohjauspalveluita, joiden ajatus on järjestää omakielistä ohjausta maahantulon alkuvaiheessa. Leo kuvaa samaa asiaa, hänen tapauksessaan vain on kyse hyvin toimivasta henkilökohtaisesta sosiaalisesta tuki-verkostosta.

Voisi ajatella, että työllistyminen ja tuen saaminen maahanmuuttajien omien verkostojen kautta on vain hyvä asia, mutta asialla on toinenkin puoli. Granovetterin (1983, 202–205) mukaan maahanmuuttajien suhteet perustuvat vahvoihin siteisiin, jotka pohjautuvat usein sukulaisuuteen, ystävyyteen tai ainakin samaan kansallisuuteen. Valtaosa siitä epävirallisesta tiedosta, jota yleensä käytetään työpaikkoja hakiessa, kulkee heikkoja siteitä pitkin, tuttujen tai kaukaisempien ihmisten välityksellä. Asetelmasta seuraa helposti lohkoutuneet työmarkkinat, joilla muulta tulleet tekevät heikommin arvostettuja töitä. Työnvälityskanavat erkanevat toisistaan ja maahanmuuttajat pystyvät käyttämään omaa sosiaalista pääomaansa vain heidän elinpiiriinsä rajoitetuilla työmarkkinoilla. Maahanmuuttajien omien verkostojen täytyy integroitua muihin työnvälitysverkostoihin, jotta ne eivät jäisi omiksi erilliseksi saarekkeikseen, joilla etenemismahdollisuudet ovat muita työnhakijoita heikommat.

7.5 Yhteiskunnan ehdoilla vai armoilla?

Ohjauksen, oman motivaation ja käytännön arjen sujumisen lisäksi maahanmuuttajien ohjautumiseen koulutukseen ja työelämään vaikuttavat yhteiskunnan rakenteet. Joskus on kyse siitä, millä periaatteilla kunnissa valitaan lapsia päivähoitoon, miten toimeentulotuen linjaukset muotoillaan tai miten koko maata koskevat sosiaaliturvaa koskevat säädökset vaikuttavat ihmisten ratkaisuihin. Maahanmuuttajien ratkaisuihin vaikuttavat sosiaaliturvajärjestelmä ja sen mahdolliset sudenkuopat. Toisaalta kyse on myös yhteiskunnan muista lainalaisuuksista, kuten työmarkkinoiden vetovoimasta ja työvoiman tarpeesta.

Zahra tuli Suomeen turvapaikanhakijana ja hän joutui oman erityistilanteensa vuoksi odottamaan pysyvänluonteista oleskelulupaa useita vuosia. Kun hän sai oleskeluluvan, hänellä oli vielä edessään yksi koulutukseen hakeutumisen este. Hän ei saanut lapselleen hoitopaikkaa.

Zahra: En tiedä, me monta kertaa yritimme kurssia, mutta kurssia ei ollut. Päivähoito ei voi ottaa lapsi päivähoitoon, että minä sitten menisin kurssille. Yksi vuosi me odotimme tämä. Sanoimme päivähoitoon, minä olen kotona ja minä en osaa suomea enkä voi mihinkään mennä. Mutta päivähoito sanoi, että jos et ole työssä, et ole opiskelija, me emme voi ottaa lapsi.

Lopulta Zahra sai lapselleen päivähoitopaikan ja pääsi opiskelemaan kieltä. Hänen omasta mielestään aikaa kuitenkin kului turhaan, varsinkin, kun hän oli jo odottanut oleskelulupaa pitkään Suomen rajojen sisäpuolella ja hänestä tuntui, ettei pääse ollenkaan opintojen alkuun.

Edellisessä luvussa oli esillä käytännön asioita, jotka vaikuttavat koulutusvalintoihin. Haastatteluissa tuli esille, että matka oppilaitokseen voi olla ratkaiseva tekijä. Jos tarvitet matkalipun, seuraava kysymys on oikeus saada toimeentulotukea lippukuluihin. Päälinjaus on, että kaupungin sisäinen matkalippu kuuluu toimeentulotuen perusosaan eikä siihen erikseen myönnetä tukea. Adil tuo kuitenkin esille sen, maahanmuuttajapalveluiden (aikaisempi ulkomaalaistoimisto) ja aluesosiaaliseman linjaukset tuesta olivat erilaiset ja vaikuttivat osaltaan hänen ratkaisuihinsa. Polkupyörästä tuli paras kulkuneuvo, mutta sillä ei jaksa polkea kovin kauas.

Adil: Mä olin työharjoittelemassa, mutta paikka piti olla lähellä. Ja kun mä menin työharjoitteluun, jos on enemmän kuin kolme kilometriä ulkomaalaistoimisto maksoi tämä lippu mutta aluesosiaali ei, ei maksa mitään.

Kyse on hyvin pienistä toimeentulotukisummista, jotka voivat saada aikaan ratkaisuja, jotka eivät pitkällä tähtäimellä ole maahanmuuttajan edun mukaisia. Tietenkin voi toisaalta kysyä, olisiko lippu oikeasti mahdollista kustantaa perusosaan kuuluvalla summalla tai koulutuksen ajalta maksettavalla ylläpitokorvauksella. Raha on joka tapauksessa pienellä summalla toimeentulevan ihmisen taloudessa tärkeä ohjaava voima. Ehkä tämän luvun esimerkeistä voi lukea päätöksien taustalla olevia syitä, joita voisi tulkita Ihlen (2006, 2–7) tarkoittamaksi laskelmoivaksi pragmatismiksi. Oma vastuuta suunnitelman sisällöstä ei mietitä kovin pitkälle ja kaikkein tärkeimmäksi asiaksi nouseekin se, millaisia välittömiä vaikutuksia päätöksillä on omaan henkilökohtaiseen talouteen.

Kaikkein kärsijätetymin rahan ratkaisevan voiman toi esille Viktor omassa haastatteluvastauksessaan. Hän kuvasi venäjänkielisten maahanmuuttajien motivaatiota osallistua työvoimakoulutukseen tai siihen rinnastettavaan koulutukseen. Koulutuksessa maahanmuuttajat saavat kotoutumistukeen liitetyn ylläpitokorvauksen, joka jää myös toimeentulotukilaskelmassa maahanmuuttajien eduksi eli todellisuudessa käytettäväksi esimerkiksi matkakuluihin tai opintojen aikana ruokakuluihin. Viktorin käsityksen mukaan raha on joillekin maahanmuuttajille tärkein koulutuksen motiivi.

Viktor: Jyväskylässä on maahanmuuttajista venäläisiä 90 %. Kaikki venäläisiä, karjalaisia, inkeriläisiä ja kolme vuotta he ovat kurssilla. Kurssilla he saavat lähellä 600 euroa joka kuukausi kolme vuotta. Mutta minä ja muut venäläiset ostavat kaikki tavarat, vaatteet, sokeri, makaroni ja kaikki tuolta puolelta, Venäjältä. Ja kaikki tavarat Venäjällä halvempia kuin Suomessa kolme, neljä

tai viisi kertaa. Ja se on Suomessa ei iso raha, mutta tarvitsee kertoa kolmella. Silloin se on venäläisten tulot, istuvat kurssilla, eivät kaikkea halua töihin. On hyvä palkka. Jos minä ja minun vaimo istuu kurssilla, tästä tulee hyvä auto, iso telkkari. Työttömän elämää Suomessa, mutta ei kaikille venäläisille.

Ymmärrätkö?

Istuvat kotona, se on normaalia. Työvoimatoimisto sanoo, että jos ette tule työharjoitteluun tulee karenssia. Ei ongelma, jos ei makseta työvoimatoimistosta, ei makseta Kelasta. Kuka maksaa? Sosiaalitoimisto. Joka kuukautta ja kolme kertaa, siitä tulee enemmän kuin tuhat euroa. Ja kaiketi tavarat, joka viikonloppu sinne ja takaisin, sinne ja takaisin. Hyvä elämä.

Jaana: Jyväskylästä on vähän pitkä matka Venäjälle?

Viktor: Ei pitkä matka, Pietariin seitsemän tuntia. Viipuriin viisi tuntia.

Viktor ei ole ensimmäinen, joka puhuu kannustusloukun vaikutuksesta eli sosiaaliturvajärjestelmä on rakennettu niin, että vähimmäistuloon pääsee joka tapauksessa, mutta sitä parempiin tuloihin pääseminen taas vaatii kunnon työsuhdetta ja satunnaiset työt vain sekoittavat koko tukijärjestelmän. Viktor puhuu toisessa kohdin vähän eri sävyyn toteamalla, että hänen on oltava töissä, koska nämä tulot eivät hänen elämäntilanteessaan riittäisi.

Viktor: Minä varmasti voin olla yksi sadasta maahanmuuttajasta joka pääsee töihin. Se oli yksi vuotta minä olin kurssilla, sitten minä töihin. Istua kolme vuotta, se on parasta. Mutta rahaa ei tule, mulle tarvitsee.

Esimerkiksi Markku Lehto (2003, 22) on huomauttanut, että kannustimista puhuttaessa ei pitäisi koskaan kokonaan unohtaa eettisiä kannusteita. Yleensä keskustelu kulkee taloudellisten kannusteiden urassa. Epäilemättä ihmiset pyrkivät tekemään taloudellisesti rationaalisia valintoja. Silti on muitakin arvoja. Esimerkiksi nuoret arvioivat usein tulojaan ja hyvinvointiaan sekä saamaansa arvostusta koko elinkaaren mitalla. He ottavat vastaan haasteita, vaikka ne eivät juuri tässä hetkessä näyttäisikään taloudellisesti kaikkein kannattavimmilta ratkaisuilta.

Onko niin, että jos jotkut maahanmuuttajat tekevät koulutusratkaisujaan vain Viktorin kertomilla perusteilla, se kertoo heidän menettäneen uskonsa tulevaisuuteen ja omiin mahdollisuuksiinsa. Yrittämisen palo on sammunut, koska esimerkiksi oma ikä koetaan liian korkeaksi ja mahdollisuudet suomalaisessa yhteiskunnassa liian pieniksi. Halutaan saada vain kohtuullinen elämä tähän hetkeen ja tulevaisuus on tarkoitettu seuraavia sukupolvia varten.

Pahimmassa tapauksessa suomalaisesta yhteiskunnasta sosiaaliturvajärjestelmien tulee maahanmuuttajalle paikka, josta ei voi lähteä pois. Ljuba on tulkinnut tilanteensa sellaiseksi, että hän ei voi muuttaa takaisin Venäjälle, vaikka hänen ystävänsä ovat siellä ja hän viihtyisi siellä Suomea paremmin.

Ljuba: Minä haluaisin palata Venäjälle. Siellä elämä on helpompi. Minä olen ollut masentunut. Ei Suomessa ihan hyvä asua. Länsimainen maailma on julma. Täällä ei ole työtä ihmiselle. Minä haluaisin palata, mutta minä en lähde. Minulla ei ole varaa siihen, minulle ei ole siellä mitään, ei asuntoa eikä muutakaan. Suomessa on niin hyvä sosiaaliturva, että minun täytyy jäädä tänne.

Ljuban haastatteluvastauksesta voi lukea hyvin ratkaisevanlaatuista luottamuksen puutetta suomalaista yhteiskuntaa ja sen toimintaan kohtaan. Saavutettu sosiaalinen pääoma heijastuu Kouvon ja Räsänen (2005,21) mukaan takaisin luottamuksena ympäröivään yhteiskuntaan. Minusta haastatteluvastaus heijastaa hyvin heikkoa luottamusta tuntemattomiin toisiin kansalaisiin ja täydellistä ulkopuolisuuden tunnetta suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisessa järjestelmässä.

Mohsen oli yksi niistä haastatelluista, joka oli miettinyt suomalaista yhteiskuntaa ja omaa opiskeluaan suhteessa suomalaisiin työmarkkinoihin. Hän oli hiukan pettynyt siitä, että jo pakolaisten valintahaastatteluissa mainostettu työvoimapula ei ole vielääkään tullut.

Mohsen: Joskus mä ajattelen, että ennen kuin tulin Suomeen, siellä sanottiin, että kolmen vuoden jälkeen Suomessa tarvitaan tosi paljon työntekijöitä. Mä sanoin, että se on hyvä asia ja se kolme vuotta on mennyt ja ei ole semmoinen tilanne.

Mohsen oli kuitenkin suunnannut omia opintojaan sen mukaan, mitä tietoja hän oli saanut Suomessa tarvittavista työntekijöistä.

Mohsen: Halusin lähteä työhön ja kysyin millainen ammatti tarvitaan tulevaisuudessa Suomessa. Sanottiin, että metallialalla on tosi vähän opiskelijoita. Haluatko mennä opiskelemaan metallialaa, minulta kysyttiin. Ja että tulevaisuudessa tarvitaan, myös hi eli ilmastointi on semmoinen bisnes, ammattikoulussa opetetaan semmoisia aloja.

Mohsen sai ohjausta, jonka perusteella hän pystyi miettimään omaa opiskeluaan suhteessa suomalaisiin työmarkkinoihin.

Haastatelluilla maahanmuuttajilla oli jonkin verran kokemusta työelämästä ja kokemukset työnantajista olivat hyvin vaihtelevia. Työnantajana oli esimerkiksi yritys, joka on Jyväskylässä profiloitunut myönteisesti maahanmuuttajiin suhtautuvana yrityksenä. Kokemuksia oli myös humanitaariselta pohjalta työtä tekevästä järjestöstä työnantajana. Järjestön johtohahmo oli ottanut maahanmuuttajan auttamisen työelämäänsä myös henkilökohtaiseksi tehtäväkseen ja mukana oli myös ystävyys-suhteen piirteitä. Kolmantena esille tulleen vaihtoehtona oli yksityinen yritys, jonka omistaja ei ollut täysin moitteettomasti hoitanut omia velvollisuuksiinsa työnantajana.

Viktor: Minä olin siellä ja keskustelin johtajan kanssa. Hän sanoi, että se ei este, jos kieli ei suju, kun on vahva työpäri. Minä pääsin sinne työharjoitteluun ja sitten pääsin työhön. Se on talon firma ja hänellä on paljon ongelmia. Johtajan vaimo ja lapset menivät turvakotiin. Hänellä oli rattijuopumus ja poliisi otti kortti pois. Nyt hän istuu kotona koko ajan ja juo. Sitten hän putosi moottoripyörästä, oli humalassa ja ajoi moottoripyörällä töihin.

Jaana: Johtaja juo ja te teette työt?

Viktor: Ja johtajalla on paljon ongelmia tästä ongelmasta. Toukokuussa meillä oli vain 7 työpäivää, kesäkuussa 12 työpäivää. Se on ongelma. Pieni palkka.

Maahanmuuttajat joutuvat työmarkkinoilla kahdentyyppisten haasteiden eteen, toisaalta heitä ei oteta edes työhaastatteluihin ja työn saaminen on vaikeaa. Jos he taas etenevät työelämään, he joutuvat tyytymään ammattitaitoaan vastaamattomiin töihin ja he joutuvat keskimääräistä useammin tekemisiin työnantajien kanssa, jotka eivät kunnolla hoida velvollisuuksiaan työnantajana.

8. Maahanmuuttajien ehdotuksia kotoutumiskoulutuksen kehittämiseksi

8.1 Vahva alku kotoutumiseen

Jo aiemmissa luvuissa on sivuttu erilaisia koulutuksen kehittämisehdotuksia. Monissa haastatteluvastauksissa tulee esiin kielen oppimisen prosessinomaisuus ja ajatus, että alkuun pitäisi satsata entistä enemmän. Jos opinnot etenevät liian nopeasti, jää katvealueita eikä uuttakaan tietoa pystytä omaksumaan.

Olga: Minä olin hermostunut ja itkin joka päivä. Parempi jos minä ensin opiskelin suomen kieli esimerkiksi Palapelissä. Tällä hetkellä minulla helppoa, koska minä tiedän ja jos tulee uusia sanoja, minä muistan nopeasti, koska minä tiedän perusasiat. Minä opiskelin hyvin perusasiat ja sitten voi mennä eteenpäin. Ja myös kurssin välillä, kesällä ja keväällä, kävin työharjoittelussa ja paljon keskustelin.

Luvussa väärät koulutusvalinnat puhutaan siitä, miten koulutukset voivat seurata toisiaan vähemmän onnistuneessa järjestyksessä. Monissa vastauksissa korostettiin sitä, että opiskelu tulisi aloittaa Palapelissä, koska se miellettiin paikaksi, missä opinnot alkavat ihan alusta. Palapeli on vain yksi tällä hetkellä olemassa oleva vaihtoehto, mutta tärkeää on ennemminkin se, millaista ensimmäisten kuukausien suomen kielen opetus pitäisi maahanmuuttajien mielestä olla. Toteuttamistapoja voi olla lukuisia.

Vastauksissa korostuu, että odotusaikojen ei maahan tullessa saa olla pitkiä. Adelina kuvaa kokemuksiaan Jyväskylän ulkopuolelta seuraavasti.

Adelina: Jouduimme odottamaan koko kesän. Se oli pieni paikka ja me olimme ensimmäiset kurssilaiset. Ei ollut mitään muuta vaihtoehtoa. Ja ne asiat, joita opin aiemmin vastaanottokeskuksessa unohtuivat. Jotkut asiat vain menee, unohtaa.

Vahva alku tuntuisi myös maahanmuuttajien mielestä tarkoittavan sitä, että toimeen päästään nopeasti. Uuden kotouttamislain velvoite siitä, että maahanmuuttajan olisi kolmen kuukauden sisällä päästävä johonkin hänelle sopivaan toimintaan, tuntuu myös maahanmuuttajien mielestä järkevältä. He eivät vastauksissaan tuo esille aikarajoja, mutta yleensä ne, jotka olivat päässeet koulutukseen tuon aikarajan sisällä, olivat koulutuksen alkuun tyytyväisiä.

Ensimmäisten opintojen pitäisi olla riittävän hitaasti eteneviä. Joskus liian nopeasti edennyt alku saadaan onnistuneesti paikattua jos seuraava koulutus sisältää samanlaisia opintoja.

Mohsen: Mutta Palapelissä mä ajattelin, että oli vähän vaikea meille, mutta opettaja opetti meille vähän enemmän. Kun minä opin vähän enemmän, sitten vasta lisää. Mutta kuitenkin yritimme opiskella siellä. Sen jälkeen tulimme peruskurssille ja kaikki alkoi taas alusta. Peruskurssissa se alkoi hyvin, koska me muistamme minkälaisia sanoja me opimme.

Prosessia voisi kuvata jonkinlaiseksi kuminauhaliikkeeksi. Koulutuksien taso ei koskaan osu täysin kohdalleen kaikkien luokassa opiskelevien osalta. Jokaisen koulutusprosessissa olisi tärkeää, että päästäisiin myös niihin vaiheisiin, jolloin kuminauhaa voi löysätä ja opiskella vähän pienemmin ponnistuksin. Joskus esimerkiksi koulutuksen käyminen uudelleen voi olla hyvä ratkaisu, kunhan ei ajauduta siihen, että samoja koulutuksia käydään vuodesta toiseen. Väärät koulutusvalinnat luvussa olen kuvannut sitä, miten liian kireälle vedetty kuminauha vaikuttaa opiskelijaan. Hän ei anna kenellekään palautetta hänelle sopimattomasta koulutuksesta vaan kärsii hiljaa itseksensä stressi- ja keskittymisongelmista tai erilaisista psykosomaattisista oireista.

Mahabad Namiq kuvaa Helsingin Sanomien haastattelussa 23.9.2007 nykyistä suomen kielen opetusta kurjaksi verrattuna pakolaistyön alkuvaiheisiin 1990-luvulla. Silloin vanhat kurditkin puhuivat suomea. Hänen mukaansa ainakin hänen asuinseudullaan koulutusta joutuu odottamaan joskus jopa 8 kuukautta, kuten hänen vuonna 2004 Suomeen muuttaneelle miehelleen tapahtui. Hänestä on tärkeää, että heti alussa panostettaisiin kielen opetukseen, jotta ihmiset voisivat saada ihan oikean työpaikan. Ihmisten kielitaustaa ei oteta tarpeeksi huomioon opetuksessa ja muutama tärkeä perusasia jää kokonaan opettamatta. Kuten esimerkiksi se, että suomen kielessä lauseen ensimmäinen sana kirjoitetaan isolla, vaikka kurdissa toimitaan aivan päinvastoin. Maahanmuuttajat eivät saa kielitaidottomana työtä ja päätyvät töihin tuttavien ja sukulaisten pizzerioihin. Namiqin mukaan työ pizzariassa voi toimia hyvin väliaikaisena vaiheena elämässä, mutta vaarana on jäädä jumiin ”pizza-akatemiaan” ja omat haaveet jäävät toteutumatta.

Maahanmuuttajien viesti on, että koulutus täytyy suunnitella niin, että jokaisen koulutuksen paikka on mietitty tarkkaan kokonaisuudessa. Jokaiselle oppijalle

täytyy miettiä kaikkein sopivin jatko ja esimerkiksi koulutusten järjestyksistä ja ajoituksista ei saa joustaa liikaa. Alussa opetetaan alun asioita ja eteneminen pitäisi olla hyvin yhdessä suunniteltua. Edellisissä luvuissa maahanmuuttajat ovat puhuneet siitä, miten heterogeeniset ryhmät vaikuttavat koko ryhmän opiskeluun. Koulutusvalinnat ovat risteyskohtia monien koulutuksien välillä, mutta alussa on tärkeintä päästä alkuun nopeasti ja mielellään pehmeän laskun avulla. Maahanmuuttajat eivät osaa itse Suomeen tullessaan ottaa kovinkaan paljoa kantaa ehdotettuihin ratkaisuihin. Jälkikäteen haastateltujen viesti on selvä.

Nittaya: Jos minä ensin käyn helposti, on varmasti parempi. Ei oppiminen liian korkea.

Olga: Joo, perusasiat aina ensin hyvin.

Kukaan haastatelluista ei tuonut esille, että olisi toivonut opetukseen tulkkia. Tulkin tarvetta he toivat enemmän esille esimerkiksi asioidessaan lääkärissä, neuvolassa tai muissa palveluissa. Silloin, kun opetuksessa puhutaan yhteiskunnasta ja palveluista, tulkki voi olla tarpeen. Yleinen kanta oli, että suomen opetus voi tapahtua suomeksi ja mieluiten nimenomaan suomeksi, eikä niin, että ryhmässä käytetään paljon apuna jonkun opiskelijaryhmän äidinkieltä.

Alkuvaiheen opetuksessa hyvänä apuna pidettiin toiminnallisia tapoja, näyttelemistä ja tekemällä oppimista. Edellisissä luvuissa maahanmuuttajat kuvasivat Marjatan ja Elinan opetusta, joka perustui näihin menetelmiin. Aivan maahanmuuton alkuvaiheessa näytteleminen on lähes ainoa käytössä oleva tapa saada aikaan yhteinen ymmärrys ja haastatteluissa monet kertoivat kovasti pitäneensä noista tunteista.

Mohsen kuvaa tiivistetysti onnistuneen koulutusprosessin kulkua vahvan alun jälkeen näin.

Mohsen: Minun mielestä se on ihan hyvä, että on ensin Palapeli. Palapelissä opetetaan ei vain suomen kieltä vaan kaikenlaista, esimerkiksi laki, millaisia lakeja Suomessa on. Ja käsityö ja kaikenlaista, työharjoitteluakin on Palapelissä. Sen jälkeen peruskurssi, sen jälkeen se on hyvä. Sen jälkeen pitää itse valita. Mihin haluaa mennä opiskelemaan.

8.2 Olgan kotoutumiskoulutusmalli

Tässä luvussa kuvaan Olgan esittämän mallin siitä, miten kotoutumiskoulutus pitäisi suunnitella. Malli perustuu hänen omiin kokemuksiinsa. Mallin perusrakenne on Olgan esittämä ja opetuksen sisältöön liittyviä kannanottoja olen poiminut myös muiden haastateltujen vastauksista.

Olgan malli perustuu läheiseen yhteistyöhön työnantajien kanssa. Koulutus

alkaisi kahden kuukauden jaksolla oppilaitoksessa, missä aloitetaan perusasioiden opetus. Marju ottaa kantaa opetuksen laadun kehittämiseen. Marjun mielestä opetuksen täytyy perustua visuaalisuuteen ja toiminnallisuuteen. Esimerkkinä Marju kertoi omasta päiväkotiharjoittelustaan, missä hän oli käytännön toiminnan kautta oppinut mitä tarkoittaa kengän nauhojen sitominen. Opettajan täytyy käyttää ympäristöään opetusvälineenä ja rakentaa virikkeitä täynnä olevia ympäristöjä.

Marju: Kuulin opettajasta, joka otti kengät pois jalasta ja heitti ne menemään. Ja hän kysyi, mitä mä olen tehnyt? Tulee opetus, mutta samalla niinku elämässä, ei ole niin kuin irti elämästä. Opettaja on tehnyt jotain ja oppilas on kertonut, mitä hän oli tehnyt. Siitä se tuli.

Marjun mielestä oppitunteihin pitäisi liittyä pieniä, vaikka lyhyitäkin, henkilökohtaisia ohjausaikoja. Niiden aikana tavallaan tarkistettaisiin, että opiskelija on ymmärtänyt ja oppinut juuri opetetun asian. Myös virheiden korjaaminen olisi hänen mielestään tärkeää.

Marju: Koko opetus enemmän näillä nähtävyyksillä, niin kuin lapsilla. Olisi toivomuksena, vaikka se on vaikea, että opettaja individuaalisesti opettaa. Ei tartte paljon, vaikka viisi minuuttia päivässä. Muut tekee tehtäviä ja opettaja yhden ihmisen kanssa vain viisi minuuttia. Tässä on just se, että jos minä päivästä toiseen puhun väärin eikä kukaan mua korjata, minä toistan ne virheet. Minä opin väärin, kukaan ei näytä minulle virhettä. Jos virheitä ei kukaan korjata, ne jää pysyväksi.

Sisällön osalta edellisistä luvuista voi poimia, että ryhmien pitäisi olla monikulttuurisia ja opiskelijoiden opiskeluvalmiudet mahdollisimman samanlaisia ryhmän sisällä. Koulutuksessa pitäisi olla niin paljon ihmisiä samaan aikaan, että ryhmiä voitaisiin muodostaa erilaisten intressien ympärille. Esimerkiksi jo aiemmissa haastatteluvastauksissa tuli esille, että puhekurssia kokevat tarvitsevansa muutkin kuin ne, joiden kielen opiskelu on erityisen hidasta. Venäjää tai muita äidinkieliä saisi käyttää korkeintaan tauolla. Opettaja voisi silloin niin halutessaan selittää epäselvää asiaa omalla äidinkielellä. Ryhmiä muodostettaessa otettaisiin huomioon myös ammatillinen suuntautuminen.

Olgan koulutusmalli jatkuu kuukauden työharjoittelujaksolla jo tässä vaiheessa, kun suomea on opiskeltu kaksi kuukautta. Olga perustelee työharjoitteluiden tärkeyttä jo varhaisessa vaiheessa näin.

Olga: Työnantaja voi katsoa, mitä minä teen hyvin, ehkä tulevaisuudessa työnantaja tietää ja kutsuu toisen kerran työharjoitteluun tai työpaikalle. Koska meidän kotimaassa on sama. Se on totta, että työnantaja ei helposti ulkoa ota työnteki-

jää. Koska hän ei tiedä, kuka hän on. Paperilla sinä voit kirjoittaa mitä sinä haluat, olen abkera ja olen positiivinen. Paremmiin itse kerran nähdä kuin sata kertaa kuulla.

Työharjoittelun jälkeen opiskelija palaa taas oppilaitokseen. Työharjoittelupaikkojen tulisi olla sellaisia, että niissä joutuu puhumaan paljon ja niissä maahanmuuttajalla on mahdollisuus kehittää osaamistaan omalla tai suunnittelemallaan ammattialalla. Viktorin mukaan oivallinen työharjoittelupaikka voisi olla vaikkapa palvelutalo. Harjoittelupaikka tulisi valita niin, että joutuu puhumaan ja ymmärtämään kieltä monipuolisesti eikä vain kuuntelemaan suomalaisia kiro sanoja.

Viktor: Esimerkiksi, jos on työharjoittelua tai töissä palvelutalossa, se on hyvä paikka oppia suomen kieli. Koska minun vaimo oli työharjoittelussa palvelutalossa ja sano, että siellä oli kaikki ne vanhat miehet, joiden kanssa puhua. Mutta minun työpaikalla sanotaan, tule tänne, anna mulle vasara ja paljon kiro sanoja. Ei mitään muuta.

Marju toteaa, että pakko on joskus paras opettaja.

Marju: Mies meni työhön ja sanoi, sun pitää mennä pankkiin avaamaan oma tili, sitten työvoimatoimistoon ja Kelaan. Mä ihan pärjännyt kuin pärjännyt. Kyllä mulla oli jonkun verran suomea, mä pärjäsinkin. Se antoi aivoille työtä, kun se oli vain pakko. Minä vain tunsin oman vastuuni.

Vuorottelu oppilaitoksessa ja työharjoittelussa kestäisi 1-2 vuotta riippuen siitä, miten suomen kielen opinnot etenevät. Vähitellen opiskelija siirtyisi kokonaan työelämän puolelle tai mahdollisesti ammatilliseen koulutukseen. Koulutusjakso etenisi suunnitelmallisesti työelämää kohti nopeammassa aikataulussa kuin nykyisin tapahtuu. Nuoremmat ja nopeammin oppivat etenisivät opintoihin tai työelämään jo vuoden kuluttua ja muut parin seuraavan vuoden kuluessa.

Olga perustelee vuorottelusysteemiä myös kieliopintojen tehostumisella. Hänen kokemuksensa mukaan joka kurssilla käydään läpi esimerkiksi samoja verbityyppejä ja taivutuksia, mutta ne eivät koskaan siirry aktiivikäyttöön varsinkaan, jos kotona puhutaan toista kieltä.

Olga: Opettaja opettaa suomen kieli ja grammatiikka. Sama verbi opiskellaan joka kurssilla. Esimerkiksi odottaa, puhua, sanoa, verbityyppi ja astevaihtelu, se on grammatiikkaa. Käytännössä minä en unohda. Minä muistan ja minä haluan hyvin ja oikein puhua. Sitten takaisin luokkaan opiskелеmaan ja sitten taas harjoittelupaikkaan. Oma systeemi mielestäni tosi hyvä.

Esimerkiksi Helsingin seudulla tapahtuu jo nykyisin yhä useammin niin, että

maahanmuuttajat keskeyttävät kotoutumiskoulutuksiaan saadessaan työtä. Jos työmarkkinat ja työvoiman tarve kehittyvät Keski-Suomessa myönteisimpien ennusteiden mukaisesti tulevina vuosina, voi Olgan kotoutumiskoulutusmalli olla hyvinkin toimiva ja käyttökelpoinen tapa saada nopeasti työntekijöitä työvoimapulasta kärsiville työpaikoille.

Keskisuomalainen (29.5.2007) kirjoitti ruotsalaisesta pakolaisten koulutuksesta otsikolla *"Pakolaisten kielenopetus uusiin puihin Ruotsissa"*. Kielen opetus on lehden mukaan todettu käyttökelvottomaksi, koska kielenopetus ei anna riittävää kielitaitoa työelämään. Puutteena nähtiin, että opetuksessa ei oteta huomioon ihmisten ammattitaitoa. Jatkossa kaikille hankitaan harjoittelupaikka kielikurssin aikana ja koulutus perustuu toiminnallisuuteen. Tukholman kaupungin pakolaiskysymyksistä vastaavan Kristina Alvendalin ajatukset ja Olgan kotoutumiskoulutusmalli tuntuvat puhuvan hämmästyttävän hyvin samaa yhteistä kieltä.

8.3 Uuteen kotimaahan sopimattomat ammatit ja ohjauksen tarve

Haastatteluissa tuli usein esille hämmennyksen tunteita, jotka liittyivät entiseen ammattiin ja siihen, minkä ammatin nyt uudessa ympäristössä voisi ottaa omakseen. Oma ammatillinen suuntautuminen oli suurin mieltä vaivaava kysymys monien mielissä. Onko sillä mitään merkitystä, miten minä aikaisempaa elämäni elin ja mitä minä tein eläkseni?

Viktor kuvaa omaa ajatustaan ammattien siirrettävyydestä maasta toiseen näin.

Viktor: Esimerkiksi sähkömies on Suomessa ja Afrikassa sähkömies. Mutta opettaja ja työnjohtaja, se on Suomessa oma työnjohtaja. Ei Suomessa tarvi maahanmuuttaja johtajaa ja opettajaa ei tule ikinä.

On varmasti totta, että maahanmuuttajat ovat keskenään erilaisessa asemassa riippuen siitä, miten hyvin erilainen ammattitaito on siirrettävissä maasta toiseen. Jotkut ammatit on rakennettu niin kiinteästi yhteiskuntaan kuuluviksi, että siirtomahdollisuutta ei juuri ole. Kuitenkin ammattien pohjalta voisi rakentaa uutta osaamista ja taustasta voisi olla uudessakin ympäristössä edes jotain hyötyä.

Jokisaari (2006, 111) kirjoittaa osuvasti, että tuntuu jonkinlaiselta resurssien tuhlaamiselta ja ihmisten nöyryyttämiseltä, ettei heille tarjota ensisijaisesti mahdollisuuksia hankitun koulutuksen ja ammattitaidon täydentämiseen suomalaisille työmarkkinoille soveltuvaksi. Tilanne, jossa maahanmuuttaja joutuu aloittamaan ammatillisen koulutuksensa alusta ja suuntautumaan täysin uudelleen alalle on ensinnäkin hänen henkilökohtaisen panoksensa ja resurssiensä hukkaamista. Tämän lisäksi se on yhteiskunnallisesti ajatellen resurssien tuhlausta, sillä olisi varmasti "taloudellisempaa" (täydennys) kouluttaa ihmisiä alalle, jonka parissa he

ovat jo vuosikausia työskennelleet ja saaneet koulutuksen. Samalla tapahtuu ihmisten aiemman työkokemuksen ja koulutuksen mitätöintiä, kun vaihtoehtoisesti se voitaisiin tunnustaa ja kotoutumista voitaisiin tukea kunnioittamalla ihmisen aikaisempaa työhistoriaa. Ihmiselle voi olla aika masentavaa kuulla, että kaikki on aloitettava alusta, vaikka he luulivat olevansa ammattilaisia omalla alallaan.

Maahanmuuttajat ilmaisevat monissa haastatteluissa olevansa jotenkin hukassa ammatinvalintansa kanssa. Mikhail on hakenut monet kerrat linja-autonkuljettajan koulutukseen, mutta hän jää aina valintojen ulkopuolelle, koska hänen suomen kielen taitoaan ei pidetä riittävänä. Kuitenkin haastattelussa selvisimme hyvin suomen kielellä. Hän on tehnyt kotimaassaan linja-autonkuljettajan työtä pitkään isossa suurkaupungissa. Onko niin, että oppilaitokset valitsevat opiskelijansa liian tiukan seulan läpi. Olemmeko pian tilanteessa, missä työnantajat palkkaavat suoraan ulkomaista työvoimaa työvoimapulaan vedoten, mutta työvoimakoulutus tai muu ammatillinen koulutus ei kouluta työhön haluavia työttömiä vedoten esimerkiksi heidän soveltumattomuuteensa tai huonoon kielitaitoonsa. Ulkomailta suoraan työmarkkinoille tulevat osaavat joka tapauksessa täällä jo asuneita heikomminkin suomea.

Myös Mohsen koki monia pettymyksiä hakiessaan tietokonealan koulutukseen. Hän ei päässyt koulutukseen, vaikka hän otti mahdollisiksi opiskelupaikoiksi lähes kaikki oppilaitokset Suomessa. Zahra mietti ammatinvalintaansa kuumeisesti ja tuntui olevan asian kanssa aivan aloituspisteessä.

Zahra: Pitkä aika minä ajattelen, mutta en tiedä, mikä ammatti sopii minulle. Mitä minä voin tehdä. En jaksakaan kotona koko ajan. Mutta minä en tiedä mikä ammatti. Tärkeä asia, mitä minä tykkään ja missä minä voin onnistua työssä.

Haastattelujen aikaan suurimmalla osalla oikean ammatin, koulutuksen tai työn etsiminen oli mieltä askarruttava asia. Joillakin taustalla oli terveydellisiä pulmia, joiden selvittelyssä mukana pitäisi olla kuntoutuksen asiantuntijoita, jotta mahdollinen ammatti voisi löytyä.

Adil: Mä olin 15–17 vuotta muurari ja sitten mä –mutta mä en tykkää tämä muurari. Minulla on ongelmia. Yksi päivä työtä ja sitten tulee kutina.

Nittaya: Minä olen ompelija. Mutta minulle tuli allergia, ei voi tehdä enää.

Haastateltavat halusivat Suomessa työtä, mutta heidän tiensä työelämään oli vielä 4–5 vuoden maassa asumisen jälkeen hyvin epäselvä. Jotkut heistä olivat yrittäneet hakeutua koulutukseen ja eteenpäin innokkaasti, mutta heidän yrityksensä oli usein katkenut siihen, että heidän kielitaitonsa ei riittänyt. Kautta koko haastatteluaineiston maahanmuuttajat halusivat kehittää omaa kielitaitoaan. He

olivat valmiita tekemään edelleen työtä, jotta se olisi paremmin vastannut suomalaisen yhteiskunnan vaatimuksia. Ammattisanaston opettamista pidettiin tärkeänä, koska oman ammatin sanaston tunteminen vie kohti työelämässä selviytymistä. Ammattisanaston opetusta ei kuitenkaan ollut tarjolla. Haastateltavat kertoivat, että vain Palapelin uraohjaukseen ja kotitalousoppilaitoksen suomen kielen opetukseen sisältyi ammattisanaston opiskelua.

Maahanmuuttajat näkivät tarpeen, että heidän ammattikoulutustaan tai osamistaan pitäisi päivittää vastaamaan suomalaisia vaatimuksia. He eivät kuitenkaan löytäneet itselleen sopivia väyliä täydentää tietojaan. Yksi aivan konkreettinen esimerkki on vaikkapa erilaisten moottoripyörän sylinterien oppiminen uudessa ympäristössä.

Adil: Mun ammatti on nyt moottoripyörän korjaaja. Mä osaan Iranissa, mutta täällä on neljä sylinteriä, mä haluan oppia nämä neljä sylinteriä, millainen se on. Yksi sylinteri, se on erilainen ja on erilainen sähkö. Tiedätkö mikä on sylinteri?

Jos maahanmuuttajien kuvausta tilanteestaan tulkitsee riittävän pitkälle, voisi ajatella, että heille on syntynyt Suomessa ajatus, että he eivät saa yrittämiselleen mitään vastakaikua. Kokemus voi konkretisoitua esimerkiksi työpaikkaa hakiessa.

Leo: Minulle parempi, jos on työ. Minä monta kertaa menin työvoimatoimistoon ja kysyin työtä. Sitten Leena kirjoitti kirjeen, että on vapaa paikka. Minä soitin, työnantaja puhuu, ei ole vapaa paikka. Oli kirje, oli vapaa paikka muuttomies ja sitten kuorma-autonkuljettaja, mutta kun minä soitin, ei ole.

Parempi, jos seuraava kerta minä menen toimistoon ja parempi, kun puhun työnantajan kanssa. Varmasti minä puhuin huonosti suomeksi. Parempi, kun katsoo työnantajaa silmään ja puhuu.

Leon vastauksesta voi lukea tarpeen kohdata työnantaja onnistuneemmin. Hänen tapansa puhua voi tuntua työnantajasta vieraalta eikä hän pysty rajallisen kielitaidon vuoksi nopeassa puhelinkeskustelussa perustelemaan omaa osaamistaan tarpeeksi vakuuttavasti. Työnantaja voi kiinnittää huomiota työn kannalta epäoleellisiin seikkoihin eikä hänelle koskaan selviä millainen kuorma-autonkuljettaja hakija lopulta olisi ollut.

Jollekin käy jopa niin, että he eivät enää jaksa yrittää. He luovuttavat ja esimerkiksi Ljuba koki olevansa umpikujassa. Hänellä ei ollut mitään saavutettavaa uudessa kotimaassa, mutta takaisinkaan ei voinut palata.

Ljuba: Ei Suomessa ihan hyvä asua. Minä haluaisin palata Venäjälle. Siellä elämä on helpompi. Tämä on julma paikka.

Monet kertoivat haastatteluissa omasta aktiivisuudestaan ja ponnisteluistaan päästä koulutukseen tai työpaikoille, mutta he törmäsivät erilaisiin esteisiin. Maahanmuuttajat keräävät itselleen inhimillistä pääomaa, lisää ja lisää suomen kielen taitoa, mutta se ei yksistään riitä. Joka tapauksessa heidät tulkitaan liian erilaisiksi sekä ammatilliseen koulutukseen että työhön. Heiltä puuttuu sosiaalista ja kulttuurista pääomaa, joka estää heitä saavuttamasta itsenäistä toimeentuloa. Tämän kappaleen viestin voisi ehkä tiivistää toteamalla, että maahanmuuttajat haluavat päästä tilanteeseen, jota Suurpää (2002, 216–217) kutsuu hyvän vaihdon solidaarisuudeksi. He haluavat kehittää työtä niin, että heitä varten ei järjestetä vain koulutuksia koulutuksien perään hyvän tahdon solidaarisuuden hengessä vaan he haluavat päästä mukaan tekemään työtä ja päästä elämään normaalia elämää uudessa yhteiskunnassa. Leo esittää asian näin.

Leo: Minulla oli työ 20 vuotta. Minä tein työtä bussissa, rekka-autossa ja kuorma-autossa. Minulla on kaikki kortit ja minä haluaisin opiskella ja tehdä työtä Suomessa paremmin. Ensimmäinen asia ei istua kotona. Aina mennä työvoimatoimistoon ja Kelaan. Minä voin tehdä työtä ja saada rahaa eikä mennä sosiaalitoimistoon.

Suuri syy maahanmuuttajien huonoon työllisyystilanteeseen Keski-Suomessa on yksinkertaisesti se, että työttömyysasteet ovat kaikkien työtä hakevien osalta muuta maata korkeammat. Tietenkin myös työnantajien asenteilla on Leon kuvaamalla tavalla merkitystä. Työllisyystilanne on kuitenkin parantumassa ja silloin myös maahanmuuttajien ohjaus vaatii uutta otetta. Jokainen päättää itse tulevaisuudestaan ja osallistumisestaan, mutta ohjauksen avulla vaihtoehdot ovat paremmin myös muualta tulleiden hahmotettavissa.

Mohsen: Joku pitää auttaa. Ei me aina tarvita, että aina joku opettaa meitä kielissä, mutta pitää olla sellainen ihminen kuin esimerkiksi Maria. Hän opettaa ammatista, minkälainen ammatti on, miten se sopii meille esimerkiksi ja toinen opettaja Palapelissä, joskus sä istuit hänen paikallaan. Hän istui, se iso lankapuhelin oli hänen pöydällään. Helena, hän kertoi lyhyesti Suomen laista, mitä tarvitsee, kun tekee työtä suomen kielellä.

8.4 Unelmien toteutuminen ja kotoutumiskoulutus

Kotoutumiskoulutuksen tehtävä on kotouttaa maahanmuuttajia, mitä se sitten käytännössä tarkoittaakin. Heidän ei saisi jäädä yhteiskunnan reunoille, omiin oloihinsa, vaan heidän tulisi olla mukana kaikessa yhteiskunnan toiminnassa, myös työelämässä. Haastattelujen perusteella ja katsomalla tämän tutkimukseen valikoituneen ryhmän sijoittumista huhtikuussa 2007, noin 5 vuoden maassa asumisen jälkeen,

tilanne ei näytä kovin hyvältä. Ryhmä on saanut kotoutumiskoulutusta suuren määrän, mutta heistä vain harvat ovat edenneet ammatilliseen koulutukseen tai työelämään.

Tutkimusryhmä (33 henkilöä) on saanut rinnasteista koulutusta keskimäärin 8 kuukautta, työvoimakoulutuksena järjestettävää kielikoulutusta keskimäärin 15 kuukautta ja ammatillista työvoimakoulutusta keskimäärin 4 kuukautta. Palapelin osuus rinnasteisesta koulutuksesta on noin 5 kuukautta. Muut rinnasteiset koulutukset olivat Networkshop-projektin opetus, valmistavat koulutukset Jyväskylän kristillisessä opistossa ja Jyväskylän aikuisopistossa sekä Jyväskylän kotitalousoppilaitoksen opetus. Keskimäärin tutkimusryhmälle on kertynyt työvoimakoulutusta tai siihen rinnastettavaa koulutusta 2 vuotta 3 kuukautta. Mahdollisia lomia tai jaksojen vaihtumisia ei ole laskettu määrään, joten koulutusta on käytännössä ollut koko ajan lähes kolmen vuoden ajan. Määrä ylittää huomattavasti Opetushallituksen suosituksen ja luultavasti myös monilla muilla paikkakunnilla toteutuneen tason. Yhteensä kotoutumiskoulutusta, ammatillinen koulutus poislukien, kertyy ryhmän jäsenille keskimäärin noin 85 opintoviikkoa (kuukaudessa on keskimäärin 21 arkipäivää ja opiskelua 7 tuntia päivässä tehtävät mukaan lukien, opintoviikko on 40 tuntia työtä).

Kauhanen, Lilja ja Savaja (2006, 35) puhuvat työvoimakoulutuksen yhteydessä yleisemminkin lock-in vaikutuksista. Koulutus sitoo työnhakijan ajankäyttöä ja vähentää hänen mahdollisuuksiaan etsiä töitä avoimilta markkinoilta. Maahanmuuttajan osalta lock-in voisi tarkoittaa jonkinlaista turvallisuuden tunnetta, kun tutut koulutukset jatkuvat ja jatkuvat. Maahanmuuttajalla itselläänkään ei ole mitään intressiä lähteä kolkuttelemaan työpaikkojen ovia. Samalla maahanmuuttajan oma aktiivisuus vähentyy ja voidaan ajautua tilanteeseen, jota Sjöblom-Immala (2006) kuvaa sanomalla, että Turun seudulla yksi tärkeä syy, miksi maahanmuuttajia ei ole työssä enempää tietyissä toimipaikoissa on yksinkertaisesti se, että he eivät ole hakenneet avoimia työpaikkoja. Maahanmuuttaja voi ajautua ajattelemaan, että kielitaitoni ei riitä tai että minun on joka tapauksessa mahdotonta saada paikkaa ulkomaalaistaustani vuoksi.

Iivari (2006, 111–112) on kysynyt tutkimuksessaan vankilatuomion saaneilta maahanmuuttajilta heidän ajatuksiaan tekijöistä, jotka edistävät kotoutumista Suomeen. Kysymykseen saatiin vastaus kolmelta neljäsosalta haastatelluista ja yli puolet näistä piti suomen kielen oppimista aivan ehdottoman tärkeänä. Kutakuinkin kolmasosa luetteli useampia seikkoja, joiden täytyy yhtäaikaaisesti toteutua, jotta kotoutuminen olisi tehokkainta. Yhdistelmätekijät kasautuvat kielen oppimiseen, koulutukseen, suomalaisten ystävien saamiseen, avioliiton solmimiseen ja työelämän tuntemukseen sekä työnsaantiin. Myös tämän tutkimuksen tulokset tukevat ajatusta, että kotoutumiseen tarvitaan monia yhtä aikaa toteutuvia edellytyksiä, joista suomen kielen hyvä hallinta ei ole ainoa. Esimerkiksi Ljuba suhtautui omaan tilanteeseensa Suomessa epätoivoisesti, vaikka hänen suomen kielen taitonsa oli

lähes moitteeton.

Keski-Suomessa työttömyysasteet ovat olleet koko 2000-luvun korkeammat kuin monilla muilla paikkakunnilla Suomessa. Kotoutumiskoulutus on tarjonnut maahanmuuttajille turvallisen vaihtoehdon, kun eteneminen työelämään on näyttänyt mahdottomalta. Tilanne työmarkkinoilla on kuitenkin selvästi muuttumassa ja tulppa työllistymisen tieltä on poistumassa. Kun mahdollisuudet aukeavat, myös maahanmuuttajien ohjauksessa ja kannustamisessa olisi hyvä olla ajan hermolla. Silloin myös kotoutumiskoulutuksen mahdollinen lock-in vaikutus täytyy ottaa huomioon entistä vakavammin.

Lähes kaikissa haastatteluissa sanoma oli selvä, maahanmuuttajat halusivat työtä. Vain yksi haastatelluista nosti muita elämänarvoja esille. Hän toivoi Suomessa asumiselta lähinnä turvallista ja rauhallista elämää.

Nittaya: Toivon, että tulee pitkä kesä. Joo, minun maassa ei ole lunta. Ensimmäisen kerran näin lunta. Mutta minun maassa sota. Haluan rauhaa ja turvallisuutta.

Kaikissa muissa vastauksissa halu päästä työhön oli yhtä vahva, vain ilmaiset vaihtelivat. Myös Aini Pehkosen (2006, 55) tutkimuksessa maahanmuuttajien työllistymisestä saatiin samanlaisia tuloksia. Kaikki haastatellut halusivat osallistua työelämään, ja ainoastaan kotiäideillä kodin ulkopuoliseen työhön siirtyminen ajoitui mielikuvissa tulevaisuuteen. Pehkosen mukaan työhön haluttiin, koska siihen liittyi toive toimeentulon parantumisesta ja uusista sosiaalisista suhteista, mutta joillakin mukana oli myös ajatus vastavuoroisuudesta. Maahanmuuttajat halusivat maksaa takaisin sen, mitä olivat suomalaiselta yhteiskunnalta saaneet. (vrt. Mauss 1950/1999, 123).

Tässä tutkimuksessa monilla oman alan etsiminen oli vielä kesken. Ljuba ei enää jaksanut uskoa omiin mahdollisuuksiinsa työllistyä Suomessa. Omien mahdollisuuksien puutteen kokeminen oli katkeroittanut hänet uskomaan, että hänellä ei ole minkäänlaista tulevaisuutta Suomessa. Muut kertoivat suhteestaan työhön näin.

Zabra: Mietin, mikä työ sopii minulle, missä minä voin onnistua.

Viktor: Unelma on päästä työhön kiitolinjalle.

Adil: Hyvä suunnitelma, mä töissä.

Mohsen: Haluan työtä, paljon työtä. Minulle ei ole tärkeää, mistä mä saan palkkaa, Mutta työ on tärkeää, miten voi auttaa toisia.

Marju: Minun unelma voittaa miljoona lotosta, jos vitsi. Mutta jos oikeesti, kyllä löytää työpaikka. Kyllä se on kaikista paras.

Mikbail: Haluaisin tehdä maanparannus tai metsänparannus. Minua kiinnostaa lastaaminen ja kippiauto. Tein Venäjällä. Iso kone ja iso palkka.

Adelina: Minun suurin unelma? Ensimmäinen on terveys koko perheelle. Ja sitten on työ.

- Olga: Haluan myös työtä, en halua istua kotona. Jos on mahdollisuus, minä menen vielä johonkin. En minä työtä pelkää, mutta minä pelkään ymmärtää ja puhua.*
- Leo: Haluan päästä nopeasti työhön.*

Tavoite oli selvä, mutta maahanmuuttajien vastauksista heijastui tuskastuminen prosessin hitauteen. Heistä tuntui, että asiat eivät etene ja ehkä emme saa tulevaisuudessakaan työtä. Juhila (2006, 60) kirjoittaa, että aiemmin Suomessa vallalla ollut ajatus rakenteellisesta työttömyydestä on vaihtunut viime vuosina näkemykseen vain hetkittäisistä kysynnän ja tarjonnan vastaamattomuuksista, jolloin tarpeeksi aktiivisen työn etsinnän uskotaan tuottavan tulosta. Asetelma on omiaan syyllistämään niitä, jotka eivät työn saannissa onnistu. Keski-Suomessa on näihin päiviin saakka eletty työllisyysilanteessa, missä maahanmuuttajat kuten monet muutkin työnhakijat ovat lyöneet päätään seinään. He ovat sisäistäneet workfare-ajattelutavan (ks. Juhila 2006, 60), missä kansalaisen arvo määräytyy aktiivisen työn kautta, mutta heillä ei ole ollut mahdollisuutta päästä aikeissaan eteenpäin.

Useilla oli pettymyksiä koulutuksien valintaprosesseista, kun he eivät päässeet opiskelemaan valitsemaansa alaa. Maahanmuuttajat näkivät selvästi kotoutumiskoulutuksen hyvät puolet, se oli ainoa keino oppia suomea ja suomalaisen yhteiskunnan asioita maahan tultaessa. Vastauksista saattoi kuitenkin aistia, että koulutus alkoi heille jo riittää.

- Mikhail: Mutta nyt vain opiskelen ja opiskelen. En pääse työhön.*
- Zabra: Kun minä olin peruskurssilla, minä tunnen joitain ihmisiä, jotka käyvät ehkä viisi tai kuusi kertaa peruskurssin. Se on turhaa, ei kukaan voi jatkaa tämä.*

Toisaalta koulutukset eivät ole vain pelkkää tunnilla istumista vaan mukana on myös työharjoittelua. Maahanmuuttajat tuovat monessa kohdin, myös Olgan kotoutumiskoulutusmallissa, esille sen, että työharjoittelut ovat tärkeitä. Työpäikällä on mahdollisuus myös saada sosiaalista pääomaa, uusia ystäviä suomalaisista työkavereista.

- Marju: Ei itsestään kurssit ole auttaneet mutta työharjoittelu. Se niinku auttoi paljon, antoi tietoja kulttuurista ja kaikista ja suhteista. Siellä oppi tosi paljon. Siellä niinku tutustui ihmisiin ja oli heidän kanssaan. Näkee työelämä vähä eri tavalla ja kuitenkin suomalaiset vähän semmoisia, että ne eivät niinku laske lähelle. Jos siellä sattuu ystävä työharjoittelussa vähän lähemmäs pääsee tuttua ihmistä. Paljon nyt taas oppinut siellä päiväkodissa.*

Maahanmuuttajat olivat hyvin sisäistäneet ajatuksen, että he eivät voi työllistyä, koska he osaavat huonosti suomea. Yksi tapa päästä lähemmäs työtä oli heidän

mielestään lisätä puhetilanteita joko työpaikoilla tai oppilaitoksissa. Kahdella haastatelluista oli kokemuksia suomalaisessa ryhmässä opiskelemisesta, jota he pitivät hyvänä vaihtoehtona, vaikka se aluksi olikin vaikeaa.

Marju: Kun mä tulin sinne, mulla oli tosi vaikeaa. Siinä tuli näitä ammattilaisia sanoja ja mä en tiennyt viroksi enkä englanniksi mikä se oli. Sitten mä pärjäsinkin jo ilman sanakirjaa, se kehittyy ja menet kuitenkin koko ajan eteenpäin. Ja silloin, kun olet suomalaisessa ryhmässä, kaikki tapahtuu suomen kielellä. Silloin on pakko. Kaikki lähtevät jonnekin salaa, mä en kuullut sitä minne ollenkaan. Joo, meille sanottiin, että mennään. Joskus oli sellaisia tilanteita. Ainakin tiedän, että kielitaito on parantunut.

Kotoutumisaikaa pidettiin yleensä riittävän pitkänä eivätkä nämä maahanmuuttajat nähneet tarvetta sen pidentämiseen. Tutkimukseen valitun ryhmän kotoutumisaikana uusi kotouttamislaki ei vielä ollut voimassa ja Zahra nuorena maahanmuuttajana totesi, että se on hänen osaltaan harmi, koska muuten hän olisi voinut saada mahdollisen tulevan ammatillisen koulutuksen ainakin osittain rinnastettavaksi. Mohsen oli sitä mieltä, että mahdollisella kotoutumisajan lyhentämisellä voisi olla hyviäkin puolia. Myös tämä kannanotto liittyy koettuun prosessien hitauteen. Prosessi tulisi saada etenemään nopeammin sekä järjestelmää kehittämällä että maahanmuuttajien omalla tehokkaammalla panostuksella.

Mohsen: Kun kotoutumisaika loppuu, se ei tarkoita, että kaikki loppuu. Sen jälkeen on kursseja, ammattikoulu, kaikki on auki. Ei kaikki loppu. Jos se on yksi vuosi, se ei ole tärkeä asia. Ehkä se on hyvä, koska silloin kaikkien pitäisi yrittää enemmän. Se on lyhyt aika ja pitäisi oppia jotakin. Sen jälkeen pitäisi järjestellä hyvin mihin mennä opiskelemaan.

Maahanmuuttajat eivät halua, että suomen kielen opetusta radikaalisti vähennetään. Viesti sen sijaan on se, että kotoutumiskoulutusta ja ammatillista koulutusta pitäisi integroida toisiinsa kiinteämmin niin, että myös maahanmuuttajilla on mahdollisuus edetä ammatillisen koulutuksen kautta työelämään. Pääsy ammatilliseen koulutukseen vaatii erinomaista kielitaitoa, joten ammatillinen koulutus jää usein saamatta tai viivästyy kohtuuttoman pitkälle. Kotoutumiskoulutus ei saa olla itseisarvo vaan sen pitää viedä maahanmuuttajia lähemmäksi työtä entistä nopeammin ja suunnitelmallisemmin.

Forsander (2002) kirjoittaa, että tietojen ja taitojen (kotoutumiskoulutuksessa suomen kielen ja yhteiskuntaopintojen) opettamisen sekä koulutuksen avulla maahanmuuttajille kertyy inhimillistä pääomaa. Oleellista on huomata, että pelkkä inhimillinen pääoma ei riitä pääsyyn työmarkkinoille. Muista maista tulleet ihmiset tarvitsevat aitoja kohtaamisia työpaikoilla, jotta he pääsevät mukaan heille

tarpeellisiin kommunikaatioverkostoihin ja he saavat sosiaalista pääomaa. Kohtaamisissa voi rakentaa kommunikaatioverkostojen lisäksi luottamusta, joka on toinen sosiaalisen pääoman ulottuvuus. Ajattelun voisi liittää myös Granovetterin (1983, 202-205) käsitteisiin heikoista ja vahvoista siteistä. Työpaikkojen kautta muodostuu heikkoja siteitä, jotka muodostuvat tuntemattomien välille, jotka usein auttavat seuraavien työpaikkojen saannissa ja välittävät tietoja työntekijästä seuraaville työntantajille. Ei ole mitenkään harvinaista, että työntekijävalintojen takana on harjoittelujaksoja tai määräaikaista työsuhteita, jolloin työntekijästä on saatu tarpeellista tietoa. Hyvän työntekijän leima voi viedä pitkälle, mutta jostain leima on ensin hankittava.

Haastatteluissa tuli hyvin selvästi esille unelma työstä, mutta siitä huolimatta tutkimusryhmästä (33 henkilöä) vain kolmasosa eli 11 henkilöä oli saanut työtä uudessa kotimaassaan. Vain viisi oli saanut työtä vapailta markkinoilta ja muiden työsuhteiden takana oli työelämävalmennus, työkokeilu tai palkkatuki. Kaksi henkilöä oli muuttanut työn perässä muille paikkakunnille Etelä-Suomeen. Työtä saaneet olivat joko hoito-, kuljetus- tai ravintola-alalla. Ravintoloista pizzeriat ovat tyypillisiä maahanmuuttajien työllistäjiä ja pizzeriatyöntekijöitä oli myös tutkimusryhmässä. Tutkimusryhmän maahanmuuttajista 11 oli huhtikuussa 2007 vaille mitään opiskelu- tai työpaikkaa. He olivat käyneet kaikki mahdolliset kielitaidon parantamiseen keskittyvät koulutukset ja he elivät Van Gennepin (1965) käsittein marginaalikautta. He olivat kahden aseman tai rajan välissä ja heidän on vaikea liittyä ja asettua uuteen elämään tulevaisuuden näyttäessä kovin epävarmalta. Ljuba oli haastatelluista ääriesimerkki juuri siksi, että hän ei tuntunut löytävän tietä ulos ahdistavasta elämäntilanteestaan. Tutkimusryhmästä 21 henkilöä eli 2/3 oli edelleen yli 5 vuoden Suomessa asumisen jälkeen säännöllisesti työvoimatoimiston asiakkaina. He olivat joko työttömänä, työvoimakoulutuksessa, työelämävalmennuksessa, työkokeilussa tai palkkatukityössä.

Ammatillinen koulutus on yksi mahdollisuus, jonka maahanmuuttajat toivat esille keinona päästä elämässään eteenpäin. Tutkimusryhmä oli saanut työvoimakoulutuksena järjestettyä ammatillista koulutusta keskimäärin 4 kuukautta eli vähemmän kuin rinnasteista koulutusta. Luvussa on mukana opintojaksoja, jotka olivat luonteeltaan yleissivistäviä eli tietojenkäsittelyyn liittyvä koulutus on laskettu mukaan ammatilliseen koulutukseen. Kuljetusalan koulutuksiin oli paljon halukkuutta, mutta Jyväskylässä maahanmuuttajien oli vaikea päästä opiskelijavalinnoissa sisään opintoihin. Yksi ryhmän jäsen oli ratkaissut ongelman hakeutumalla vastaavaan koulutukseen toiselle paikkakunnalle ja kurssin jälkeen hän onnistui myös työllistymään uudelle kotipaikkakunnalle. Kolme maahanmuuttajaa oli hakeutunut muuhun ammatilliseen koulutukseen ja heistä kaksi opiskeli muilla paikkakunnilla, Tampereella ja Turussa. Huhtikuussa 2007 neljä maahanmuuttajaa oli työvoimakoulutuksessa. Koulutukset olivat kielikoulutus, ohjaava koulutus, työharjoittelupainotteinen OPI-koulutus ja linja-autonkuljettajakoulutus.

Elina Moisio ja Tuomas Martikainen (2006, 46–47) kysyivät tutkimuksessaan ”*Kykyjen mosaiikki*” suomalaisilta asiantuntijoilta Delfoi-paneelissa mielipidettä väitteeseen:

”On uhka, jos maahanmuuttaja kokee osattomuutta suomalaiseen yhteiskuntaan. Työ on kaikkein tärkein tekijä, kun ehkäistään kulttuurien välisiä konflikteja ja avointa ristiriitaa kantaväestön ja maahanmuuttajien välillä. Kaikkein tärkeintä on pystyä tarjoamaan Suomeen tulijoille nopeasti työtä.”

Vastaajista 91 % oli väitteen kannalla ja 4 % oli eri mieltä. Työn merkitys näyttäisi asialta, josta ollaan yksimielisiä sekä maahanmuuttajien että suomalaisten asiantuntijoiden leireissä. Asiantuntijat perustelivat omaa mielipidettään esimerkiksi kansainvälisillä todisteilla, omilla kokemuksilla sekä laajasti koko siirtolaisuushistorian näytöillä.

9. Johtopäätökset

9.1 Millaista pääomaa kotoutumiskoulutus tarjoaa maahanmuuttajille?

Kotoutumiskoulutuksen antama pääoma ja omat tavoitteet

Haastateltavat olivat hyvin yksimielisiä siitä, että heidän tavoitteensa Suomessa on saada työtä ja huolehtia omasta toimeentulostaan. Vain kaksi haastatelluista esitti muita tavoitteita. Toinen heistä koki, että hänen elämäntilanteessaan rauhallinen elämä riittää ja toinen oli luopunut toivostaan ja harkitsi muuttamista Suomesta entiseen kotimaahansa. Myös suomalaisista asiantuntijoista Moision ja Martikaisen (2006, 46–47) tutkimuksen mukaan yhdeksän kymmenestä oli samaa mieltä väitteen kanssa, joka tiivistettynä kuului:

”On uhka jos maahanmuuttaja kokee osattomuutta suomalaisen yhteiskuntaan. Kaikkein tärkeintä on pystyä tarjoamaan Suomeen tulijalle nopeasti työtä.”

Kotouttamistyön tavoite vaikuttaa siis selvältä, mutta miten tavoitteeseen päästään? Tutkimusryhmästä kolmasosa (11 henkilöä) oli saanut työtä huhtikuuhun 2007 mennessä. Heistä vain viisi oli työssä vapailla työmarkkinoilla. Samana ajankohtana kolmasosa tutkimusryhmästä oli työttömänä vailla minkäänlaista opiskelu- tai työpaikkaa. Kotoutumiskoulutus ei pystynyt antamaan kovinkaan monille sellaista pääomaa, jolla olisi ollut suomalaisilla työmarkkinoilla vaihtoarvoa ja joka olisi taannut riittävän taloudellisen pääoman ja toimeentulon.

Jasiskaja-Lahti ja Perhoniemi (2006, 95) toteavat, että kaikista vastoinikäymisistä huolimatta heidän seurantatutkimukseensa osallistuneiden integraatiohalut eivät ole vähentyneet. He näkevät oman tulevaisuutensa vahvasti sidoksissa suomalaisen yhteiskuntaan. Kuten aikaisemmat tapahtumat Euroopasta ovat varoittaneet, tätä pyrkimystä ei pidä pitää itsestäänselvyytenä, vaan sitä on arvostettava ja edelleen tuettava kaikin keinoin. Huolestuttavaa on, jos motivaatio oppimiseen ja yrittäminen hiipuu, onneksi omassa aineistossani niin oli käynyt vain harvoille.

Uuteen maahan asettuminen on luontevaa aloittaa kielen opiskelulla eli inhimillisen pääoman hankkimisella. Haastatellut olivat yleensä päässeet nopeasti opintoihin ja puolet oli aloittanut opinnot ennen kolmen kuukauden kulumista maahanmuutosta. Ne, joiden opintojen alku viivästy, kokivat odottamisen tuskallisena, ellei siihen liittynyt omia valintoja. Kotoutumiskoulutus on opiskelijoille ilmaista ja voi ajatella, että tulijoilla olisi paljon suuremmat vaikutusmahdollisuudet sen toteuttamistapaan ja ajoituksiin, mikäli se olisi maksullista palvelua. Maksuttomuudella on perustelunsa, mutta sillä on myös vaikutuksensa millaista suhdetta luodaan valta-yhteisön ja tulijan välille. Maussin (1950/1999) mukaan lahjan saamisen suurin ongelma on siinä, että lahjan saaja ei pysty vaikuttamaan millään tavalla lahjan antamisen ehtoihin.

Tutkimusryhmä (33 henkilöä) sai seurantajakson (noin viisi vuotta) aikana paljon kielikoulutusta (keskimäärin noin 85 opintoviikkoa) eli heidän inhimilliseen pääomaansa panostettiin. Haastatteluissa useimmat kokivat, että kielen oppimisen osalta he ovat jo voiton puolella, mutta eivät silti uskoneet kielitaidon riittävän suomalaisille työmarkkinoille. Monissa haastatteluissa jäi ilmaan kysymys, milloin kielitaito sitten riittää, kun haastattelut tehtiin pelkästään suomen kielellä?

Virheettömästä suomen kielen taidosta on tullut hyvän kansalaisen ja työntekijän symbolista pääomaa työmarkkinoilla eikä kieli enää olekaan pelkkä kommunikation väline. Eri tavoilla puhuttuun kieleen liitetään erilaisia symbolisia merkityksiä. On aivan eri asia puhua työpaikalla suomea venäläisittäin korostaen kuin vaikkapa pohjalaisella murteella. Kotoutumiskoulutuksessa symbolisen pääoman hankintaan on kovin vaikea vaikuttaa. Se on usein havaittua olemista, joka toimii itsessään joko myönteisenä tai kielteisenä symbolisena pääomana (Bourdieu 1998, 167). Sitä ovat esimerkiksi nimet, etninen identiteetti tai ihonväri. Bourdieu (1998, 99) kirjoittaa, että symbolinen pääoma kiertyy moniin muihin pääoman muotoihin. Se voi olla fyysistä, taloudellista, kulttuurista kuin sosiaalistakin pääomaa, kunhan sosiaaliset toimijat tuntevat (tajuavat) sen ja antavat sille arvoa. Kotoutumiskoulutuksen keinottomuus symbolisen pääoman osalta liittyy siihen, että enää ei riitä maahanmuuttajien ominaisuuksien muokkaaminen vaan olisi muutettava niitä arvostuksia ja sosiaalisia rakenteita, joita yhteiskunnassa on.

Monilla ammatillinen tulevaisuus oli hämärän peitossa ja maahanmuuttajat kokivat, että heidän ammatillinen osaamisensa ei tullutkaan matkalaukussa entisestä kotimaasta Suomeen. Ei edes siinä tapauksessa, että kyse olisi hyvin käytännönläheisestä ammatista, kuten kuljettajan työstä. Forsanderin (2001, 43, 53–54) kuvaamat pääoman siirrosta johtuvat vaikeudet (mismatch –ilmiö) näyttäivät todelta myös tämän tutkimusryhmän osalta. Vain muutama maahanmuuttaja oli työllistynyt aikaisempaa ammattiaan lähellä olevaan työhön täydennyskoulutuksen jälkeen, ja jotkut olivat työllistyneet niin sanottuihin sisään-tulo-ammatteihin eli esimerkiksi pizzeriatyöhön. Vapaille markkinoille työllistyneistä kaksi oli muuttanut työn perässä muille paikkakunnille eli työttömäksi jääminen oli erittäin todennäköistä juuri

Keski-Suomessa. Monet maahanmuuttajat olivat jääneet tilanteeseen, jota voi Van Gennepin (1965) käsittein kuvata välitilaksi eli kaikki ajateltavissa olevat koulutukset on käyty, mutta tulevaisuus näytti silti kovin epävarmalta.

Inhimillistä pääomaa oli hankittu runsaasti työvoimapolitiittisena kielikoulutuksena, mutta ammatillisen koulutukseen pääsy tuntui melkein mahdottomalta. Haastateltavat olivat tulleet siihen tulokseen, että kielikoulutus ei enää auta vaan jollain muulla tavalla on päästävä eteenpäin. Koulutuksen muutostarpeet syntyvät maahanmuuttajien kokemuksista, mutta todelliset muutokset syntyvät koulutuksen kentällä, missä monet asianosaiset, kuten koulutuksen ostajat ja toteuttajat, vaalivat omia intressejään. Bourdieun (1998, 57) mukaan jokaisella kentällä kilvoitellaan osuudesta erilaisiin pääomiin ja kentän suhteelliset muutokset voivat vaikuttaa koko kentän rakenteen muuttumiseen. Opetuksen painotusten muuttuminen vaikuttaa koulutuksen hintaan sekä esimerkiksi suomen kielen ja ammatinopettajan väliseen työnjakoon. Palaan jälleen Maussin (1950/1999) toteamuksiin lahjan saamisen ongelmista ja siihen, että lahjan saaja ei voi vaikuttaa siihen, milloin, missä ja miten suurena lahja annetaan. Lahjan saamiseen liittyy myös haluttomuus kritisoida saatua koulutusta. Yleensä palautteet koulutuksista ovat erittäin hyviä. Haastattelujen perusteella koulutuksiin ollaankin pääosin tyytyväisiä, mutta mukana voi olla myös pelkoa siitä, että kriittisyydestä seuraa rangaistus, esimerkiksi seuraava koulutuspaikka meneekin parempiin suihin (vrt. Mauss 1950/1999).

Kaikki maahanmuuttajat eivät jaksaneet sitoutua elinikäisen oppimisen ideologiaan. Vanhuuden rajana pidettiin usein noin 40 vuoden ikää, jonka jälkeen olisi mieluiten tehty työtä eikä motivaatiota opiskeluun enää oikein riittänyt. Kieliopintoihin panostaminen tuntui itseään vanhana pitävistä maahanmuuttajista turhalta ja he kokivat, että suomen kielen opinnot eivät enää hyödyttäneet heitä. Siitä huolimatta monet olivat kiinnostuneita ammatillisesta täydennyskoulutuksesta, jonka avulla he halusivat päästä nopeasti työhön. Varsinkin, jos taustalla oli traumaattisia kokemuksia, opiskelu tuntui liian raskaalta. Jokisaaren (2006, 54) mukaan oikeutta elinikäiseen oppimiseen on pidetty länsimaissa itseisarvona ja harvoin on esitetty näkemys, että elinikäinen oppiminen voidaan nähdä myös työelämän jatkuvina vaatimuksina, jotka pakottavat työntekijät hankkimaan kulloinkin tarvittavat uudet tiedot ja taidot. Maahanmuuttajan osalta voidaan joutua jopa nöyryyttäviin tilanteisiin, kun koko entinen työhistoria mitätöidään ja kaiken joutuu aloittamaan alusta. Suomeen tulijat ovat voineet olla kunnioitettuja ja arvostettuja yhteisönsä jäseniä aikaisemmassa kotimaassaan ja he ovat saaneet oman symbolisen, kulttuurisen, sosiaalisen ja mahdollisesti myös taloudellisen pääomansa aivan eri perusteilla kuin se uudessa kotimaassa on mahdollista. He eivät enää olleet valmiita Giddensin (1994, 185–187) sanoin ottamaan vastaan ”toista mahdollisuutta” tai ”uutta alkua”. Perheissä voidaan kuitenkin ajautua tilanteisiin, joissa raha ratkaisee ja koulutuksesta saatava ylläpitokorvaus voi tulla niin tärkeäksi perheen taloudelle, että koulutukseen osallistutaan. Lahjalla alkaa siis todella olla kohdettaan alistava

merkitys (vrt. Mauss 1950/1999).

Jotkut olivat sitä mieltä, että kaikkien perheessä ei tarvitse hankkia inhimillistä pääomaa, esimerkiksi kielitaitoa. Jotkut olivat jättäneet opiskelun nuorempien ikäluokkien huoleksi ja joillekin vaimot toimivat tulkkeina. Toisaalta todettiin, ettei naisten varaan kannata kokonaan laskea tulevaisuuttaan. Jokaisella on oma elämänprojektinsa. Joillakin oli kuitenkin kokemusta siitä, että inhimillisen pääoman hankkimisen voi jättää toisille perheenjäsenille ja taloudellisen pääoman menetyksiä voi korvata hankkimalla kotiin tarvittavat tavarat itärajan takaa.

Kotoutumiskoulutus koettiin laadullisesti sellaiseksi, että se ei anna riittävästi mahdollisuuksia kasvattaa kulttuurista ja sosiaalista pääomaa. Koulutuksella on hyvä tavoite eli sillä kehitetään kielitaitoa, mutta opetus tapahtuu liiaksi oppilaitosten sisällä omissa opetusryhmissä. Forsanderin (2002, 82) esittämän mallin mukaan maahanmuuttajat nähdään edelleen liian kielitaidottomina, ammatitaidottomina ja kouluttamattomina, jotta he pääsisivät erilaisille yhteiskunnan kentille. Tilanteen tekee hankalaksi se, että ammatitaitoaan ei voi parantaa ilman opiskelupaikkaa ammatillisessa koulutuksessa. Jotkut maahanmuuttajista olivat kokeneet ennakkoluuloisia asenteita, mitkä tulivat esiin esimerkiksi työpaikkaa hakiessa. Työpaikka on nopeasti mennyt, vaikka se hetki sitten oli avoinna. Yksi haastatelluista totesi, että seuraavalla kerralla hän haluaa puhua työnantajan kanssa silmästä silmään. Hän oli tavoittanut asian ytimen eli kyse on eri kulttuureista tulevien ihmisten vaikeudesta kohdata valtaväestön edustajia niin, että puhumisen tapa (vrt. Bourdieu 1998) ei katkaise kommunikaatiota ennen kuin se on kunnolla päässyt edes alkuun.

Maahanmuuttajat eivät nykyisellä kotoutumiskoulutuksella saavuta tavoitteitaan. Heidän pääomansa on suomalaisten työmarkkinoiden mielestä edelleen vääränlaista. On tilanteita, joissa tulkinta voi olla oikea, irakilaisen moskeijan ruokailijan tai venäläisen asianajajan voi olla vaikea työllistyä ainakaan mainitulla työkokemuksella Suomessa, mutta usein kyse on myös asenteista. Kotoutumiskoulutus ei pysty tarjoamaan riittävästi aineksia sellaisen sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman hankkimiseksi, jota maahanmuuttajilta puuttuu. Tutkimuksessa esitetyn Olgan kotoutumiskoulutusmallin vahvuus olikin pitkäjänteinen ja jaksottainen työnantajayhteistyö, joka voisi onnistuessaan luoda edellytyksiä tilanteen korjaantumiseksi ja se voisi antaa mahdollisuuden luottamuskynnyksen ylittämiseen.

Koulutus ja ohjaus yhdenvertaisuuden ja dialogin rakentajina

Kotouttamislain (Laki 493/1999) tavoite on edistää maahanmuuttajien tasa-arvoa ja valinnan vapautta. Laissa ei kuitenkaan juuri määritellä mitä tasa-arvolla tarkoitetaan. Lain mukaan tasa-arvoa tulee edistää sellaisilla toimenpiteillä, jotka tukeva yhteiskunnassa tarvittavien keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamista. Maahanmuuttajien tasavertaisuudessa korostuu osallistuminen työelämään ja yhteiskunnan toimintaan. (Jokisaari 2006,15.) Tasavertaisuus ja työllistyminen ovat keskeisiä

kotouttamislain tavoitteita. Tässä tutkimuksessa maahanmuuttajien kokemukset vastavuoroisuudesta eli dialogisuudesta on otettu yhdeksi kotoutumiskoulutuksen ja ohjauksen mittapuuksi. Vastavuoroisuus kertoo maahanmuuttajan mahdollisuudesta rakentaa sosiaalista ja kulttuurista pääomaa niissä tilanteissa, joissa hän kohtaa työntekijöitä tai muita valtaväestön edustajia.

Yhdeksi tutkimuksen tulokseksi voi tiivistää haastateltavien kokemuksen siitä, että heiltä puuttuu mahdollisuus vuoropuheluun suomalaisen ympäristön kanssa eivätkä he saa tavoitteilleen riittävästi vastakaikua. He pitivät työn saantia tärkeimpänä tavoitteenaan. Myös Huttunen (2002, 342) kirjoittaa, että työn kautta tullaan konkreettisesti yhteisön jäseneksi, hankitaan toimeentuloa ja ihmissuhteita, mutta myös symbolisesti työnteko antaa oikeiden yhteiseen hyvään. Vastaavasti työttömyys sulkee ulkopuolelle ja turhauttaa. Kyse on kuulumisesta johonkin ja suomalaisen kotouttamistyön peruspilarina on työttömyydestä huolimatta pidetty juuri työtä.

Työn hakeminen alkaa siitä, että uusi muuttaja tulee työvoimatoimistoon kotoutumissuunnitelmahaastatteluun. Vain yhdelle haastattelemistani maahanmuuttajista oli kunnolla selvinnyt, mistä kotoutumissuunnitelman tekemisessä oikein on kyse. Useimmiten keskeinen kotouttamislain työkalu oli maahanmuuttajille täysin vieras ja yleensä he eivät pystyneet palauttamaan mieleensä kohtaamistilannetta. Kaikilta suunnitelma kuitenkin löytyy työhallinnon tietojärjestelmästä. Myös Jokisaari (2006, 57) päätyy samanlaisiin tuloksiin. Maahanmuuttajilla on suuri epätietoisuus siitä, mitä kotoutumissuunnitelmat tarkoittavat. Suurimpana syynä on se, että maahanmuuttajat eivät koe suunnitelmaa mitenkään itselleen tarpeellisenä eivätkä luota siihen, että suunnitelmasta on mitään käytännön hyötyä. Käytetyt käsitteet ovat niin abstrakteja, ettei maahanmuuttaja tavoita niiden takana olevaa ajattelua ja tavoitteita. Kotoutumissuunnitelmat eivät toimi työhallinnon työkaluina, koska ne eivät seuraa Suomeen asettumisen prosessia eikä niitä tehtäessä pystytä sellaiseen vuorovaikutukseen, joka mahdollistaisi tulijan sitoutumisen niihin pyrkimyksiin, joita kotoutuminen hänelle asettaa. Suunnitelma jää merkityksettömäksi paperiksi muiden joukossa.

Muissa yhteyksissä työvoimatoimiston työntekijät saivat tutkimuksessani kiitosta. Onkin täysin epärealistista olettaa, että keskimäärin kahdessa tunnin tapaamisessa kolmen vuoden aikana saataisiin käytyä sellainen dialoginen ohjausprosessi, mistä maahanmuuttajat todella hyötyisivät. Kotoutumissuunnitelmalavereihin pakkautuu monenlaisia asioita työvoimatoimiston ilmoittautumismenettelyistä oman tulevaisuuden ja ammatillisen uran suunnitteluun. Myös sosiaalityöntekijän asema jää tilanteissa helposti marginaaliseksi, koska työvoimatoimiston arkeen kuuluu paljon tiedotettavaa. Bourdieun (1998; 1984) korostaa kielen sosiaalista ulottuvuutta ja sen yhteyttä sosiaaliluokkiin. Hänen mukaansa erilaiset ihmisryhmät eroavat ja erottautuvat erilaisen kielenkäytön perusteella. Vaikka tulkki on paikalla, asiat eivät välity ymmärrettävällä tavalla. Kyse ei ole välttämättä sosiaaliluokista, vaan samantapai-

sista ilmiöistä, kuten erilaisista elämänpiireistä, kulttuureista ja koulutustaustoista. Lyhyt aika ja sama formaatti kaikille ei yksinkertaisesti toimi. Tilalle pitäisi ottaa esimerkiksi Ihlen (2006, 7–8) kuvaama malli, joka perustuu vuorovaikutukselle ja prosessin tukemiselle. Hänen mukaansa henkilökohtaiset suunnitelmat voi rakentaa vain niin, että ne perustuvat kohtaamiselle, missä päämäärät ja niihin vievät välitavoitteet neuvotellaan ja määritellään uudelleen ja uudelleen. Kaikille ihmisille ei voi antaa samanlaista palvelua vaan paljon riippuu siitä, miten he itse suunnittelun mieltävät (ks. Ihle 2006, 2–7). Työ on pystyttävä aloittamaan eri tavoilla riippuen kunkin muuttajan henkilökohtaisesta tilanteesta.

Vastavuoroisuuden ja dialogisuuden puute ei koske vain kotoutumissuunnitelmahaastatteluja. Sama hankaluus on koko sillä hajanaisella ja pirstaleisella ohjaajien verkostolla, joka tekee työtä maahanmuuttajien kanssa. Haastatellut kokivat tarvitsemansa apua, mutta heidän oli kovin vaikea sitä saada. Työvoimatoimiston ammatinvalintapsykologin luona oli käynyt vain kolme tutkimusryhmään kuuluvaa maahanmuuttajaa. Perusteelliseen ja pitkäjänteiseen työhön ei ole ollut kenelläkään resursseja ja lisäksi työ vaatii aivan uudenlaisen työotteen omaksumista.

Vuoropuhelun yksi aihepiiri on tulijoiden osaamisen tunnustaminen Suomessa. Nyt monet haastatelluista kokivat, että heillä ei ole mahdollisuutta työllistyä omalle eikä muullekaan alalle, koska heidän kielitaitonsa ei riitä eikä heidän osaamistaan arvosteta. Esimerkiksi näyttökokeet tai osaamiskartoitukset voisivat olla se alue, jolla vuoropuhelu osaamisesta voitaisiin aloittaa. Muista maista tulleiden tutkimukset, ainakin jos ne ovat EU:n ulkopuolelta, eivät useinkaan kelpaa suomalaisessa ympäristössä (vrt. Forsander 2001, 43, 53–54). Muualta tuotu ammattitaito ei kuitenkaan lähde tulessa lentoon rajalle tultaessa. Forsander toteaa, että koulutus ei ole yksinomaan inhimillistä pääomaa, jollaisena sitä erityisesti taloustieteellisessä muuttoliiketutkimuksessa pidetään, vaan koulutuksen kautta saavutetut muut pääomien lajit, kuten sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma, vaikuttavat inhimillisen pääoman käyttökelpoisuuteen uuden maan työmarkkinoilla. Ehkä tässä onkin nykyisen kotoutumiskoulutuksen suurin puute. Koulutus tarjoaa laadukasta suomen kielen, ATK:n ja yhteiskuntatiedon opetusta, jonka laatu on noussut viime vuosien aikana. Koulutus tapahtuu liiaksi erillään muusta yhteiskunnasta ja tulijat ovat tekemisissä usein vain niiden opettajien kanssa, jotka ovat tottuneet tekemään työtä heidän kanssaan. Koulutuksella alkaa olla lock-in (ks. Kauhanen, Lilja ja Savaja 2006, 35) vaikutuksia, koska opiskelijat menettävät rohkeutensa lähteä ulkomaailmaan ja myös opettajien osalta nykyiset järjestelyt tuntuvat kaikkein mukavimmilta. Muista maista tulleet ihmiset jäävät vieraiksi tavallisen elämän kentillä, kaikille tarkoitetuissa oppilaitoksissa tai työpaikoilla. Heillä on osaamista, mutta oikeaa tapaa toimia verkostoissa, sosiaaliset suhteet ja luottamus puuttuvat. Tasavertaisuus yhteiskunnassa ei toteudu, koska koulutusrakenteesta on tullut jähmeä ja sieltä on vaikea irrottautua, vaikka sen pitäisi pikemminkin olla ponnahduslauta kaikkialle yhteiskuntaan.

Tutkimukseni on kuvaus maahanmuuttajien kokemuksista 2000-luvun kotoutumiskoulutuksesta Jyväskylässä. Luulen, että monilla tuloksillani on kuitenkin yleistettävyyttä myös muissa suunnilleen samankokoisissa kaupungeissa tapahtuviin ilmiöihin. Jotkut asiat liittyvät vain Jyväskylään, esimerkiksi mahdollisuus opiskella Palapeli-projektissa. Maahanmuuttajien kokemuksista uskon tavoittaneeni jotain yhteistä ja laajemminkin yleistettävää. He toivovat vuoropuhelua, jolloin heidän olisi mahdollisuus kertoa sekä kouluttajille että työnantajille, mitä he osaavat. He toivovat tasavertaisuutta ja sitä, että heillä olisi vielä joskus mahdollisuus maksaa saamansa koulutus ja palvelut Suomessa tehtynä työnä. He toivoivat Suurpään (2002, 261–217) käsittein pääsevänsä hyvän vaihdon solidaarisuuteen. Ajattelu perustuu siihen, että maahanmuuttaja itse, omista lähtökohdistaan, haluaa edistää asemaansa ja osallistua vaihtoon ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Mauss (1999) ilmaisee saman asian kirjoittamalla, että mikään lahja ei ole pyyteetön ja vastavuoroisuus on aidon täysivaltaisuuden ja keskinäisen kunnioituksen edellytys.

Monien asioiden, kuten kotoutumissuunnitelmien merkityksen, osalta tulokset olivat yhteisiä Jokisaaren (2006) tutkimuksen kanssa. Jokisaaren tutkimuksessa oli haastateltu 50 eri paikkakunnilla asuvaa maahanmuuttajaa ja he olivat arvioineet omaa kotoutumistaan. Tutkimusryhmä opiskeli kotoutumiskoulutuksessa vuosien 2001–2007 välillä, joten yleistyksiä tehtäessä täytyy muistaa, että myöhemmin tulleiden maahanmuuttajien koulutuspolku on mahdollisesti näyttänyt jo erilaiselta. Tulevaisuudessa työmarkkinoiden muutokset ja kauan odotettu työvoimapula voivat vaikuttaa ratkaisevasti uusien tulijoiden tilanteisiin ja heidän osaamisensa arvostukseen.

9.2 Maahanmuuttajien ehdotukset käytännön työn kehittämiseksi

Koulutusten sisältö ja eteneminen

Kotoutumiskoulutuksessa tulee panostaa siihen, että ensimmäinen odotusaika maahan muutettaessa jäisi mahdollisimman lyhyeksi. Ensimmäisien kuukausien aikana opetuksen tulee olla mahdollisimman toiminnallista, eri oppimiskanavia hyödyntävää ja puheeseen painottuvaa. Haastateltavat kannattavat vahvan alun periaatetta. Perusasioden varaan on hyvä rakentaa tulevat opinnot.

Koulutusten ajoitus ja järjestys rakentavat käytännössä maahanmuuttajan koulutuspolun. Maahanmuuttajan on alkuvaiheessa hyvin vaikea ottaa kantaa koulutusvalintoihin. Jälkikäteen heillä oli monia sattuvia kommentteja omiin koulutuspolkuihinsa. Siksi työntekijöiden ja oppilaitosten täytyy entistä paremmin ja rehellisesti maahanmuuttajan parasta ajatellen panostaa siihen, että kuhunkin koulutukseen valitaan mahdollisimmat oikeat henkilöt. Koulutusvalintojen tueksi tarvitaan tietoa maahanmuuttajien edellytyksistä, mahdollisuuksista, toiveista ja tietoa voi-

daan hankkia vain vuorovaikutukseen perustuvalla ohjaustyöllä.

Kotoutumiskoulutus tulee jatkossakin järjestää noin 2–3 kuukauden jaksoissa, koska se antaa mahdollisuuden opiskeluun keskittymiseen joksikin aikaa, mutta antaa mahdollisuuden rakentaa ryhmiä uudelleen jakson päättyessä. Pidemmistä jaksoista maahanmuuttajilla on huonoja kokemuksia. Ryhmien heterogeenisuus lisääntyy ajan kuluessa ja asenteet kanssaopiskelijoita kohtaan kiristyvät. Joustava rakenne antaa mahdollisuuden toimia vaihtelevilla tavoilla jaksojen suunnittelussa ja toteuttaa kuminauhaliikettä. Liian vaikeaan koulutukseen eksynyt voi esimerkiksi paikata tietojaan seuraavalla vähän helpommalla jaksolla tai joissain tapauksissa käymällä saman jakson uudestaan.

Koulutuksista täytyy keskustella maahanmuuttajien kanssa. Monet korostavat haastatteluissa, että he eivät tunteneet kotoutumiskoulutuksen rakennetta ja etenemistä Suomeen tullessaan. Myös tavoitteisiin, opetusmenetelmiin ja esimerkiksi arviointiin liittyviä asioita pitäisi avata. Luultavasti tuloksena olisi yhä paremmin opiskeluun ja menetelmiin sitoutuneita opiskelijoita. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa esille tulleita opetusmenetelmien kehittämisideoita voisi hyvin ottaa sellaiseenaan käyttöön. Opal-palautteilla ei saada maahanmuuttajien koulutuksesta tarvittavaa palautetietoa. Oma uskoni haastatteluihin kasvoi tämän tutkimuksen aineistoa kerätessäni.

Opetusryhmien tulee olla monikulttuurisia ja haastatteluiden perusteella tunneilla ei saa käyttää muuta kuin suomen kieltä. Opettajien ei maahanmuuttajien mukaan tarvitse opetella eri kulttuurien erityispiirteitä, mutta kulttuurisensitiivisyydelläkin on oma paikkansa. Erityisesti tulisi huomioida tilanteet, joissa opettaja voi käytännön opetustilanteissa tahtomattaan rikkoa kulttuuriin kuuluvia soveliaisuussääntöjä. Monien maahanmuuttajien vastaukset tuntuivat heijastavan mieluummin halua sulautua suomalaiseen yhteiskuntaan kuin integroitua, mutta ehkä kysymykset rajoittuivat liiaksi opiskelumailmaan. Maahanmuuttajat kuitenkin korostivat, että heidän tehtävänsä on oppia uuden yhteiskunnan toimintatavat eikä niin, että esimerkiksi opettajan täytyisi tuntea kaikkien opiskelijoiden erilaiset kulttuuriset taustat.

Maahanmuuttajat eivät ole yhtenäinen ryhmä vaan myös haastatteluissa heijastuu halu tehdä eroja meidän ja heidän välille. Bourdieun (1998) ajatuksiin viitaten voi sanoa, että maahanmuuttajat ovat kotoutumiskoulutuksessa kilpailun kentällä, jolla myös oppimisesta ja kotoutumisesta kilvoitellaan. Ryhmien tulisi olla mahdollisimman hyvin kullekin yksilölle sopivia, jotta hän ei kokisi muun ryhmän jarruttavan omaa menestystään. Jos niin käy, etnisten ryhmien väliset suhteet voivat kiristyä.

Ohjaus opintoihin ja työhön

Kotoutumissuunnitelmista voi vaihtoehtoisesti joko luopua kokonaan tai kehittää

niitä todelliseksi ohjauksen apuvälineiksi. Nykyiset kotoutumissuunnitelmat eivät millään tavalla auta maahanmuuttajaa kotoutumaan vaan ne jäävät heille täysin vieraiksi suomalaiseen byrokraattiseen järjestelmään miellettyiksi papereiksi, mistä heillä on vain vähän tietoa.

Maahanmuuttajat pitivät edellisestä kannanotosta huolimatta työvoimatoimiston työtä heille ratkaisevan tärkeänä. Työvoimatoimiston työ tapahtui haastattelujen mukaan usein nopeissa arkipäivän tilanteissa, joissa maahanmuuttajaa neuvottiin esimerkiksi koulutusvalinnoissa. Varsinaiseen ohjaustyöhön työvoimaneuvojat eivät nykyisillä resursseillaan pystyneet. Työvoimatoimiston ammatinvalinnanohjauksessa oli ollut työhallinnon tietojärjestelmän perusteella 3 tutkimusryhmään kuuluvaa maahanmuuttajaa (yhteensä 33).

Haastatteluvastauksissa tuli esille ohjaustilanteita, jotka eivät ainakaan maahanmuuttajien esittämänä kuulostaneet dialogiselta ohjaukselta. Lainaukset kuulos tavat enemmän ohjeiden sanelulta kuin neuvottelulta. Ohjaustyö on esimerkiksi Peavyn (1998) mukaan pääasiassa kuuntelua ja maahanmuuttajan tavoitteiden selvittämistä. Ihmiset ovat kokonaisuuksia, joiden ajatteluun edellistenkin lukujen perusteella vaikuttavat esimerkiksi heidän ikänsä, perhetilanteensa, monet käytännön asiat ja sisäistetyt käsitykset oppimisesta ja uudesta yhteiskunnasta. Tutkimuksessa mukana olleen ryhmän viimesijainen tavoite tuli hyvin selvästi esille, heidän suurin haaveensa oli saada työtä Suomessa. Joskus haave työpaikasta meni jopa lottovoiton edelle.

Kotoutumiskoulutuksen tila ja kehittämisehdotukset

Kuluneen noin viiden vuoden jälkeen maahanmuuttajaryhmästä kolmasosa oli edelleen ilman opiskelu- ja työpaikkaa. Heidän tilanteensa on kuitenkin jatkuvassa muutoksessa ja erilaiset jaksot seuraavat toisiaan. Suuri osa maahanmuuttajista on epävakaassa tai marginaalisessa asemassa suomalaisilla työmarkkinoilla, jossa pätkätyöt, työttömyysjaksot, opiskelu- ja erilaiset toimenpidejaksot vaihtelevat nopeassa tahdissa (Forsander & al 2004, 35–36). Tutkimuksessani olen seurannut 33 maahanmuuttajan koulutuspolkua noin 5 vuoden ajan ja seurantajakso päättyy huhtikuun 2007 tilanteeseen.

Tutkimusryhmän osalta kotoutumiskoulutus on ollut aivan liian kielipainotteista. Opetuksessa on ollut työharjoittelujaksoja, mutta siitä huolimatta kielipointojen määrä on yllättävän suuri. Silti se ei tarkoita, että suomen kielen opetuksesta pitäisi jatkossa luopua kokonaan vaan sitä pitää integroida ammattiopintoihin niin, että pääsy eteenpäin ulos oppilaitoksista helpottuisi. Maahanmuuttajien suomen kielen opetus täytyy uudistaa vaikkapa Olgan kotoutumiskoulutusmallin hengessä niin, että ammatillisuudella on koulutuksessa paljon enemmän tilaa. Ainakin tämän ryhmän osalta huomaa selvästi, että harvat ovat edenneet niihin tavoitteisiin, joita heillä oli Suomeen muuttaessaan. Mitä tapahtuu, kun suomen kielen opinnot

sitten lopulta päättyvät? Mukana tuotu ammattitaito on vanhentunut, suomen kiel-
len opetusta ei ole enää tarjolla, mutta jalka ei vielä ole seuraavien ovien välissä.

Monissa haastatteluvastauksissa ja URA-tiedoista tuli esille, että maahanmuut-
tajat eivät päässeet Keski-Suomessa ammatilliseen koulutukseen. Jotkut olivat
hakeutuneet vastaaviin koulutuksiin muualle ja työllistyneet muille paikkakunnil-
le nopeasti. Näyttää siltä, että keskisuomalaiset oppilaitokset ja työnantajat eivät
ainakaan vielä tunne tarvitsevana maahanmuuttajia. Siitä huolimatta meidän tulisi
kehittää ammatillista koulutusta niin, että siellä olisi mahdollisuus eriyttää koulu-
tusta paremmin vastaamaan myös vähän heikommin suomea puhuvien opiske-
lijoiden tarpeisiin. Ammatillisen koulutuksen sisälle täytyy rakentaa tukirakentei-
ta, joiden avulla maahanmuuttaja voi opiskella ammattia jo silloin, kun suomen
kieli ei suju moitteettomasti. Se olisi yksi hyvä tapa rakentaa kanssaihmisyyden
sosiaalipolitiikkaa, minkä Perkiö (2002) halusi ottaa oman tutkimuksensa pohjalta
mukaan rahan jakamisen ja palvelujen sosiaalipolitiikan rinnalle. Maahanmuutta-
jia ammattiin kouluttamalla antaisimme heille paikallisista työmarkkinoista huoli-
matta paremman mahdollisuuden asettua ja päästä eteenpäin joko täällä tai muilla
paikkakunnilla.

Koulutusta saaneet maahanmuuttajat eivät nykyisessä järjestelmässä saa koskaan
mahdollisuutta antaa mitään takaisin. Lahjoja annetaan, mutta suomalainen yhteis-
kunta ei halua maahanmuuttajalta mitään vastalahjaksi. Työn saaminenkin perustuu
pitkään siihen, että työnantajalle maksetaan tukia, jotta hän suostuisi ottamaan työn-
tekijän. Maahanmuuttajalla on pitkä matka tilanteeseen ja tunteeseen, että hänen
työpanostaan aidosti tarvitaan suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseksi. Kyse voi
olla hyvin perustavasta ja ihmisten omanarvontunnetta nakertavasta asetelmasta.

Jos ammatilliseen koulutukseen pääsy helpottuisi Jyväskylän seudulla, ensin
voisi käydä niin, että koulutetut maahanmuuttajat muuttaisivat muille paikkakun-
nille työn perässä. Heidän olisi helpompi muuttaa, koska asunnon saanti onnistuisi
helpommin työhön tulevana kuin työttömänä. Ammatillinen koulutus olisi ensim-
mäinen askel kohti parempaa tilannetta, vaikka maahanmuuttajat eivät Jyväsky-
län seudun työmarkkinatilanteen vuoksi heti tänne työllistyisikään. Koulutuksen
jälkeen maahanmuuttajalla olisi paljon vapaammat kädet vaikuttaa omaan tulevai-
suuteensa eikä vain jäädä odottamaan joskus Keski-Suomeenkin yltävää työvoima-
pulaa. Jossain tilanteissa uusi muutto voi tuoda maahanmuuttajalle oikean kodin,
paikan johon lopulta asettua. Toisaalta he olisivat Jyväskylän seudulle jäädessään
etulyöntiasemassa, kun työvoimapula työmarkkinoilla sitten lopulta olisi täälläkin
ajankohtainen.

Ammatillisten osioiden tulisi lisääntyä koulutuksessa vähitellen. Haastatteluissa
mainintoja ammattisanastojen opetuksesta tuli hyvin vähän, vaikka maahanmuut-
tajat itse pitivät sitä tärkeänä. Olgan kotoutumiskoulutusmalliin kerättiin niitä
asioita, jotka maahanmuuttajien mielestä olisivat tulevaisuuden kotoutumiskou-
lutusmallissa oleellisia. Olgan malli perustui työelämälähtöisyyteen ja siihen, että
työpaikalle mentäisiin jo opintojen alkuvaiheessa.

Ehkä maahanmuuttajien koulutuksen kokonaisuuden ei pitäisikään olla Palapeli vaan kerroksittain rakentunut spiraali. Jo alusta alkaen kieltä opitaan jotain varten ja ammatillisuuden säikeet tulisivat mukaan jo ensimmäisissä koulutuksissa. Kieli on elämistä varten ja yllättävän suuri osa elämästämme, halusimme tai emme, liittyy toimeentuloon, sosiaalisiin suhteisiin, ammatteihin ja työhön. Kielestä ei saa tehdä suurempaa estettä kotoutumiselle kuin se oikeasti on. Kielitaito on yksi maahanmuuttajan työllistymisen salaisuuksista, mutta on olemassa muitakin salaisuuksia.

Kirjallisuus

Accenture (2007) Kotouttamisen vaikuttavuus ja mittaaminen –projekti. Projektin loppuraportti 16.3.2007. Julkaisematon.

Akhlaq, Ahmad (2005) Getting a Job in Finland. The Social Networks from the Indian Subcontinent in the Helsinki Metropolitan Labour Market. University of Helsinki. Department of Sociology. Helsinki: Helsinki University Printing House.

Angrosino, Michael V. (2005) Recontextualizing Observation Ethnography, Pedagogy and the Prospects for a Progressive Political Agenda. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonne S. Lincoln (ed.) The Sage Handbook of Qualitative Research. Sage Publications, 729–745.

Bakhtin, Mikhail (1981) The Dialogic Imagination. Four essays. Austin: University of Texas.

Batumubwira, Antoinette (2005) An Immigrant's Voice –Complexity of the Client-counsellor Relation. Teoksessa Mika Lainikari & Sauli Puukari (toim.) Multicultural Guidance and Counselling. Theoretical Foundations and Best Practices in Europe. Jyväskylä: Institute for Educational Research & Cimo, 45–52.

Bourdieu, Pierre (1986) The Forms of Capital. Teoksessa Richardson, John G. (ed.) Handbook of theory and research for the Sociology of education. New York: Greenwood Press, 241–258.

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic J.D. (1995) Refleksiiviseen sosiologiaan. Suomenkielisen laitoksen ovat toimittaneet M'hammad Sabour ja Mikko A. Salo. Joensuu: Joensuu University Press.

Bourdieu, Pierre (1998) Järjen käytännöllisyys. Tampere: Vastapaino.

Dagens nyheter. 19.4.2006. Integrationsverket skönmålar verkligheten.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1996) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C13. Rovaniemi.

Etnisten suhteiden neuvottelukunta (2005) Kala kuivalla maalla. Kotoutuminen maahanmuuttajan näkökulmasta. Työhallinnon julkaisuja 344. Työministeriö.

Euroopan yhteisöjen komissio (2007) Komission tiedonanto neuvostolle, Euroopan parlamentille, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle sekä alueiden komitealle. Maahanmuuttoa ja kotouttamista koskeva kolmas vuosikertomus.

Filatov, Tarja (2007) Maahanmuuttopoliittinen ohjelma tarpeen työelämän muutoksissa. *Työelämä-lehti* 6/2006, 34.

Fontane, Andrea & Frey, James H (2005) The Interview from Neutral Stance to Political Involvement. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonne S. Lincoln (ed.) *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, 695–728

Forsander, Annika (2001) Etnisten ryhmien kohtaaminen. Teoksessa Annika Forsander & Elina Ekholm & Petri Hautaniemi (toim.) *Monietnisyyys, yhteiskunta ja työ*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 31–56.

Forsander, Annika (2002) Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002. Helsinki: Väestöliitto.

Forsander, Annika, & Raunio, Mika & Salmenhaara, Perttu & Helander, Mika (2004) Sykettä ja suvaitsevaisuutta. Globaalin osaamisen kulttuuriset rajat. Helsinki: Edita.

Galaktionova, Tatjana & Jalkanen, Samuli (2007) Etelä-Savon työikäiset maahanmuuttajat. Tutkimus 15–64-vuotiaiden maahanmuuttajien kotoutumisesta ja työllistymisestä. Etelä-Savon työvoima- ja elinkeinokeskus 3/2007.

Giddens, Anthony (1994) Beyond left and Right. The Future of Radical Politics. Cambridge: Polity Press.

Granovetter, Mark (1983) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory* 1, 201–233.

Hallittu maahanmuutto ja tehokas kotoutuminen. Maahanmuutto- ja pakolaispoliittisen toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1997:5.

Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006) Työhallinnon julkaisuja 371. Helsinki: Työministeriö.

Harju-Tolppa, Marjo (2004) Setlementin monikulttuuristen naisryhmien voimaantuminen ja sosiaaliset verkostot. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Marginalisaatiokysymysten sosiaalityön ammatillinen lisensiaaintyö.

Helne, Tuula (1998) Poisuljetut? Merkintöjä ranskalaisen syrjäytymiskeskustelun kritiikkiin. *Janus* 6 (2), 229-234.

Helsingin Sanomat. 23.9.2007. Ensin kurdi. sitten suomalainen. Mahabad Namiq asettui Suomeen ilman pizza-akatemiaa—toisin kuin useimmat kurdit.

Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämänerroissa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki: Hakapaino.

Ihle, Ragnhild (2006) Social work as Guide to Refugee Integration –from needs to individual planning programs. AMID Working Paper Series 55. Aalborg: Aalborg University.

Iivari, Juhani (2006) Tuomittu maahanmuuttaja. Helsinki: Stakes.

Jasinskaja-Lahti, Inga & Perhoniemi, Riku (2006) Maahanmuuttajien kotoutuminen pääkaupunkiseudulla. Seurantatutkimus vuosilta 1997-2004. Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia 2006/2. Helsinki: Helsingin kaupungin hankintakeskus.

Jokinen, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Laadullisen tutkimuksen verkko-opintokokonaisuus. <http://www.uta.fi/laitokset/sospol/luennot/ominais.htm>. [viitattu 8.8.2007].

Jokisaari, Selene (2006) Kotouttamislain merkitys kotoutumisessa maahanmuuttajan näkökulmasta. Web Reports No. 18. Siirtolaisuusinstituutti.

Juhila, Kirsi (2006) Menetelmät ja analyysitavat. Koodaaminen, teemoittelu ja tyypittely. . Laadullisen tutkimuksen verkko-opintokokonaisuus. <http://www.uta.fi/laitokset/sospol/luennot/ominais.htm>. [viitattu 8.8.2007].

Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

Jyväskylän, Jyväskylän maalaiskunnan, Laukaan ja Muuramen monikulttuurisuus-ohjelma (2006). Toim. Kati Turtiainen ja Johanna Nurminen. Jyväskylän terveystalvelukeskuksen julkaisuja 1/2006.

Järvinen, Riitta (2004) Ammatillisen maahanmuuttajatyön kulttuuri. Erilaisuus sosiaali- ja terveydenhuollon jäsennyksissä. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos.

Karim, Payman (2002) Kokemuksia kotoutumiskaaresta. Kirjoitus. Julkaisematon.

Karisto, Antti (1997) Kaupunkisosaalityö tulee. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi”. Sosaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes. Raportteja 213, 129-144.

Kauhanen, Merja & Lilja, Reija & Savaja, Erja (2006) Työvoimapolitiittisen koulutuksen vaikuttavuus kysynnän näkökulmasta. Työpolitiittinen tutkimus 313. Helsinki: Hakapaino Oy.

Keskisuomalainen. 29.5.2007. Pakolaisten kielenopetus uusiin puihin Ruotsissa.

Keski-Suomen maistraatti. Tilasto ulkomaan kansalaisista 31.12.2006.

Keski-Suomen työvoima- ja elinkeinokeskuksen työllisyyskatsaus 29.6.2007.

Kouvo, Antti ja Räsänen, Pekka (2005) Sosiaalinen pääoma, elämäntilanne ja sosiodemografiset tekijät–käyttökelpoisia elämänlaadun ja hyvinvoinnin jäsennyysperusteita? Janus 13 (1), 21–38.

Kuusela, Pekka (1996) Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalityeet. Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1900-luvulla. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 35. Kuopio: Sosiaalityeiden laitos, Kuopion yliopisto.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (2003) Loppusanat. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Lahti: PS-kustannus, 275-298.

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 493/1999.

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 1269/2006

Lehto, Markku (2003) Sosiaalipoliittikka ja hyvinvointivaltion tulevaisuus. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Lahti: PS-kustannus, 15-34.

Matinheikki-Kokko, Kaija, Koivumäki, Kai ja Kuortti Katja (2003) Maahanmuuttajien uraohjauksen kehittäminen. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 253. Helsinki: Hakapaino.

Mauss, Marcel (1999) Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Tutkijaliiton julkaisu 94. Helsinki: Tutkijaliitto. Alkuperäisteos Mauss, Marcel (1950) Essai sur le don.

Migration and its Impact on the Labour Market and Education. The European Commission. Improving Human Reseach potential & the Socio-economic Knowledge Base. New Perspectives for Learning-Briefing paper 38 (on line), 2002. Viitattu 1.10.2007. Saatavilla [www. muodossa. http://www.pjb.co.uk/npl/index.htm](http://www.pjb.co.uk/npl/index.htm)

Moisio, Elina ja Martikainen, Tuomas (2006) Kykyjen mosaiikki. Suomalaisen asiantuntijoiden näkemyksiä moninaisuudesta työelämässä vuonna 2020. Delfoi-paneelin tuloksia. Monikko-projekti 2006. Väestöntutkimuslaitos. Katsauksia E 25/2006. Helsinki: Väestöliiton väestöntutkimuslaitos.

Necef, Mehmet Umit (2000) Invandring den nationale stat og velfardstaten. Teoksessa Peter Seeberg (toim.) Ubekvemme udfordringer. Aktuelle tendenser i den danske og europaiske invandrerdiskussion. Odense: Odense Universitet forlag, 31-64.

Opetushallitus (2007) Aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutus. Suositus opetussuunnitelmaksi. Helsinki: Opetushallitus.

Parekh, Bhikhu (2000) Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory. Chippenham, Wiltshire: Antony Rowe Ltd

Peavy, R. Vance (1998) Sociodynamic Counselling a Constructivist Perspective. Canada: Trafford

Pehkonen, Aini (2006) Maahanmuuttajan kotikunta. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisu 52. Vammala: Kunnallisan kehittämissäätiö.

Pentikäinen, Marja (2005) Loputtomalla matkalla. Kertomuksia pakolaisuudesta. Lassi Saressalo (toim). Helsinki: Hakapaino Oy.

Perkiö, Mikko (2000) Suomi bangladeshilaisten silmin. Diskurssianalyysi maahanmuuttajaryhmän Suomi-puheesta. Tampereen yliopisto. Sosiaalipoliittikan laitos. Pro gradu –tutkielma.

Perttula, Juha (2006) Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Teoksessa Perttula, Juha & Latomaa, Timo (toim.) Kokemuksen tutkimus. Merkitys-tulkinta-ymmärtäminen. Vantaa: Dialogia Oy, 115-162.

Puukari, Sauli & Taajamo, Matti (2007) Kulttuurinen kehitystehtävä monikulttuurisen ohjauksen lähtökohtien hahmottamisessa. Teoksessa Taajamo, Matti & Puukari, Sauli (toim.) Monikulttuurisuus ja moniammatillisuus ohjaus- ja neuvontatyössä. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 9–21.

Sanders, Jimmy M. & Nee, Victor (1996) Social Capital, Human Capital and Immigrant Self-employment. *American Sociological Review* 61 (2), 231–249.

Sarja, Anneli (2007) Ohjausdialogi, yhteisöllisyys ja opetustyö. Teoksessa Matti Taajamo & Sauli Puukari (toim.) Monikulttuurisuus ja moniammatillisuus ohjaus- ja neuvontatyössä. Jyväskylä: koulutuksen tutkimuslaitos. 37–47.

Saukkonen, Pasi (2005) Silmät kiinni ja toivotaan parasta – kommentteja työryhmän ehdotukseen hallituksen maahanmuuttopoliittiseksi ohjelmaksi. Etmu-päivät 28–29.10.2005. Saatavilla www.valt.helsinki.fi/staff/psaukon/publications/maahanmuuttopoliittinenohjelma_2005.pdf. [viitattu 4.11.2007]

Scierup, Carl-Ulrik (2001) Uteslutningens politiska ekonomi. Mot en transatlantisk konvergens? *Sociologisk forskning* 38 (3-4), 71-114.

Seden, Janet (2005) Counselling Skills in Social Work Practice. Bell & Bain Ltd, Open University Press.

Seppälä, Antti (2004) Muukalainen ja virkavalta. Ulkomaalaishallinto Suomessa vuosina 1973–2003. Työministeriö. Helsinki: Hakapaino

Sjöblom-Immala, Heli (2006) Maahanmuuttajat Turussa yrittäjinä ja palkansaajina. Työpoliittinen tutkimus 318. Helsinki: Hakapaino Oy.

Sorainen, Olli. Luento 10.5.2007 hallituksen maahanmuuttopoliittisesta ohjelmasta. Työministeriön koulutus toimivat työmarkkinat, ennakkointi ja osaavan työvoiman saatavuus.

Suikkanen, Asko (2003) Sosiaalipolitiikan yksilölähtöinen tulkintatapa? Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Lahti: PS-kustannus, 35-58

Suokonautio, Jaana (2007) Osaavaa työvoimaa meiltä ja muualta – Ajatuksia maahanmuuttajien työllistymisestä ja ulkomaisen työvoiman käytöstä Keski-Suomessa. Teoksessa Matti Taajamo & Sauli Puukari (toim.) Monikulttuurisuus ja moniammatillisuus ohjaus- ja neuvontatyössä. Jyväskylä: koulutuksen tutkimuslaitos. 73-78.

Suomalainen vieraskirja. (2005) Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Toimittanut Anna Rastas, Laura Huttunen ja Olli Löytty. Jyväskylä: Vastapaino.

Suositus aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutuksesta. Moniste 9/2001. Opetushallitus.

Suurpää, Leena (2002) Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Nuorisotutkimusverkosto, nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.

Tilastokeskus. Väestötilasto 31.12.2006. Saatavilla [www-muodossa](http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html): <URL: http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html> [viitattu 21.8.2007].

Tontti, Jarkko (2005) Olemisen haaste – 1900-luvun hermeneutiikan päälinjat. Teoksessa Jarkko Tontti (toim.) Tulkinnasta toiseen: esseitä hermeneutiikasta. Tampere: Vastapaino.

Torvi, Kai (2007) Maahanmuutto vastauksena työvoiman saatavuuteen. Työministeriön analyysija 2/2007. Helsinki: Työministeriö.

Työ- ja opetushallinnon työryhmän raportti. (2005) Yhteistyössä kotoutumiskoulutusta toteuttamaan. Työhallinnon julkaisuja 351. Työministeriö.

Työministeriön internetsivut. Saatavilla [www-muodossa](http://www.mol.fi) www.mol.fi. [Viitattu 4.11.2007].

Työministeriön ohje maahanmuuttajien kotouttamisesta, kotoutumissuunnitelmista ja kotoutumistuesta 0/10/2006TM.

Valtonen, Kathleen (1997) The Societal Participation of Refugees and Immigrants. Case Studies in Finland, Canada and Trinidad. Migration Studies C 12. Turku: Institute of Migration.

Van Gennep, Arnold (1960) The Rites of Passage. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. Compton Printig Works.

Wahlbeck, Östen (1999) Kurdish Diasporas. London: Macmillan Press.

Wahlbeck, Östen (2005) Turkkilaiset maahanmuuttajat yrittäjinä Suomessa. Paikallinen ja transnationaali sosiaalinen pääoma. Janus 13 (1), 39-53.

Wenger, Etienne (1998) Communities of Practice. Learning, Meaning and Identity. Cambridge: University Press.

Liitteet

LIITE 1

TUTKIMUSLUPAHAKEMUS

Haen tutkimuslupaa opinnäytetyölleni, joka liittyy Keski-Suomen TE-keskuksen hallinnoimaan ESR-rahoitteiseen Palapeli-projektiin. Tutkimus on mainittu myös hyväksytyssä projektisuunnitelmassa. Teen ammatillista lisensiaatintyötä SOSNET-yliopistoverkoston järjestämässä koulutuksessa, jonka erikoisala on marginalisaatiokysymysten sosiaalityö.

Tutkimuksen alustava nimi on Palapelin palat paikoilleen –maahanmuuttajat jäsentämässä kotoutumiskoulutusta ja omaa paikkaansa uudessa yhteiskunnassa. Tutkimuksessa selvitetään ensimmäisen kolmen vuoden aikana toteutetun kotoutumiskoulutuksen onnistumista ja sitä, miten koulutus tulisi maahanmuuttajien oman näkemyksen mukaan jaksottaa niin, että se mahdollisimman hyvin palvelisi tulijoiden tarpeita ja koko kotoutumisprosessia. Mukana on myös koulutuksen sisältöön liittyviä kysymyksiä. Samalla tarkastelun kohteena on työvoimakoulutukseen rinnastettavan koulutuksen kohtalo, millainen paikka esimerkiksi Palapelin tyypillisellä koulutuksella voisi tulevaisuudessa olla.

Pääasiallinen tutkimusmenetelmä on haastattelu, johon valitaan jo kolme vuotta Suomessa olleita maahanmuuttajia satunnaisotannalla. Maahanmuuttajien valintaa sekä heidän taustatietojensa selvittämistä varten pyydetään lupaa käyttää työhallinnon URA-ohjelmaa ja sen sisältämiä työnhakijatietoja. Tutkimuksessa käytökelpoisia tietoja ovat mm. hakijoiden perustiedot, työnhakutiedot ja koulutus- ja työhistoria sekä lähtömaassa että Suomessa.

Tutkimuksen tavoite on saada uutta tietoa kotoutumiskoulutuksen suunnittelutyöhön. Aihe on ajankohtainen mm. siksi, kotoutumiskoulutus on tällä hetkellä muutoksen pyörteissä. Työvoimakoulutusta ostetaan ensi vuoden alusta alkaen kapasiteettitöinä ja koulutusta voidaan kohdentaa entistä suunnitellummin eri ryhmille. Myös tuleva kotouttamislain muutos tulee vaikuttamaan koulutuksen järjestämiseen ja etenkin sen rahoittamiseen.

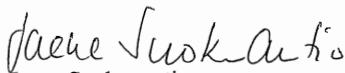
Tutkimuksen aikataulu

Haastattelut tehdään tammi-helmikuussa 2005

Haastatteluaineistoa täydennetään samaan aikaan URA:sta saaduilla tiedoilla

Tutkimus valmistuu vuoden 2005 loppuun mennessä, projekti päättyy 31.12.2005.

Jyväskylässä 5.11.2004

Jaana Suokonautio

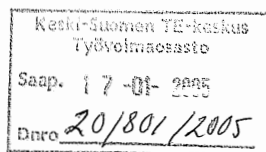
Palapeli-projektin projektipäällikkö

jaana.suokonautio@te-keskus.fi, (014) 410 4665

13.1.2005

3035/032/2004TM

Jaana Suokonautio
Keski-Suomen TE-keskus
PL 44
40101 Jyväskylä

Tutkimuslupahakemuksenne

PÄÄTÖS TUTKIMUSLUPAHAKEMUKSEEN

Anotte tutkimuslupaa lisensiaattityötänne, joka liittyy Keski-Suomen TE-keskuksen hallinnoimaan ESR-rahoitteiseen Palapeli-projektiin. Tutkimus on mainittu myös hyväksytyssä projektisuunnitelmassa.

Tutkimuksessanne selvitetään ensimmäisen kolmen vuoden aikana toteutetun kotoutumiskoulutuksen onnistumista ja sitä, miten koulutus tulisi maahanmuuttajien oman näkemyksen mukaan jaksottaa niin, että se mahdollisimman hyvin palvelisi tulijoiden tarpeita ja koko kotoutumisprosessia. Tutkimuksenne kohderyhmän tiedot saadaan URA-järjestelmästä. Poimittavat taustamuuttajat ilmenevät tutkimuslupahakemuksestanne.

Työministeriö on päättänyt viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain 28 §:n sekä työhallinnon asiakaspalvelun tietojärjestelmästä annetun lain 6 §:n 2 momentin nojalla antaa luvan tutkimuslupahakemuksessanne tarkemmin yksilöimienne tietojen luovuttamiseen työhallinnon tietokannasta.

Tietoja saa käyttää vain hakemuksessa tarkoitettua tutkimusta varten. Tietoja ei saa käyttää siten, että yksityisyyden suoja ja yksityisten edut tai oikeudet vaarantuisivat.

Tietoja saa tallentaa vain tutkimuksen kannalta tarpeellisin osin. Tietoja on säilytettävä ja toiminnassa muutoinkin erityisesti varmistettava, etteivät yksityistä koskevat tiedot paljastu ulkopuolisille. Huomioon on lisäksi otettava henkilötietolakiin (523/99) sekä muihin lakeihin ja asetuksiin sisältyvät henkilötietojen keräämistä, tallentamista, käyttöä ja luovuttamista sekä hävittämistä ja arkistointia koskevat määräykset.

Hallitusneuvos

Mikko Salmenoja

Ylitarkastaja

Mia Jacobsson

LIITTEET Henkilötietolaki 14 §
Tutkimuslupahakemus

Käyntiosoite
Eteläesplanadi 4
Mikonkatu 4

Postiosoite
PL 34
00023 Valtioneuvosto

Puhelinvaihe
010 60 4001

Faksi
010 60 47950

Kotisivu
www.mol.fi

Sähköposti
kirjaamo.tyoministerio@mol.fi

N:o 523/1999

Annettu Helsingissä 22 päivänä huhtikuuta 1999

Henkilötietolaki

Eduskunnan päätöksen mukaisesti säädetään:

4 luku

Henkilötietojen käsittely erityisiä tarkoituksia varten

14 §

Tutkimus

Historiallista tai tieteellistä tutkimusta varten saa henkilötietoja käsitellä muilla kuin 8 §:n 1 momentissa säädettyillä perusteilla, jos:

- 1) tutkimusta ei voi suorittaa ilman henkilön yksilöintiä koskevia tietoja ja jos rekisteröityjen suostumusta ei tietojen suuren määrän, tietojen iän tai muun sellaisen syyn vuoksi ole mahdollista hankkia;
- 2) henkilörekisterin käyttö perustuu asianmukaiseen tutkimussuunnitelmaan ja tutkimuksella on vastuullinen johtaja tai siitä vastaava ryhmä;
- 3) henkilörekisteriä käytetään ja siitä luovutetaan henkilötietoja vain historiallista tai tieteellistä tutkimusta varten sekä muutoinkin toimitaan niin, että tiettyä henkilöä koskevat tiedot eivät paljastu ulkopuolisille; sekä
- 4) henkilörekisteri hävitetään tai siirretään arkistoitavaksi tai sen tiedot muutetaan sellaiseen muotoon, ettei tiedon kohde ole niistä tunnistettavissa, kun henkilötiedot eivät enää ole tarpeen tutkimuksen suorittamiseksi tai sen tulosten asianmukaisuuden varmistamiseksi.

Mitä 1 momentin 3 kohdassa säädetään, ei sovelleta, jos siinä tarkoitettu menettely henkilörekisteriin talletettujen tietojen ikä ja laatu huomioon ottaen on rekisteröityjen yksityisyyden suojan vuoksi ilmeisen tarpeetonta.

Mitä 1 momentissa säädetään, sovelletaan täydentävästi silloin, kun henkilötietojen käsittely perustuu 8 §:n 1 momenttiin.

Hei,

Olen tekemässä tutkimusta Suomeen muuttaneiden maahanmuuttajien koulutuksesta. Kyse on tutkimuksesta, jota teen osana jatko-opintojani Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle. Oppiaineeni on sosiaalityö. Tutkimustani ohjaa lehtori Marjo Kuronen.

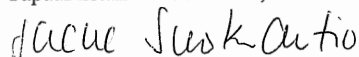
Olen kiinnostunut erityisesti ensimmäisen kolmen vuoden aikana Suomessa järjestetystä opetuksesta eli kotoutumiskoulutuksesta. Tutkin sitä, miten kauan Suomeen muuttanut henkilö joutuu odotamaan kursseja (esimerkiksi kielikurssit, ammatilliset kurssit) ja miten hyvin kurssit seuraavat toisiaan. Haluan myös tietää, miten kurssien suunnittelu on onnistunut ja saavatko ihmiset sitä koulutusta mitä he olisivat tarvinneet juuri Suomeen muuttaessaan. Tutkimuksen aihe on valittu niin, että sen avulla voitaisiin kehittää myös käytännön työtä ja maahanmuuttajien koulutusta.

Tarkoitukseni on saada tutkimukseen 12 haastateltavaa henkilöä, jotka ovat asuneet Suomessa yli kolme vuotta ja joiden osalta kolmen vuoden kotoutumisjakso on äskettäin päättynyt. Yhteystietosi sekä tiedot tähänastisesta koulutuksestasi olen saanut työvoimatoimiston rekistereistä. Työministeriö on myöntänyt minulle tutkimusluvan. Olen valinnut juuri sinut tutkimukseeni, koska kolmen vuoden aika on juuri kulunut umpeen sinun osaltasi. On hyvä aika miettiä mennyttä aikaa. Tutkimusta varten on tärkeää kuulla sinun oma kertomuksesi siitä, miten koulutus on onnistunut. Tutkimus on luottamuksellinen, tutkittavien tietoja eivät käytä muut kuin minä ja ketään ei voi tunnistaa valmiista tutkimuksesta. Tietoja tullaan käyttämään koulutuksen suunnittelun apuna, jotta osaisimme paremmin järjestää opetusta uusille maahanmuuttajille.

Kirjeen liitteenä on aikajana, jonka avulla voit jo etukäteen halutessasi miettiä omaa koulutustasi Suomessa olo aikanas. Haastattelussa keskustelemme sitten näistä asioista. Milloin tulit Suomeen ja mitä sen jälkeen tapahtui?

Kirjeen mukana on lomake, jonka toivon saavani sinulta takaisin. Se on ilmoitus, että haluat tulla luokseni haastatteluun. Voit lähettää sen vastauskuoressa ilmaiseksi. Voit myös soittaa numeroon 040 7192 957 ja sopia kanssani haastatteluajasta. Odotan postia tai puhelinsoittoja 20.6.–1.7.2005 ja haastatteluajat olisivat heinäkuun alussa tai voimme sopia ajasta erikseen. Annan myös mielelläni lisätietoja ennen lopullista suostumistasi mukaan tutkimukseen.

Tapaamistamme odotellen,

Jaana Suokonautio

projektipäällikkö

Keski-Suomen TE-keskus / Palapeli-projekti

HAASTATTELUKYSYMYKSET

Koulutuksen sisällöt ja eteneminen

Milloin aloitit koulutuksen, miten kauan jouduit odottamaan ensimmäistä kurssia?

Millaisia koulutuksia sinulla on ollut?

Miten koulutus eteni, olivatko koulutukset oikeassa järjestyksessä?

Oliko sinulla mahdollisuus vaikuttaa siihen, miten koulutukset seurasivat toisiaan?

Millaista suomen kielen opetus oli? Millainen on hyvä opettaja?

Saitko opiskella sinulle sopivassa ryhmässä?

Miten ammattisi otettiin huomioon opetuksessa?

Oletko opiskellut ammattisanastoa? Oliko siitä apua myöhemmin?

Oliko opetus sinulle sopivaa ja otettiin sinut ihmisenä huomioon?

Olisiko oma kulttuuritastasi pitänyt ottaa paremmin huomioon ja miten?

Mikä oli koulutuksessa hyvää ja mikä huonoa?

Saitko tulkin apua silloin, kun sitä tarvitsit?

Ohjaus

Miten olet osannut hakeutua koulutuksiin? Kuka on auttanut?

Kuka sinua on ohjannut tekemään koulutukseen tai ammattiin liittyviä valintoja?

Mikä merkitys ohjauksella sinusta on?

Onko sinulle tehty kotoutumissuunnitelma?

Mitä kotoutumissuunnitelmassa on ja ovatko suunnitelmat toteutuneet?

Onko kotoutumissuunnitelma auttanut sinua suunnittelemaan seuraavia koulutuksia?

Kuinka monta kertaa suunnitelmaa on tarkistettu kolmen vuoden aikana?

Oliko suunnitelmasta sinulle konkreettista hyötyä?

Onko kotoutumisaika mielestäsi tarpeeksi pitkä?

Koulutuksen merkitys ja kehittäminen

Onko ensimmäisen kolmen vuoden koulutus auttanut sinua eteenpäin?

Mikä sinua on auttanut eniten?

Miten arvioisit omaa tilannettasi tällä hetkellä Suomessa?

Mikä koulutuksessa oli parasta? Mikä siinä oli huonointa?

Miten kotoutumiskoulutusta tulisi kehittää, että se auttaisi maahanmuuttajia paremmin?

Miksi maahanmuuttajien pitäisi sinusta opiskella Suomessa?

Mikä on sinun suurin haaveesi Suomessa?

LIITE 6 Palapelin palat paikoilleen-tutkimus: Maahanmuuttajien taustatiedot, työhallinnon toimenpiteet ja tilanne huhtikuussa 2007

	Rinnast.	Kielik.	ATK	Ammatill.	TEV&TMT	Palkkatuk/	Aikaisempi ammatti	Tavoiteammatti	Tilanne 4/2007
1.	1 v 1 kk	9 kk			1 v 3 kk		Sähköalan opintoja	Ravintola-ala/Myyjä	Työtön
2.	9 kk	1 v 6 kk			9 kk	4/07 alk.	Historian opintoja	Yrittäjä/Eiintarvikkeet	Palkkatukityö välinehuoltaja
3.	2 kk	9 kk			9 kk		Polisi	Mekaanikko	Oma yritys
4.	1 v 5 kk	5 kk			9 kk		Tradenomi	Kuljetusala	Opiskelija/ei Jkl
5.	1 v 4 kk	10 kk	2 kk		9 kk		Kuljettaja	Kuljetusala	Työtön
6.	1 v 4 kk	1 v	5 kk		3 kk	7 kk	Parturi-kampaaja	Myyjä tai kokki	Työtön
7.	1 v 3 kk	4 kk			4 kk	1 v 3 kk	Rappari	Pöytäkorjaaja	Työelämävalmennus, metallityö
8.	8 kk	4 kk			10 kk		Metalliala, opettaja	Betoniala/kuljetusala	Työtön
9.	10 kk	1 v 9 kk					Ei ammattia	Kokki	Mahdollisesti ulkomailta
10.	5 kk	1 v 9 kk			8 kk	4 kk	Kokki	Kokki	Työtön
11.	9 kk	10 kk			1 v 9 kk	1 kk	Teknikko/kuljettaja	Nosturinkuljettaja	Työ kuljettajana
12.	5 kk	11 kk			9 kk	6 kk	Ei ammattia	Puhdistuspalveluala	Työ laitoshuoltajana/ei Jkl
13.	9 kk	11 kk			7 kk	3 kk	Ei ammattia	Lähihoitaja	Työ hoitoapula/ena/ei Jkl
14.		1 v 8 kk			4 kk	4 kk	Ei ammattia	Ompelutyö	Työkokeilu koulussa
15.		1 v	2 kk		2 kk	4 kk	Insinööri	LV-ala/tekniikan ala	Palkkatukityö metalliala
16.	1 v 8 kk	1 v 1 kk			9 kk		Kuljettaja	Kuljetusala	Linja-autonkuljettajan koulutus
17.	1 v 8 kk	1 v 10 kk				3 kk	Kokki	Kokki	Työvoimakoulutus
18.	8 kk	1 v 10 kk			4 kk	4 kk	Polisi	Ei tavoiteammattia	Työtön
19.	3 kk	2 v 5 kk			3 kk	3 kk	Polisi	Kuljetus- ja autoala	Työtön
20.	3 kk	2 v 1 kk	2 kk				Psykologi	Lastentarhanopettaja	Työtön
21.	2 kk	8 kk			8 kk		Ei ammattia	Työ Pizzeriassa	Työ Pizzeriassa
22.	2 kk	1 v 5 kk			10 kk	7 kk	Ei ammattia	Kuljetusala	Palkkatukityö, metallityö
23.	1 v 2 kk	1 v 9 kk			6 kk		Opettaja/maantieto	Opetusala	Palkkatukityö
24.	1 kk	1 v 10 kk	2 kk		1 kk	3 kk	Taloustieteen opintoja	Kaupallinen ala	URA:ssa ei tietoja
25.	9 kk	1 v 10 kk			2 kk	2 kk	Ei ammattia	Yrittäjä/ravintola-ala	Opiskelija/ei Jkl
26.		1 v 2 kk			2 kk		Ei ammattia	Lastenhoitoala	Työvoimakoulutus/ohjaava
27.	11 kk	1 v 11 kk					Ei ammattia/LUKI	Kotitalousala	Työtön
28.	5 kk	10 kk			9 kk		Sairaanhoidtaja	Sairaanhoidtaja	URA:ssa ei tietoja, työssä?
29.	4 kk	1 v 1 kk	2 kk		6 kk	6 kk	Lastenhojaaja	Lähihoitaja	Lähihoitajakoulutuksessa
30.		1 v			1 v		Maataloustyönt./LUKI	Ravintola-ala	Työvoimakoulutus/kieli
31.	1 v 1 kk	11 kk	2 kk		7 kk	2 kk	Kirjanpitäjä	Taloushallinto/Myynti	Työtön
32.	10 kk		2 kk		3 kk	5 kk	Ompelija	Siivoustyö	Työtön
33.		1 v 8 kk			2 kk	2 kk	Ompelija	Hoitoala	Osa-aikatyö/sairaala-apulainen

TVÖ- JA ELLINKEINOMINISTERIÖ
ARBETS- OCH NÄRINGSMINISTERIET
MINISTRY OF EMPLOYMENT AND THE ECONOMY